

BRANISLAV POPOV MIŠA

**12.
VOJVODJANSKA★
UDARNA BRIGADA**

U finansiranju izdavanja
ove knjige u estvovalo je
Izvršno ve e Skupštine SAP
Vojvodine i opštine:

Alibunar
Ba ka Palanka
Bela Crkva
Kova ica
Kovin
Kula
Opovo
Pan evo
Plandište
Sombor
Titel
Vršac

IZDAVA

NIRO »Vrška kula« Vršac

REDAKCIJA

Milenko Brki , rez. major
Dušan Doronjski, rez. pukovnik
Dušan Krajmovi , rez. potpukovnik
Sreta Petronijevi , rez. pukovnik
Lazar Peitrovi , rez. pukovnik
Živa Šija ki, rez. pukovnik
Sreten Zari , rez. pukovnik

ODGOVORNI UREDNIK

Dragoljub Tašli

BRANISLAV POPOV MIŠA

DVANAESTA
VOJVO ANSKA UDARNA
BRIGADA

VRŠAC, 1983.

NAPOMENA

Posle dužeg vremena, uz znatne napore, izašla je iz štampe knjiga "12 vojvodjanska udarna brigada".

Knjiga obuhvata presek zbivanja u južnom Banatu u godinama rata, a odgovaraju i prostor dat je i razvoju NOP u regiji Ba ke Palanke i Sombora, s obzirom da su u sastav Brigade, pored Udarnog bataljona Banatske operativne zone, ušli južnobanatski odredi, kao i Ba kopalana ki i Somborški partizanski odred. Posle toga u knjizi je dat borbeni put brigade.

Mogu no je da je autor, usled nepoznavanja celokupnog angažovanja Brigade na njenom borbenom putu, neke borce i događaje, vredne pomena, prevideo. Autor se izvinjava za u injene propuste takve vrste, naglašavaju i da nije raspolagao odgovaraju om dokumentacijom, što treba uvažiti.

Isto tako i autor i Redakcija bili su svesni da e biti propusta pri objavljivanju spiskova boraca 12 brigade. Stoga je u primedbi na str. 206, pored ostalog, re eno: "Spisak boraca sa injen je na osnovu postoje e arhivske gradje, uz saradnju sa pojedinim opštinskim i mesnim organizacijama SUBNOR. Pošto neke organizacije ipak ne raspolažu potpunom evidencijom boraca, otuda je verovatno i ovaj spisak nepotpun".

Stoga je, posle sa injene analize knjige, na sastanku Redakcije od 21. marta 1983. godine u Novom Sadu, zaklju eno da se spisak boraca 12 VUB obnovi, dopuni, ponovo štampa u istom formatu i priklju i knjizi kao poseban prilog.

Polaze i od toga da i&ator kod nekih bora kih organizacija nije naišao na dovoljno razumevanja, smatramo da e u ovom poslu najviše mo i da u ine sami borci putem svojih mesnih i opštinskih bora kih organizacija.

Zato vas molimo da se, ne čekaju i nikakvu drugu inicijativu - odmah organizujete, izvršite potrebne dopune (ili Ispravke) spiskova¹ da ih putem vašeg Opštinskog odbora SUBJIOR pošaljete na adresu

"Vrška kula", 26300 Vršac, Žarka Zrenjanina 19

Rok za upućivanje ispravki poštom je 1. oktobar 1983. godine.

Skrećemo vam pažnju na važnost ovog posla, jer ne bi bilo pravedno da živi, umrli ili poginuli borci ne nadju mesto u spisku.

Uz prezime o čemu ime i ime borca, treba dodati mesto u kojem je borac živio pre stupanja u Brigadu.

Za poginule treba navesti prezime, o čemu ime i mesto i godinu rođenja, gde i kada je poginuo.

S drugarskim pozdravom!

REDAKCIJA

»Ovdje, na ovom ravnom tlu bez šuma, bez brda i uka, tukli su se sinovi Vojvodine ve 1941. godine, digli su se na oružje da se zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije bore za slobodu svog naroda i sre nju budućnost. U tome i jeste karakterističan značaj velike borbe naroda Vojvodine, veliki prilog koji je on u toj borbi dao za našu zajedničku stvar.«

Josip Broz Tito (iz govora u Zrenjaninu, 11. maja 1952. godine)

Tih jesenjih dana 1944. kiša i sunce su naizmeni no ustupali mesto jedno drugom. A osmog oktobra osvanuo je vedar dan. Na prostranom trgu u centru nevelikog sela Vojlovice — predgrađe razdraganog Panjeva, koje je zakoračilo u treći dan slobode posle četvorogodišnje fašističke okupacije — oko dve hiljade boraca, onih istih koji su se borili za oslobodjenje južnog Banata i Panjeva, stajalo je u svečanom stroju i slušalo Naredbu Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine o formiranju 12. vojvođanske udarne brigade. Naredbu je pročitao delegat Glavnog štaba Živan Peri in Jole.

Gotovo od tog trenutka, ne našavši dovoljno vremena da sa narodom južnog Banata podeli radost slobode, Brigada je silovito krenula na svoj borbeni, slavni oslobodilački put — odavde, od jugoslovensko-rumunske — da bi ga završila kod Dravograda, na jugoslovensko-austrijskoj državnoj granici.

Put duga ak 2141 kilometar.

Put koji je vodio preko Beograda, Titela, Dunava i Batine, Podravske Slatine i Virovitice, Drave, Bolmana, Osijeka, a avice, Ludbrega i Varaždina do Dravograda — sve pod borbom.

Put na kojem je Brigada pored fašista, imala još jednu veliku prepreku: reke, te naizgled mirne i utljive vojvoanske i slavonske reke. Isprva Dunav kod Beograda, zatim Tisa, pa Dunav kod Batine, onda Drava u nekoliko navrata ili a avi ki kanal, u borbama za oslobo enje Slavonije i na kraju opet Drava, ak kod Dravograda u Sloveniji.

Put do slobode u ije su temelje sazdane kosti oko hiljadu boraca i starešina, onih koji nisu doživeli da sa svojim drugaricama i drugovima podele radost kona ne pobe de.

Bio je to put protkan masovnim heroizmom njenih boraca.

Pedeset prva divizija, u ijem je sastavu bila Dvanaesta, dobila je posle batinske bitke od najvišeg jugoslovenkog i sovjetskog vojnog rukovodstva priznanje: Divizija je proglašena »dunavskom«, a njena pobeda pozdravljena je artiljerijskom salvom iz 334 topa u Moskvi...

Ako se za jednu ratnu vojvo ansku brigadu može re i da je najvojvo anskija, onda je to sigurno Dvanaesta. U njenom stroju bilo je i Bana ana, i Sremaca i Ba vana. U njenom stroju bilo je Srba, Hrvata, Slovaka, Ma ara, Rumuna, Rusina, Roma, Albanaca, Makedonaca, Crnogoraca . . . radnika, zemljoradnika, aka . . .

U sastav Brigade tog 8. oktobra 1944. ušao je iskusan i u borbama prekaljeni Udarni bataljon Banatske operative zone, Vrša ki, Beloorkvanski i Pan eva ki partizanski narodnooslobodila ki odred, koji su neko vreme pre formiranja Brigade nastali iz naraslog Južnobanatskog odreda, koji je u Deliblatsikoj peš ari na domak Beograda bitišao i borio se u godinama narodnooslobodila kog rata, odolevaju i svim iskušenjima koja su nametale prilike u Banatu u to vreme. Ubrzo posle formiranja, nastupaju i kroz Ba ku, Brigada je oja ana borcima Ba kopalara kog i Somborskog partizanskog odreda.

Orden »Zasluge za narod I reda«, kojom je Dvanaestu odlikovao predsednik Republike Josip Broz Tito, kao i ratna zastava, uvaju se u vitrinama jedinice Jugoslovenske narodne armije Pan eva kog garnizona, koja neguje tradicije ratne Dvanaeste vojvo anske udarne brigade.

itr £ -ft

Ispred stroja Brigade u Vojlovici, stajao je njen prvi Štab: komandant Dušan Doronjski Jocika, politiki komesar Lazar Miškovi , partijski rukovodilac Nikola Kmezi Nidža i na elnik štaba Živorad Mihi Mi a.

Dužnost rukovodioca obaveš-tajne službe primio je istoga dana An elko Rugar Stole, za referenta saniteta odre en je dr Milorad Kova ev, a za intendanta Ivan Topi Brka. Dužnost sekretara Brigadnog komiteta SKOJ-a primio je Sr an Puši .

JUŽNI BANAT U NOB

Dvanaesta vojvođanska udarna brigada nastala je kao rezultat revolucionarnih zbivanja u Vojvodini i južnom Banatu u godinama pre i za vreme drugog svetskog rata. Boga- te revolucionarne prošlosti, sa jakim partijskom i sko- jevskom organizacijom, Vojvodina, u celini uzev, priprem- ljena ulazi u narodnooslobodilački rat.

Na tlu samog Banata vodila se od 1941. do 1944. go- dine naprekidna, ogorčena borba između pripadnika NOP-a, predvođeni Komunisti kom partijom Jugoslavije i fašista. U toj borbi su KPJ i SKOJ doživljavali teške udarce, ali su ipak istrajali do pobedonosnog kraja rata i do kona- nog oslobođenja. U toj bespoštednoj borbi ogroman udeo dali su članovi KPJ, skojevci i drugi pripadnici NOP-a.

»Ogroman doprinos oružanoj borbi dao je naš narod u Banatu i Bačkoj. Tamo su se pojavili naši prvi partizanski od- redi. Prve udarce nanosili su okupatoru bačanski i bački parti- zani koji su se junački borili u beskrajnoj Panonskoj ravnici. Borba je vođena pod najtežim uslovima. I odredni i narod u pozadini koji ih je pomagao bili su stalno izloženi najnepo-

srednjoj opasnosti da ih neprijatelj relativno lako uništi. Opasnosti je bio izložen svako ko je na ma koji način dao otpor okupatoru i doma im izdajnicima. Bore i se pod tim teškim uslovima, proslavili su se banatski i bački partizani i diverzanti koji su ratovali i herojski ginuli za slobodu... Nezapam ena zverstva okupatora u ovim našim oblastima i privremeno razbijanje odreda nisu ugušili plamen ustanka».¹

Da bismo bolje razumeli specifične okolnosti pod kojima su se narodi i omladina Banata borili protiv okupatora, treba pre svega imati u vidu snagu KPJ i SKOJ-a koja je zate ena u trenutku okupacije Vojvodine i njenog komadanja.

Pre rata, a naročito dolaskom druga Tita na čelo KPJ, u Banatu je, u uslovima monarhofašističkog režima i ilegalnosti delovala snažna partijska i skojevska organizacija. Prema nekim podacima, na ovom području je pred ustanak bilo oko 600 članova KPJ. Partija je bila organizovana u dva okružna komiteta (za severni Banat sa sedištem u Petrovgradu — današnjem Zrenjaninu — i za južni Banat, sa sedištem u Pančevu), zatim u sedam sreskih i više mesnih komiteta.

Sedište PK KPJ za Vojvodinu bilo je od kraja aprila 1941. godine — u Bečirovgradu, u Banatu. Nesumnjivo je velika uloga tadašnjeg sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu Žarka Zrenjanina i organizacionog sekretara Toze Markovića, koji su u to vreme dosledno sproveli politiku omasovljenja Partije i SKOJ-a, organizaciono ih učvrstali, a ideološkom uzdizanju njihovog članstva poklanjali stalnu pažnju.

Fašističke snage u Banatu

Odvojenost Banata od ostalih delova Vojvodine velikim rekama, kao što su Dunav i Tisa, ravni arski, gusto naseljeni i mnogonacionalni teren, predstavljaju posebnu specifičnost tog područja. Tome treba dodati i gustu mrežu puteva i železnih pruga, kao i blizinu Beograda, koji je u vreme rata bio sedište srpske kvislinške vlade i okupatorske komande. Najzad, nadmoćne vojne snage i kolabo-

¹ Jovan Veselinov Žarko, »15 vojvođanskih brigada«. Novi Sad 1953.

racija celokupne nemačke, nacistički zagrižene narodnosti — sve je to veoma otežavalo narodnooslobodilačku borbu Banata.

Fašističkom okupacijom doma i Nemci, tzv. »folksdoj-eri«, nisu hteli ni sa kim da dele vlast u Banatu. Hteli su slobodnu nemačku državu Banat (Freistaadt Banat). Kada to iz određenih, spoljnopolitičkih razloga nisu uspjeli, rukovodstvo nemačke narodnosne grupe, na čelu sa dr Sep Jankom je juna 1941. otputovalo u Beograd i tamo zahtevam i posredstvom šefa Upravnog štaba vojnog zapovednika uspelo da ishodi Uredbu o unutrašnjoj upravi u Banatu i imenovanju pomoćnika bana Dunavske banovine sa sedištem u Petrogradu.

Uredba je stupila na snagu 14. juna 1941. Ona je banatskim Nemcima omogućila da na teritoriji Banata legalno uzmu svu građansku vlast, tj. njene rukovodeće pozicije. Pomoćnik bana je morao biti po narodnosti Nemačkin. Za službene jezike određeni su srpski i nemački. Pravno su srpska komesarska vlada i njena resorna ministarstva u Beogradu bili pretpostavljena vlast, ali je njihov uticaj na prilike i upravu u Banatu već tokom druge polovine 1941. godine sve više slabio da bi se sveo na formalnost. Presudan uticaj na rad Nadleštva podbana imala je okupaciona policija.

Nadleštvo podbana bila su podređena sreska na elstva. U ličnim sreskama bila je koncentrisana upravna i policijska vlast, a u pet gradova su postojala predstojništva gradskih policija, u kojima je upravna i policijska vlast bila razdvojena.

Po etkom jula Upravno odeljenje Podbanskog zvanja pristupilo je izgradnji službe policije za bezbednost. U selima su osnovane prihvatne stanice, pri sreskama na elstvi- ma rukovodne stanice s političkim odeljenjem, a u gradovima i prihvatne i rukovodne stanice s političkim odeljenjima. Ta odeljenja vode kartoteke i spiskove komunista, Jevreja i Roma, koje im dostavljaju prihvatne stanice u opštinama, a zatim šalju izveštaje centrali koja radi u sklopu Upravnog odeljenja u Petrogradu.

Sistem improvizovanih gradskih i seoskih straža i dalje je ostao, a za potrebe policije isto su angažovani i

naoružani odredi »Doje manšafta«, koji se broj kretao od 5000—6000 ljudi.

Pošto su izvršni policijski organi bili malobrojni za ugušivanje oslobodilačkog pokreta, februara 1942. formirana je tzv. Banatska državna straža, u kojoj je redovima bilo oko 1600 ljudi. U borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta korišćena je i pomoćna policija (hipopolicija), pa i vojne formacije, kao što je divizija »Princ Eugen« i dr.

Takve i tako organizovane brojne policijske i vojne fašističke snage govore o veoma teškim uslovima u kojima su se članovi KPJ i SKOJ-a našli već u prvim godinama rata.

Nemački okupator je zaveo torturu nad življem u Banatu već po ulasku fašističkih vojnih jedinica u Jugoslaviju. U Alibunaru je još 11. aprila 1941. godine izvršeno streljanje 92 lica, zatim u Pančevu 36 lica, a u Vršcu 21, u Sečnju 17, Petrogradu 19, u Deliblatskoj pešteri 500 Jevreja... Cilj ovih streljanja bio je da se stanovništvo zastraši i privoli na pokornost prema vojnoj sili. Inicijatori tih masovnih ubistava bili su pojedini komandanti SS jedinica (trupe SS divizije »Rajh«). Ona su vršena po ličnom nahođenju pojedinih nemačkih vojnika, a često i iz lične osvete prema ih Nemaca.

Nasledivši spiskove članova KPJ i SKOJ-a od bivše jugoslovenske policije, nemačka policija odlučuje se na bespoštednu borbu do istrebljenja pravih nosilaca antifašističkog otpora, narodnooslobodilačkog pokreta i revolucije. U tu svrhu ona osniva isprva zatvore u Petrogradu (Komunistički logor), u Pančevu (»logor Svilara«) i Kikindi (»Kurija«), kao i zatvore u Novom Kneževcu, Novom Bečju i Beloj Crkvi. Svi ovi zatvori imali su funkciju koncentracionog logora za komuniste.

Na poziv Partije

U Banatu je aktivnost KPJ bazirana na zaključcima Majskog savetovanja rukovodnog kadra KPJ u Zagrebu. U tim zaključcima se ističe potreba priprema za oružanu borbu protiv fašističkog okupatora, zatim, daljeg vršenja postojećih i osnivanja novih partijskih i skojevskih organizacija, jačanja antifašističkog fronta svih naroda i narodnosti,

kao i stvaranja vojne organizacije i prikupljanja oružja. Komunisti Vojvodine su tom prilikom dobili i posebne zadatke:

»I u Vojvodini besni teror okupatora. I ovdje se svirepo progoni srpski živalj. I ovdje okupatori nastoje da što više raspire nacionalnu mržnju među mnogobrojnim nacionalnostima. Marksisti i nemački osvajači i huškaju domaće stanovništvo marksisti i nemačke narodnosti protiv Srba i drugih nacionalnih manjina. Posledica toga bila su neublažena zločinstva prema srpskom stanovništvu. Zlume velikosrpskih žbira sada ispašta nedužno srpsko stanovništvo. Komunisti Vojvodine imaju tu veliku zadatak da suzbiju sijanje nacionalne mržnje, da raskrinkavaju pred narodima Vojvodine okupatorske nasilnike kao neprijatelje radnog naroda svih nacionalnosti. Komunisti Vojvodine imaju tu veliku zadatak da rade na okupljanju svih narodnosti u borbi protiv zla što ga je prouzrokovao rat i okupacija, za bratstvo među narodima Vojvodine, da vode zajedničku borbu protiv imperijalističkih nasilnika i okupatora, za bratski sporazum i ravnopravnost naroda Vojvodine, za istinsko rešenje nacionalnog pitanja putem slobodnog opredeljenja naroda«.

Partijsko i skojevsko stanovništvo se u Banatu intenzivno upoznavalo sa zaključcima Majskeg savetovanja.

Još istog meseca je sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu Žarko Zrenjanin sazvao sastanak PK. Sastanak je održan u Petrogradu. Zatim su održana savetovanja okružnih komiteta, pa dva savetovanja — sa aktivistima belocrkvaškog i vršačkog sresa — dok je u Pančevu održano savetovanje skojevaca južnog Banata. Tako je prihvaćen kurs KPJ na oružani sastanak. U julu su izvršene i poslednje pripreme na stvaranju oružanih odreda. Proučavano je »Lenjinovo pismo«¹. A kada je Politbiro CK KPJ jula 1941. pozvao da se od diverzija i sabotaza pređe na opšti narodni ustanak, Banat, kao i cela Vojvodina, bio je spreman.

Tome je prethodio i Proglas Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu izdat početkom juna. U njemu se narodi Vojvodine pozivaju na jedinstvo u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. U Proglasu se, pored ostalog, kaže:

1 Radi se o uputstvima koja je V. I. Lenjin pisao za formiranje oružanih jedinica i na inoženja partizanskih borbi. Uputstva su pisana u vreme revolucionarnih zbivanja u Rusiji 1905. godine, imala su naslove »Zadaci odreda revolucionarne vojske« i »Borbenom komitetu pri Petrogradskom komitetu«, a u Vojvodini su bila poznata kao »Lenjinovo pismo«.

»...VOJVVO ANSKI RADNICI I RADNICE,

Kao što dalja sudbina naroda Jugoslavije zavisi u prvom redu od jedinstva njene radničke klase, tako i sudbina naroda Vojvodine zavisi i od vašeg jedinstva! Zato kujte to jedinstvo u zajedničkoj borbi protiv šovinizma, mržnje prema drugim narodima, išćupajte tu otrovnu žaoku koju kapitalisti podlo usavaju u narodne mase! Složite svoje narode da bi ih kao jedinstvenu celinu mogli voditi u borbi protiv okupatora i ugnjetaca! Ostvarujete na taj način proleterski internacionalizam, koji je važan uslov za sreću našu budućnost Vojvodine!...«

Izašli su prvi partizanski odredi: Južnobanatski (Panoeva ki), Melena ki, Kumana ki, Mokrinski, Petrovgradsko-stajski evski, Kikindski, Dragutinova ki, Kara or eva koalaksandrova ki i Margiti ki. Mada slabo naoružani, a u vojnički teškim i gotovo nepodobnim uslovima ravni arskog kraja, kretali su u prve akcije samopregorno i odlučno. Ispunjavali su časno svoj slobodarski zavet domovini i Partiji, koja ih je pozvala u boj.

Prvi Južnobanatski (Panoeva ki) narodnooslobodilački partizanski odred, bio je, u stvari, i prva partizanska jedinica u Banatu i Vojvodini. Prvu njegovu akciju, diverziju na pruzi Beograd—Vršac—Temišvar (kod Vladimirovca), izveli su Sava Pandurov, student, Branko Savić, radnik, Mladen Stanulović, učenik, Dragomir Mihajlov, radnik i Dušan Bradić, trgovac pomoćnik. Trebalo je preseći i željezničke šine i time izazvati iskliznuće i nemačkog vojnog transporta koji oko ponoći 11. jula kreće iz Panoeve u pravcu Vršca. Partizani su se dali na posao, ali su, na žalost, otkriveni, pa su u borbi, koja se razvila sutradan, izgubili život Stanulović i Mihajlov. Bradić je bio teško ranjen (nekoliko dana kasnije podlegao je ranama), Savić je poslednjim metkom oduzeo sebi život, a Pandurov je bio savladan. On je, istina, uspeo da pobegne Nemcima, ali je ubrzo ipak pronađen u jednoj bazi, stavljen na teške muke, zatim prebačen u Petrovgrad, a 19. septembra streljan.

Tih prvih julskih dana meta južnobanatskih diverzionaata bio je željeznički voz u Panoevi. Za nekoliko dana izvršena je sabotaza na osam lokomotiva, a izazvan je sudar još dve lokomotive. Sve su, naravno, izvesno vreme bile van stroja. Na jednoj vojnoj teretnoj kompoziciji izbušili su creva vazdušnih kolicnica. Diverzanti su uglavnom izazivali mehaničke kvarove primitivnim sredstvima, jer nisu

imali eksploziva. Kidane su 'telefonske linije, zatim, cepani neprijateljski propagandni plakati, ispunjavani obaveštajni zadaci, pružana pomoć ilegalcima u opremi, prenošenja, vezama...

»Odmazda« neprijatelja

Okupatori su bili iznenađeni aktivnošću partizana i diverzantata — do besa. U petrovgradskom odseku nacističke službe bezbednosti, u Krajskomandanturi i policiji, među narodnim milicijama, kao i među izdajnicima, agentima i drugim okupatorskim saradnicima, vladalo je stanje uzbuđenosti. Bilo je izgledno da prva hapšenja (preduzeta da se preduprede svake akcije protiv režima okupacije) nisu dovela do željenog cilja. Umesto pokornosti, plamen borbe širio se na sve strane.

I onda je došlo do masovnog istrebljenja — u poslednjem julskom danu 1941. Istrebljeno je 90 ljudi. A do kraja avgusta prve godine rata samo KPJ je u Banatu izgubila 80 svojih članova. Istrebljeni su ili izginuli u borbi poznati partijski rukovodioci: Sonja Marinković, Vladimir Kolarov, Kola, Tiberije Aldan (španski borac), Ruža Šulman, Marko Kuli, Stojan Arsenov, Bogdan Teodosin, Draga Šuvakov, Rudolf Kornauer, Milivoj Teodosin, Janoš Lenčević i dr. iz celog Banata. PK KPJ za Vojvodinu se u Proglasu od 26. avgusta 1941. godine obračunava, pored ostalog, i ovim rečima:

»Omladino Vojvodine! Ti si u ovoj borbi pokazala mnogo samopregora i herojstva. Naš se porobljeni narod sa velikom ganućešću u divnu tvoju bezgraničnu ljubav prema njemu. Tvoje pale žrtve u neravnopravnoj borbi s okupatorima pokreću široku masu na odlučnu i dalju borbu«.

Od jula do 4. oktobra 1941. godine na teritoriji Banata bilo je ukupno sedam istrebljenja sa 140 žrtava. U većini slučajeva istrebljena lica su odmah obešena na javnim mestima, obično u sred selima ili gradovima i tamo ostavljena 24 sata kao zatrašujuć primer. Skoro sva ova masovna ubistva obnavljana su u celom Banatu posebnim plakatima Nadležnih podjela. Januara 1942. godine sprovedeno je šest istrebljenja za odmazdu sa ukupno 159 žrtava.

Teror i represalije nisu mogli da unište narodni pokret i oružanu narodnooslobodilačku borbu ni u Banatu. Zbog

toga okupator, odnosno njegov policijski aparat, pristupa hapšenju talaca. U prvi mah su hapšeni »ugledniji« građani, među njima, uskoro se prelazi na novi sistem odabiranja talaca: hapse se i u logore odvođu roditelji, braća i sestre, žene i deca boraca za slobodu, bez obzira na starost.

Februara 1942. ukidaju se gradske policijske straže, a njihove funkcije preuzima Banatska državna straža. Time počinje novi period u razvitku sistema okupacione uprave. Policijska služba u Banatu je osamostaljena, a njome rukovodi Policijska prefektura za Banat. Komanda Državne straže i Komanda Javne bezbednosti predstavljale su organizacione jedinice Prefekture. Komanda Javne bezbednosti bila je glavni organizator borbe protiv boraca narodnooslobodilačkog rata. Ona se uglavnom oslanjala na sopstvene ljude i Udarnu grupu sastavljenu od policijskih agenata i na ljudstvo pet predstojništava gradskih policija, ali mogla je angažovati i ljudstvo Državne straže, zatim »Doj e manšafta«, četa ili bataljona Hipo i drugih nemanih oružanih formacija.

Od početka 1942. godine okupator sve više primenjuje blokade ustanika i mesta i masovno hapsi pripadnike NOP i sva lica na koja je sumnjao da su u pokretu u vezi. Poznate su blokade u Mokrinu, Bekereku, Kumanima, Melencima, Miletiću, Pančevu, Vršcu, Dragutinovu, Kikindi, Gaju i drugim mestima.

Iz necemo nekoliko primera blokada u Banatu.

Blokada Kumana trajala je od 13. do 25. februara 1942. godine, a izvršila ju je Komanda Javne bezbednosti sa svojim osobljem, na čelu sa Jurajem Špilerom, uz pomoć i saradništvo jedinica Državne straže, koje su blokirale selo i uvala uhapšene. Prilikom ove blokade ubijeno je pet i ranjeno četiri lica, a uhapšeno blizu dve stotine, koja su sprovedena u zatvor Policijske prefekture u Bekereku.

Melenci su bili blokirani od 18. do 21, zatim od 24. do 27. i 29. aprila, kao i 1. i 5. maja 1942. I u toj blokadi u estvovala je Komanda Javne bezbednosti sa vojnom udarnom grupom agenata pod komandom Špilera. U ovoj akciji uhapšeno je preko 160 lica, ubijeno tri, a jedno je ranjeno.

Deliblato je bilo u blokadi sedam dana. Za to vreme uhapšeno je 55 lica. Stanko Beljin izbegao je hapšenje ta-

ko što se otrovao! Od uhapšenih, njih dvadeset etvoro izvedeno je na streljanje.

Gaj je bio blokiran dvanaest dana. Od ukupno 55 uhapšenih lica, devetnaest je streljano ili vešano.

Primenjivanje blokada takve vrste trajalo je do kraja rata.

Pošto se broj uhapšenih prvih meseci 1942. naglo povećao, a postoje i zatvori bili nedovoljni da prime tako veliki broj političkih zatvorenika, ubrzane su pripreme okupatora da još ranije donetu odluku o osnivanju koncentracionog logora u Petrogradu sada energičnije sprovede u delo.

Logor je bio otvoren 20. jula 1942. Kao i ostali koncentracioni logori po okupiranim zemljama Evrope, i ovaj je bio institucija Gestapa i stajao je pod upravom Vanjske ispostave policije bezbednosti i Službe bezbednosti u Petrogradu. Za koncentracioni logor iskorišćena je stara zgrada nekadašnjeg imlina na periferiji grada.

Na osnovu prakse koju je okupator u Banatu zaveo da na svaku sabotažu ili napad partizana na pripadnike nemačke oružane snage i njihove saradnike odgovori masovnim odmazdama, punili su se logori i zatvori antisifistima Banata. Prvih dana po izbivanju rata između Nemačke i Sovjetskog Saveza hapšenja su vršena na osnovu policijske kartoteke još iz vremena bivše Jugoslavije, u kojoj su bili evidentirani svi partijski i sindikalni aktivisti. Kasnije se lista lica predviđena da budu uhapšena proširuje na sve one koji su iz bilo kojih razloga bili sumnjivi okupacionim policijskim vlastima, odnosno na sve one koji su na bilo koji način pomagali NOP ili davali otpor političkim i privrednim merama okupatora. Hapšena su i slata u logor lica svih mogućih profesija, uzrasta, pola i nacionalnosti: Srbi, Mađari, Rumuni, Slovaci, pa i Nemci. Hapšeni su što nisu prijavljivali one za koje su znali da pripadaju NOP-u, da rasturaju letke i prikupljaju vojnu opremu, oružje ili novane priloge. Hapšeni su članovi porodica ilegalaca i partizana. U postupcima osoblja uprave logora nisu postojala određena pravila, već je sve to zavisilo od volje i momentalnog raspoloženja logorskih starešina. Pred njima je bio jedini i glavni cilj: slomiti otpor naroda. I pošto nije postojao neki ustaljeni »ku ni

red«, nad logorašima su i za najmanje u injene navodne prestupe primenjivane razne sankcije.

Da bi zastrašio stanovništvo i izvršio pritisak na borce partizanskih odreda, okupator pristupa sprovođenju tzv. »odmazdi«, tj. masovnim sitreljanjima ili vešanjima za svaku aktivnost partizana i drugih pripadnika NOP-a. Žrtve masovnih zločina bili su uhapšeni i logorisani političari »krivci« — komunisti i simpatizeri NOP-a.

Nemački okupator je prema želji i potrebi, iz Banata vršio i deportovanja političkih zatvorenika u Norvešku, Austriju, Nemačku i Francusku, gde su radili najteže poslove u rudnicima i večinom pomrli ili pobijeni. Već krajem aprila, odnosno početkom maja 1942. upućene su dve grupe od oko 200 političkih zatvorenika iz petrogradske Prefektore u sve norveške logore (prema podacima norveške Vlade bilo ih je ukupno 24). Iz tih logora se posle rata u zemlju vratilo svega 18 Banatana.

Ocenjujući prilike u Banatu 1941. godine, komandant Komande Javne bezbednosti Juraj Špiler ističe da »sve banditske grupe, kao i pojedine mesne organizacije SKOJ-a otpočele su odmah sa vršenjem raznih sabotaza, napadima i atentatima. U međuvremenu su ovdašnje policijske vlasti još pre izbijanja rata izmogle u Nemačku i SSSR-a otpočele sa sprovođenjem planskih mera da bi sprečile ili onemogućile delatnost Partije i SKOJ-a, a isto tako i samih banditskih grupa... Istovremeno sa ovom akcijom banditskih grupa, sprovedena je i energična akcija za otkrivanje i rasturanje mesnih organizacija KPJ i SKOJ-a na području celog Banata«.

Oena slobode bila je ogromna. Padali su i tavni mesni, sreski i okružni komiteti KPJ i SKOJ-a. Ginuli su izvanredni borci revolucije. Posle masovnog hapšenja koje je okupator sproveo u drugoj polovini juna, mnogi komunisti iz vršaci kog i beloorkvanskog sreza formirali su ilegalne grupe. Iz Krušice, Kusića i Crvene Crkve se tako našlo preko dvadeset ilegalaca u blizini Krušice, ali bez vršace veze sa okružnim partijskim rukovodstvom.

Nasuprot tome, vršace veze sa okružnim partijskim rukovodstvom imale su izvištanska i zagajička grupa, kojoj su prišli i ilegalci iz Potpornja.²

² Negde se, u memoarskoj građini, ove grupe pominju i kao zagajičko-izvištanska partizanska grupa, pa čak i partizanski odred.

U Vršcu i Beloj Crkvi pripreme za ustanak vršio je sekretar Okružnog komiteta KPJ za južni Banat Slavko Mun an Sava.³ Ve je pripremljeno ljudstvo i prikupljeno preko 80 pušaka, desetak pištolja, ru nih bomhi i jedan puškomitraljez. Ali usled pogibije Slavka Mun ana, odredi nisu izašli. On je petog septembra u Vršcu upao u policijsku zasedu, ranjen je u nogu i da ne bi pao u ruke okupatoru, oduzeo je sebi život poslednjim metkom iz pištolja.

Te i kasnijih godina vrša ka partijska i skojevska organizacija desetkovane su.

Južni Banat je ubrzo ostao bez još dva sekretara Okružnog komiteta KPJ: decembra 1941. u Pan evu je poginuo Stevan Jovanovi , a marta idu e godine i ovek koji ga je nasledio — Borislav Petrov Braca. A pad Stevana zna io je i gubljenje veze sa CK KPJ preko Beograda, koju je on držao.

Za formiranje Kovinskog odreda ja ine dvadesetak ljudi, bilo je sve spremno još avgusta 1941. Stari revolucionar Bogdan Petrovi ⁴ iz Deliblata trebalo je da bude politiki komesar, ali je u me uvremenu uhapšen i ubijen, te Odred nije izašao u Deliblatsku peš aru. A sada, u rejonu Velika vrela, u blizini kote 127, koja je bila pod gustom šumom, izabrano je i mesto za partizanski logor. Za prvog komandanta trebalo je da do e iskusni komunista Marko Stojanovi , pravnik iz Vra ev Gaja, ali na toj funkciji ipak nije bio, jer je pre toga podlegao teškoj rani. Petar Acketa⁵, obu arski radnik iz Izbišta, predratni komunista, planiran je za politiki komesara Odreda, ali je iznenada januara 1942. uhapšen, doteran prvo u vrša ki zatvor, a zatim preba en u Pan evo i Petrovgrad, odakle je 21. juna

³ Slavko Mun an Sava iz Kruš ice kod Bele Crkve bio je i komesar Okružnog partizanskog štaba. Proglašen je za narodnog heroja.

⁴ Bogdan Petrovi , inženjer tehnologije iz Deliblata, lan Okružnog komiteta KPJ za južni Banat.

⁵ Brat Petra Ackete, lan KPJ Dragomir, poginuo je kao borac Južnobanatskog odreda, sestra Jasmina je streljana, kao i njihov otac Petar. Majka Mileva, petrovgradski logoraš umrla je odmah posle rata, a jedino je živ ostao Petrov brat Tihomir, nosilac »Partizanske spomenice 1941«.

1942. u Pan evu izveden na vešanje, kli u i Komunisti koj partiji Jugoslavije.

Partijski rukovodilac u Odredu bio je Bogdan Dren a⁶, a za zamenika komandanta je odre en Milan, izbeglica. Za novog komandanta odre en je Miša Stojkovi .

Odred je formiran 8. marta 1942. godine.

Bez obzira na (teške udarce koje je Partija u južnom Banatu doživljavala, bez obzira na ogromne gubitke u ka drovima, kontinuitet u razvoju NOP je i dalje održan.

Avgusta 1942. Žarko Zrenjanin održava kod Izbišta kurs sa ilegalcima, a posle toga i savetovanje i pripremu za dalje širenje narodnooslobodila kog pokreta. Imenovan je i novi Okružni komitet KPJ za južni Banat. Za sekretara je imenovan Strahinja Stefanovi , za organizacionog sekretara Dejan Brankov, dok su lanovi postali Živa Jovanovi , Žarko Zlatar i An a Jovanovi , kao sekretar OK SKOJ-a.

Posle temeljne analize prilika u južnom Banatu, Žarko Zrenjanin i Okružni komitet KPJ doneli su odluku da Južnobanatski odred proširi svoj manevarski prostor prodorom u Banatsku Klisuru⁷ na teritoriji susedne Rumunije. Tamo je, ina e, delovao antifašisti ki pokret sa kojim su partijska organizacija i NOP južnog Banata sara ivali još od prvih ustani kih dana 1941.

Za boravak partizana Klisura je pružala veoma povoljne prirodne uslove. Planine južnih Karpata prekrivene su starim, gustim šumama sa mnogim dubodolinama. Šume su bile bogate raznom divlja i i pitkom izvorskom vodom.

Žarko Zrenjanin i Okružni komitet KPJ formulisali su politiku platformu za Srbe u tom delu Rumunije i za borbu Odreda. Polaze i od toga da je glavni cilj borbe koju vode porobljeni narodi i SSSR uništenje fašizma, u platformi se pozivaju Srbi u Rumuniji da uzmu u eša u toj borbi. Pri tome se skre e pažnja da se treba otresti buržoaskog nacionalizma i šovinizma »... kako bi borbu protiv

⁶ Bogdan Dren a iz Gaja, poštanski inovnik, predratni lan KPJ i skojevski rukovodilac, pre rata isteran je iz državne službe zbog širenja naprednih ideja. Posle rata bio je društvenopoliti ki radnik i radio u organima Državne bezbednosti SR Srhije. lan je Saveta SR Srbije. Nosilac Spomenice 1941.

⁷ Banatska Klisura nalazi se u trouglu koji ine reke Dunav d Nera. Oko 10.000 Srba ini 50 odsto ukupnog stanovništva toga kraja.

fašizma i zavojeva a vezali, ne za pitanje revizije granice u korist Jugoslavije, nego da borba tamošnjih Srba postane sastavni deo borbe naroda Rumunije protiv nemačkog i rumunskog fašizma«. Jednom reče, da se tamošnji Srbi svrstaju pod zastavu demokratske borbe na čelu sa Komunistima iz partijom Rumunije. »A samo istinski demokratske Jugoslavija i Rumunija, koje se roditi iz te borbe, reši nacionalno pitanje na principijelan način.«

Najzad, zaključeno je da se u esnici kursa priključe Južnobanatskom odredu u Deliblatskoj pešariji kod Kovina. Ali do toga nije došlo odmah, već tek decembra 1942. Razlog: pogibija Dejana Brankova⁸, a zatim i sekretara PK KPJ za Vojvodinu Žarka Zrenjanina i Okružnog komiteta Strahinje Stefanovića.

Pogibija Žarka Zrenjanina

Po etkom novembra 1942. Žarko Zrenjanin i Strahinja Stefanovići nalazili su se u jednoj bazi u Pavlišu kraj Vršca. Dobivši poruku od PK KPJ za Srbiju preko Okružnog komiteta za Srem da pređu u Srem i da se spremi za put u Bosnu, kako bi učestvovali u radu Prvog zasjedanja AVNOJ-a, Žarko je otkinuo (trenutak polaska. Ali, 4. novembra, rano ujutru, kada su se dva stara druga iz predratnih revolucionarnih dana nalazila, izdajom je bila otkrivena. Komandant banatske fašističke policije Juraj Špiler lično je komandovao operacijom opkoljavanja u kojoj je učestvovalo oko 700 policajaca, policijskih agenata i vojnika.

Više nego neravnopravnu borbu prihvatili su Žarko i Strahinja. Izginuli su častno, herojski. ... Neposredno posle vesti o pogibiji Žarka Zrenjanina Učelje, drug Tito je januara 1943. godine u svom pismu upućenom vojnom politkom rukovodstvu Srema istakao:

»Smrt druga Učelja je težak udarac ne samo za vas, već i za čitavu našu Partiju koja u njemu gubi jednog od svojih naj-

⁸ Dejan Brankov, pravnik, rodom iz Dupljaje, bio je i komandant Okružnog partizanskog štaba za juž. Banat. Sa njim je u Rumuniji bila i Anđela Jovanović iz Vračeva Gaja, sekretar OK SKOJ-a. Oboje su naišli na zasedu rumunskih granicari i ranjeni. Dejan je ubrzo izdahnuo, a Anđela je prvobitno, a zatim predata okupatorskoj policiji u Petrogradu, gde je streljana.

*Žarko Zrenjanin,
politički sekretar
Pokrajinskog ko-
miteta KPJ za
Vojvodinu*

odanijih i najboljih rukovodilaca. Jasno je da je itavo pitanje konsolidacije i obnove vaših organizacija u Vojvodini time biti teže. Dugo zadržavanje U u Banatu, gde je bio potpuno kompromitovan jeste i jedan od razloga za njegovu smrt».

Devet godina kasnije prilikom otkrivanja spomenika Žarku Zrenjaninu 11. maja 1952. godine u Zrenjaninu, drug Tito je u svom govoru, pored ostalog, rekao:

»Srećan sam što sam došao u grad koji nosi ime jednog našeg druga koga znamo iz predratnog doba i sa kojim smo zajedno prošli mnoge teške stvari, druga Žarka Zrenjanina.

Na današnji dan narod Vojvodine odaje dužno priznanje svom herojskom sinu Žarku Zrenjaninu, koji je položio svoj

život u velikoj borbi za ideale, za koje se borio davno prije rata Drug Zrenjanin, koga mi svi dobro poznajemo bio je uzor vjernog sina svoga naroda, uzor čelana Partije. On je bio jedan od onih rijetkih rukovodilaca koji i poslije svoje smrti ostavljaju neizbrisivi trag u srcima onih koji su ih znali. Kroz Zrenjanina, a i kroz mnoge i mnoge druge herojske i siavne borce Vojvodine, narod Vojvodine dao je dragocjeni prilog našoj zajednici u borbi za ovo što danas imamo...»

Južnobanatski partizanski NO odred u akciji

Sa Južnobanatskim odredom je sada i grupa ilegalaca. Iz Dupljaje, gde su ilegalci boravili, prešli su u partizanski logor u blizini Milin bunara u Deliblatskoj pešari. Doveo ih je Dušan Buzadžija⁹ u pratnji svoga mladeg brata Zlatka, koji su dobro poznavali puteve kroz Pešari. Ilegalci, iskusni, mnogi od njih predratni članovi KPJ, bili su uglavnom iz vrša kog i belocrkvanskog sreza. Tako su ilegalci, spojivši se sa Odredom, izvršili zadatak postavljen na Okružnoj partijskoj konferenciji, održanoj posle kursa u ataru Izbišta.

Bio je sada na okupu ceo južnobanatski rukovodeći partijski kadar. To je bio kraj decembra 1942. godine. Kako su me u njima bila i dva člana Okružnog komiteta — Živa Jovanović i Žarko Zlatar, Odred nije predstavljao samo glavnu snagu u vojni komand, već i u politički komand smislu u tom delu Banata.

Tu, u Deliblatskoj pešari, na domaću Beograda, u blizini Pančeva, Bele Crkve i Kovina, prepunih domaćim Nemcima, u blizini Vršca, gde je specijalno uvežbavana za borbu protiv partizana na jugoslovenskim ratištima postavljena »Princ Eugen« divizija — bitisao je i borio se Južnobanatski partizanski odred. Tačno 29. decembra 1942. godine na zboru Odreda u stroju su bila 33 borca. Izabran je novi štab: komandant Živa Jovanović, zamenik komandanta Miša Stojković, politički komesar Žarko Zlatar, njegov zamenik Dušan Buzadžija i sekretar partijske organizacije Bogdan Drenić.

⁹ Dušan Buzadžija iz Deliblata, organizator NOP-a u kovinskom srezu, bio je član partijskog rukovodstva u Južnobanatskom odred. Njegov mladi brat Zlatko, čak, posle rata pensionisan je u čin potpukovnika i u Pančevu radio kao starešina jedinica teritorijalne odbrane. Nosilac je Spomenice 1941.

Na svom daljem borbenom putu Odred je preživljavao teška iskušenja koja je sa sobom donosio relativno sku eni prostor za dejstva u Deliblatskoj peš ari, brojnost neprijatelja, oštre zime i druge nepovoljne okolnosti. Borci su na tom trnovitom putu padali, rukovodstvo se menjalo, ali su pristizali novi ljudi. Odred se omasovljavao. U prole e 1943. u njegovom stroju je bilo ve oko 50 boraca podeljenih u tri voda. Odred je raspolagao jednim puškomitraljezom, puškama, a imao je i tri automata. Iz tog vremena vredno je ista i teške i oštre sukobe Odreda sa nadmo - nijim fašisti kim snagama, kao na .primer, onaj od 31. ja nuara, posle kojeg je, prema unapred utvr enom planu, podeljen i u dve kolone krenuo u dva pravca da bi se sa uvalo ljudstvo. Zatim, borba protiv 200 pripadnika nabilizacijskog centra 7. SS »Princ Eugen« divizije iz Bele Crkve. Treba zatim ista i smeo potez rukovodstva Odreda: prebacivanje na teritoriju Rumunije kod Vra ev Gaja maja 1943. Zatim borba protiv rumunskih žandarma, a ve posle dva dana protiv jedne jedinice rumunske vojske.

Vrativši se u Peš aru, kod Grebenca, Odred sada ve sa 70 boraca, izveo je vešt manevar tako što je u zoru 7. juna 1943. naveo oko 1000 nema kih vojnika i policajaca na operaciju okruženja. Me utim, neprijateljska pešadija je uletela u potpuno prazan krug logora, dok su južnobanat - ski partizani, podeljeni u tri grupe, odmicali u tri razli ita pravca, ali sve tri grupe su imale oštre borbe prilikom probijanja šireg neprijateljskog obru a ili na putu do od - redišta. Izgubljen je jedan broj boraca, a naro ito u koloni koja je krenula u pravcu Vršca.

Kada se podeljeni Odred jula te godine ponovo okupio kod sela Zlatice na teritoriji Rumunije, a zatim prešao u logor »Lokve«, održana je konferencija na kojoj je izabra - no novo rukovodstvo i doneta je odluka da se nastavi sa akcijama. Tako su aktivnosti Odreda nastavljene, me u kojima treba ista i napad na Kajtasovo, a ubrzo i na Dupl - ljaju. Tom prilikom pobijeno je nekoliko policajaca i za - premljeno oružje i municija.¹⁰ Ve krajem septembra lik - vidirana je policijska posada i seoska straža u Kusi u, a zaplenjene su 33 puške, dosta municije i vojne opreme.

¹⁰ U znak odmazde za napad na Dupljaju, na stratištu Bagljaš kod Petrovgrada streljano je 160 logoraša.

Zatim slede napadi na Potporanj, Jasenovo, Nikolinca, Vra ev Gaj (dva puta), Krušicu i Ban. Palanku. Odred je bogatiji za 82 puške. Zapaljena je i jedna karaula.

Zatim je razbijeno belogardejsko obezbeđenje na železničkoj stanici u Mramorku, i opet — novo oružje i municija.

S vestima o ofanzivnim dejstvima Južnobanatskog odreda oglasila se i Radiostanica »Slobodna Jugoslavija« u tri navrata, na osnovu depeša Vrhovnog komandanta NOV i POJ Kominterni. U emisiji od 30. novembra 1943. godine, na primer, objavljeno je:

... »U Vojvodini se i dalje vode borbe protiv okupatora uprkos velikog terora Nijemaca. Partizani u Banatu bore se zajedno sa rumunskim partizanima." Zajedno prekopavaju drumove, ruše mostove i kidaju saobraćajnice. Tako su usred dana banatski i rumunski partizani razoružali žandarmeriju u Palanci i Vra ev Gaju.«

Ove vesti emitovale je i »Slobodna Rumunija« 30. decembra 1943. godine.

Sve u svemu, borbe i akcije po celom južnom Banatu govorile su da Odred živi, da sa njim narodnooslobodilačka borba živi i razvija i omasovljava, bez obzira što fašisti iz petrogradskog logora odvođe logoraše, vrše »odmazde« streljanjem ili vešanjem — za jednog ubijenog Nemca 50 logoraša, a za jednog fašističkog saradnika njih deset.

Te 1943. godine Odredu su prišli novi borci, skojevci, a među njima je i jedan broj Klisuraca, od kojih su četvorica bili pripadnici rumunske narodnosti. Ali te godine je dosta njih i izgubilo. Izgubljen je i politički komesar Odreda i član Okružnog komiteta Žarko Zlatar. U blokadi Krušice, leže i bolestan na tavanu jedne kuće, borio se, a zatim oduzeo je sebi život, ne imogavši da se odupre nadmoćnijem neprijatelju. U toj godini Odred se prestrojio i izabrao novi Stab. Tada je komandant bio Milan Pandurov, a Živa Jovanović njegov zamenik, dok je Bogdan Dren primio dužnost političkog komesara. Relja Stefanović odred je za Dreninog zamenika. Posle izvesnog vremena komandu nad Odredom primio je Miša Stojković, ali je

11 Misli se na borbe Južnobanatskog odreda rumunskog državljanstva i na pokret u Klisuri.

ubrzo — u napadu na policijsku stanicu u Krušici — smrtno ranjen. Na njegovo mesto došao je Živa Jovanović.

Godina 1944. poela je veoma teško. Oštra zima, prazna snježna košava, teško se sa snabdevanjem, sa malo municije, u Banatskoj Klisuri na rumunskoj teritoriji — sve je to pogoršavalo uslove života boraca u logoru zvanom »Jelika« i otežavalo aktivnost Odreda. Već 6. januara došlo je do teške, možda najteže borbe Odreda od njegovog postojanja, u obru u koji je stezalo oko 1000 rumunskih vojnika i žandarma. Posle te borbe do poslednjeg metka, u Odredu su ostala svega 44 borca. Pored ostalih, poginuo je najmlađi banatski partizan, dvanaestogodišnji Milan Vincer Grane, kao i zamenik komesara Relja Stefanovića, poslednji iz herojske porodice Stefanovića.¹² Jedan broj boraca dopao je u rumunsko zarobljeništvo.

Uspostavljanje veza sa pokrajinskim rukovodstvom

Pogibijom Žarka Zrenjanina prekinute su i onako labave veze partijske organizacije u Banatu sa višim partijskim rukovodstvima, kao i sa Okružnim komitetom KPJ za Srem. Okružni komitet u Sremu je i sam pokušavao da uspostavi vezu sa Banatom. Traganje za stalnim vezama dalo je rezultate. Naime, putem radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« Južnobanatski odred je znao da u Sremu postoji obnovljeni Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu, pa je stoga u više navrata pokušavao da tamo uputi kurira sa izveštajem. Trebalo je da prođe nekoliko meseci da se kurir probije — dakle, tek novembra 1943. On je prevalio maršrutu od 100 kilometara, podneo je izveštaj o stanju NOP u južnom Banatu, posebno o vojnopolitičkoj aktivnosti Odreda, a predao je i pisane materijale koje su partijska organizacija i Štab Odreda objavili.

Pokrajinski komitet je o tome obavestio Centralni komitet pismom od 27. januara 1944. u kome je izrekao povoljnu ocenu o delatnosti Odreda.

¹² Pored istaknutog južnobanatskog revolucionara, sekretara Okružnog komiteta KPJ za Južni Banat Strahinje Stefanovića, koji je izgubio život zajedno sa Žarkom Zrenjaninom u Pavlišu, u narodnoj revoluciji dali su svoj život i svi ostali članovi porodice Stefanovići: otac, majka i braća Momilo, Relja i Svetislav.

Kako je tek uspostavljena veza sa Pokrajinskim rukovodstvom prekinuta (upu en je u Srem samo još jedan izveštaj), sada je Pokrajinski komitet pojačao napore u tom smislu i pokušao da sa Odredom uspostavi vezu preko sekretara Sreskog komiteta za srez Pančevo, Stojana Orelja. Ta bi veza, po mišljenju PK bila značajna i za Odred i za Italiju NOP u Vojvodini, naročito u to vreme, kada se brzo razvijaju događaji u svetu. Poruku u pismu upućenom u južni Banat ovim kanalom Odred nije primio, ali je povezivanje sa pokrajinskim rukovodstvom smatrao prvorazrednim zadatkom. Stoga je uspostavljanje vrstog »mosta« poverio iskusnim borcima Anđelku Ruparu,¹³ Stevi Buzadžiji i Boži Dobriću, koji su po etkom aprila krenuli put Dunava. Ruparovi pratioci su, odvojivši se, nestali u hladnim talasima široke reke,¹⁴ dok je Rupar kod Belegiša uspeo da pređe u Srem i već posle dva dana da se sretne sa sekretarom Pokrajinskog komiteta Jovanom Veselinovom Žarkom. »Most« je bio uspostavljen, Pokrajinsko rukovodstvo je i ovog puta pouzdano saznalo o prilikama u južnom Banatu, o surovim uslovima pod kojim su se tamo ljudi borili, prkosili neprijatelju i opstali.

U Banatskoj Klisuri, pre dolaska Odreda u Deliblatsku pešteru, u Štabu Odreda je došlo do jedne promene: umesto poginulog Dušana Buzadžije, na mesto zamenika komesara došao je Aleksandar Vasić.¹⁵

Glavni štab NOV i PO Vojvodine uputio je polovinom aprila u Banat sa Ruparom i Živanom Perićem koji održavati dalju vezu sa pokrajinskim rukovodstvom i Banatcima preneti svoja bogata borbena iskustva.

¹³ Anđelko Rupar Stole, železnički radnik iz Potpornja u radni komunistički pokretu je od 1933. U NOP je od 1941. Posle rata radio je u Državnoj bezbednosti. Penzionisan je u čin potporučnika.

¹⁴ Jedan od pratilaca Rupara, Steva Buzadžija je drugi borac iz porodice Buzadžija koji je izgubio život u pokušaju da uspostavi vezu sa PK. Pre njega na takvom zadatku izgubio je život njegov brat Dušan.

¹⁵ Aleksandar Vasić, učenik gimnazije u Beloj Crkvi. Posle rata bio je društveno-politički radnik u srezovima Zrenjanin, Vršac i Pančevo i u SAP Vojvodini. Nosilac Spomenice 1941.

Veza sa partijskim rukovodstvom predstavljala je istovremeno i stavljanje Južnobanatskog partizanskog odreda pod komandu Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine.

Baš u to vreme nesre no je poginuo još jedan divan drug, predratni u itelj iz Zagajice i hrabri komunista, popularni i veoma cenjeni partijski i vojni partizanski rukovodilac — komandant Južnobanatskog partizanskog odreda Živa Jovanovi . Na njegovo mesto došao je njegov brat, partizanski borac od prvih dana ustanka, Petar.¹⁶

Uputstvo Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine koje je Rugar doneo, upu ivalo je južnobanatske partizane na osnovne zadatke i na in organizovanja i ratovanja. Otuda dolazi do vojni kog reorganizovanja Odreda: podeljen je na ete i odre ena su etna rukovodstva. ete su upu ivane u svoje rejone dejstva. Osim toga i Pokrajinski komitet je uputio odgovaraju a uputstva i prili no propagandnog materijala.

Omasovljavanje Odreda i sve ve i priliv novih boraca su zahtevali takvu organizaciju. Me utim, ipak je u nekim sredinama ostajalo otvoreno pitanje da li je u najtežim godinama rata (a to je po svemu sude i u Banatu bila 1942/43) trebalo ostati u južnom Banatu, na relativno skuenom terenu. Bilo je pokušaja da se u teškim trenucima traži izlaz i prelazom preko Dunava u Srbiju. A šta onda? Kome prepustiti Banat? Ovako, postojanje Južnobanatskog partizanskog odreda samo potvr uje neborivu istinu da se svaki kutak naše zemlje odazvao pozivu KPJ na opštu narodnu, oslobodila ku borbu protiv okupatora. Odred je bio taj politi ki faktor koji je u porobljenom narodu savuao uverenje o njegovoj neuništivosti, on je davao podstreka za nastavljanje borbe protiv fašizma i njegovih pomaga a, vrše i nesumnjivi moralno-politi ki uticaj na stanovništvo željno života, pravde i slobode.

Cena slobode bila je više nego skupa, no obraz je ostao ist! A kasnije, kada su to prilike dozvoljavale i kada Banat nije mogao da prihvati ogroman priliv novih boraca, preko Dunava su u Srem i Bosnu — u vojvo anske brigade — upu ivani transporti mladi a i devojaka u osvetni ki boj

¹⁶ Petar Jovanovi iz Zagajice je posle rata bio aktivan društveno-politi ki radnik u srezu Vršac i SAP Vojvodini. Biran je za saveznog poslanika. Nosilac Spomenice 1941.

za zlodela koje je okupator inio u banatskoj ravnici. Odred je ratovao tako kao da je imao direktnu vezu sa višim vojnopolitičkim rukovodstvom. Da bi se sa uvao partijski kadar, partijsko rukovodstvo je uvek bilo i radilo u okviru Odreda. A na in dejstava je bio upravo onakav kakav vrhovni komandant Josip Broz Tito isti e u svom uputstvu o na inu partizanskog ratovanja u Vojvodini, iznetom u pismu pokrajinskom rukovodstvu januara 1942, koje, istina, do Banata nije dospelo.

U tom uputstvu Vrhovni komandant je ukazao na .to kako da se organizuju odredi i kakvu taktiku da primenjuju u borbi protiv neprijatelja: da se po svaku cenu izbegavaju frontalne borbe; da se odredi podele na bataljone od sto pedeset do dve stotine boraca, a ovi na ete i vodove; da se temeljito ruše sve komunikacije i telegrafsko-, telefonske linije i time spre ava i neprikidno ko i saobra aj neprijatelja, tim pre što se Vojvodina nalazi u takvom kraju kroz koji prolaze glavne neprijateljske komunikacije i što e se time naneti velika šteta neprijatelju, a uveliko potpomo i naša borba; da se te akcije izvode no u i uvek na drugim mestima; da se na porušenim komunikacijama, kao i izvan njih, postavljaju zasede neprijatelju, u kojima e naši borci do i do oružja i municije; da se o ekuju i suzbijaju neprijateljske kaznene ekspedicije, jer e nam to donositi veliki politički prestiž; da se pokidaju sve veze izme u gradova i ne dozvoli snabdevanje neprijatelja životnim namirnicama; da se osvojena mesta ne brane frontalno, nego zasedama, prepadima i bo nim dejstvima; da se teren isti od etni kih i plja kaških bandi; da se likvidiraju petokolonaši, špijuni i svi razbija i narodnooslobodila ke borbe i da se njihova imovina pleni; da se pale opštinske arhive, ali ne i zgrade; da se vodi jaka propaganda i politički rad, da se u tom cilju prire uju sa jedinicama konferencije u mestima; da se sa odredima prolazi kroz naselja; da se organizuju kulturne priredbe; da se spre ava plja ka i otima ina i da se plja kaši javno streljaju; da se neprijatelju nametnu borbe gde mi želimo, da ga pri tome uvek izne na ujem, da mu nikada ne prepustimo inicijativu i sli no.

Drug Tito je upozoravao da se ne prenaljuje i da se ne prekora uju granice stvarnih mogućnosti. Ukazao je da put do usftanka vodi kroz postupnost, kroz niz manjih i

ve ih političkih i vojnih akcija i poduhvata, kroz koje se organizovane snage naroda sve više slivati u jedinstven tok.

Upravo tako postupao je i Južnobanatski partizanski odred.

Reorganizacija Odreda, dalje borbe ...

Krajem maja 1944. godine prispeli su iz Srema dva partijski radnici Dušan Bogdanov Senko¹ i Radovan Vlajković² Bata. Pokrajinski komitet ih je uputio radi pružanja pomoći organizaciji KPJ u južnom Banatu u daljem razvoju partijske i skojevske organizacije i NOB. Sledećeg meseca pristiglo je iz Srema i nekoliko iskusnih boraca koji su ranijih godina iz Banata prešli Dunav i borili se u Sremu i Bosni.

Iz dana u dan u Odred prispevaju novi borci, od kojih u kolonama odlaze preko Dunava u vojvođanske brigade, budući da Odred ne može sve dobrovoljce da prihvati. Tome svakako pogoduju pobede Narodnooslobodilačke vojske na jugoslovenskom tlu, pod Titovim vrhovnim rukovodstvom, kao i činjenica da se jedinice Crvene armije već nalaze u Rumuniji.

U proleće 1944. godine nastavljena je i ofanzivna savezničkih armija, kako je to odlučeno na Teheranskoj konferenciji. Nemačke trupe, kao i trupe njenih neslavnih saveznika u jugoistočnoj Evropi, Rumunije, Bugarske i Maarske, bile su u stalnom povlačenju. Postojala je za njih i opasnost od iskrcavanja savezničkih trupa na Balkanu. Stalna ofanzivna dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i postepeno premeštanje tih dejstava iz Hrvatske i Bosne prema Srbiji, nagoveštavali su skoriji kraj Hitlerovim trupama na Balkanu. Njegova 2. oklopna armija, etničke, ustaške i druge kontrarevolucionarne snage u Jugoslaviji bile su nemoćne da uguše naš opštenarodni ustanak, narastao do neslućenih razmera.

¹ Dušan Bogdanov je posle rata bio na visokim funkcijama u Savezu sindrikata i Skupštini SFRJ

² Radovan Vlajković je posle rata bio sekretar Gradskog komiteta Partije u N. Sadu, predsednik Sindikata Vojvodine, predsednik Skupštine Vojvodine i predsednik Predsedništva Vojvodine

Ali, uz tako povoljnu vojnopolitičku situaciju, masovnom prilivu dobrovoljaca iz južnog Banata doprineo je i sam Odred koji je, reorganizovan, uspešno operisao na tom terenu. Transportirani i od po 50 ljudi iz severnog Banata su prelazili Dunav kod Surduka još 1943. godine. Sada, tokom 1944. prelazili su Dunav preko Belegiša aktivisti, pa i cele porodice, kao i veće grupe omladinaca iz kova i kog sreza, iz Opova, Barande, Sakula... Jedan od istaknutih organizatora prelaza preko Dunava bio je i Lazar Markov Zeleni.¹⁷ Opovo je postalo važna tačka na kanalu Belegiš — Deliblatska pešara. Značajnu ulogu oko prihvatanja i smestaja sve ove grupe južnobanatskih boraca imao je Mesni narodnooslobodilački odbor Opova, formiran maja 1944. članovi tog Odbora bili su Veljko Godošev,¹⁸ sekretar partijske organizacije u selu, Krsta Mihailov, Svetozar Popov i Bogdan Milkov.

»Mislim da bi trebalo odati posebno priznanje borcima iz Banata i Bačke, koji su se izlagali životnoj opasnosti i su kretali iz svojih kuća, preko Dunava, da bi se borili u sastavu vojvođanskih brigada, ne znajući ni gde se one nalaze i pod kakvim uslovima ratuju. Nisu samo iz Srema išli konvoji boraca za Bosnu, nego i iz Banata i Bačke. Nisu slučajno kasnije nastale nove brigade u Banatu i Bačkoj. One nam svedoče da naš pokret u tim oblastima, uticaj Partije u narodu, nikada nije bio sattrven, da je stalno živelo u svesti ljudi, u njihovoj privrženosti narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji«.

Reorganizovani Južnobanatski partizanski odred dobio je novi naziv: četvrti banatski partizanski odred. Njegovih 120 boraca svrstano je u tri čete: belocrkvansku, vršačku i panjevu. S obzirom na sve masovnije priliv novih boraca i sve povoljnije uslove političkog rada i ratovanja, očekivalo se da čete prerastu u odrede. Na to se zaista nije dugo čekalo. Već početkom septembra one su postale partizanski odredi. Prethodnog meseca na osnovu Naredbe Glavnog štaba NOV i PO za Vojvodinu osnovana je i Banatska operativna zona.

¹⁷ Lazar Markov Zeleni je posle rata bio aktivni društveno-politički radnik, naročito u organizaciji SUB NOR-a u Panjevu.

¹⁸ Veljko Godošev je posle rata bio društveno-politički radnik u Opovu i Panjevu.

¹⁹»Sećanja komandanata vojvođanskih brigada«, predgovor Jovana Veselinova.

Za komandanta 4. banatskog partizanskog odreda određen je Radivoj uri , za političkog komesara Bogdan Drenca, a za zamenika političkog komesara Petar Jovanović .

U to vreme vreme uspešno je izveden napad na opštinsku zgradu u Vraev Gaju, pa na policijsku stanicu u Potpornju, kada je zaplenjeno 17 pušaka, puškomitraljez, 20 bombi, 5.000 metaka, nekoliko pištolja i policijska oprema. Plaše i se da ne doživi ono što je doživela u Potpornju, policija se iz Kajtasova izvukla, iako je i na ovo selo stvarno bio planiran napad. Umesto toga došao je na red Grebenac. Rezultat: nekoliko ubijenih i ranjenih policajaca, 30 zaplenjenih pušaka, sanduci s bombama, oprema...

Zatim, po etkom avgusta izvršen je napad na radni logor kod Orešca, na obroncima Deliblatske pešare. Tu je bilo tridesetak logoraša, uglavnom dovedenih iz petrovgradskog koncentracionog logora. Svi logoraši su oslobođeni, komandir logora je ubijen, a stražari su se razbežali kud koji, ostavivši oružje, municiju, opremu ...

Komandant fašističke policije u Banatu, zloglasni Juraj Špiler, morao je da spasava svoje ljudstvo, koje je trpelo poraz za porazom. Stoga je Policijska prefektura za Banat odlučila da ukine mnoge policijske stanice po selima i da ih drži samo u veim punktovima, kao što su gradovi i važnije saobraćajnice. Slobodna teritorija u južnom Banatu se širila.

Ali Špiler je i dalje na uspehe partizana odgovarao »odmazdama«, streljanjem i vešanjem petrovgradskih logoraša. Vojno i političko rukovodstvo južnog Banata je to uvek dovodilo do velikih dilema. Dokle će to ići — za jednog ubijenog Nemca 50 njihovih drugova iz logora će biti obešeno ili streljano?

Malo selo Kusi kraj Bele Crkve dalo je veliki doprinos narodnooslobodilačkom pokretu. Ono je uvek, i u najtežim trenucima, bilo spremno da prihvati promrzle borce, da im pruži utočište, da ih nahrani. Dalo je i mnoge žrtve. Međutim u petrovgradskim logorašima tokom ovog rata bilo je mnogo Kusićana, a njihova imena su često ispisivana na plakatima u kojima se stanovništvo obaveštava o odmazdama

20 Radivoj uri Katovski, nakon iz Kusića, kasnije, formiranjem 12. vojvođanske brigade bio je komandant bataljona, posle rata ostao je u JNA i penzionisan u činu pukovnika.

okupatora. Poslednja blokada Kusi a bila je u leto 1944. godine, tek što se jedna partizanska jedinica povukla iz sela. U blokadi je uhapšeno oko stotinu meštana, a mnoge ku e su oplja kane i opustošene. Jedan deo uhapšenih sproveden je u petrovgradski logor, a drugi u zloglasne koncentracione logore u Austriji i Nema koj— u neizvesnost. Kusi ipak nije posustao. Posle kratkog okršaja koji je imala sa belogardejcima, partizanska jedinica, zadržavši se kra e vreme u Rumuniji, vratila se ponovo na svoju teritoriju — u Kusi ... Ali u južnom Banatu bi se mogao nabrojati veliki broj sela sli nih Kusi u, iako su bila pod stalnom prismotrom Špilerove policije, doma ih Nemaca ili pripadnika nema kih vojnih jedinica. Ta sela je teško izdvojiti, ali neka ipak zaslužuju da budu spomenuta: Izbište, Zaga-jica, Parta, Vra ev Gaj, Deliblato, Gaj, Dubovac, Dolovo, Cre-paja, Opovo, Dupljaja, Kruš ica, Potporanj ...

Medu krupnije akcije koje su u to vreme izvo ene, svakako treba ista i napad na kompoziciju voza izme u Vršca i Bele Crkve kod Jasenova koji su izveli Belocrkvanski i Vrša ki odred. Ova pruga je, ina e, kao i pruga Vršac— Pan evo, bila veoma važna za povla enje nema kih jedinica sa isto nog fronta, pod pritiskom Crvene armije. Pruga je minirana, voz je dignut u vazduh, a iznena enoj nema - koj posadi naneti su veliki gubici u ljudstvu, od kojih su neki zarobljeni, kao i u ratnom materijalu.

Pan eva ka eta, koja je tako e ubrzo prerasla u Od-red, dolaskom u blizinu dunavskog prelaza za Srem, povezala se sa ljudima koji su vršili prebacivanje ilegalaca u Belegiš, na sremskoj obali. Osim toga ona je svojim prisustvom znatno uticala na dalje širenje plamena ustanka u kova i - kom srezu i selima prema Dunavu. Sada je predstojao važan zadatak: obezbe enje prelaza i prihvat Udarnog ba-taljona Banatske operativne zone koji je bio spreman za prelazak iz Srema u Banat.

Rast Partije, SKOJ-a, mlade narodne vlasti...

Organi narodnooslobodila kog pokreta, u suštini organi NOV, funkcionisali su u ratnim godinama u Banatu u kon-tinuitetu, a nosili su razli ite nazive. Najpre odbori narod-ne pomo i, zatim nacionalnooslobodila ki odbori, antifašisti -

ki odbori, komiteti oslobođenja i najzad — narodnooslobodilački odbori. U suštini, svi su oni bili organi narodne vlasti.

Mesec dana po dolasku poverenika Pokrajinskog komiteta Dušana Bogdanova u Banat, upoznavši se sa situacijom u južnom Banatu, uputio je direktivu partijskom i skojevskom lanstvu u kojoj se ukazuje na zadatke u cilju daljeg omasovljavanja NOP-a i dodaje:

»Partija rukovodi masama tek preko narodnooslobodilačkih organizacija, tj. preko narodnooslobodilačkih odbora, Antifašističkog fronta žena i Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije u kojima treba da imamo svoga lana i preko koga dajemo sugestije za rad i pružamo pomoć svojim dosadašnjim iskustvom u radu.«

Uopšte uzev, uspostavljanje trajne i vrste veze južnog Banata sa Sretnom i PK imalo je za razvoj partijske organizacije, nove narodne vlasti i NOP-a u celini veliki značaj.

Iz Odreda je izdvojeno deset drugova sa kojima su Dušan Bogdanov i Radovan Vlajkovi održali dvanaestodnevni partijski kurs, spremaju ih za partijske radnike u Odreru i na terenu. Tako je već do sredine avgusta obnovljeno desetak organizacija u vršacom srezu, a najpre u Pavlišu, Uljarni, Vlajkovcu, Velikoj Gredi, Dupljaji, Jasenovu, Zagajici, Izbištu i u samom gradu. Obnovljene su tako i organizacije u Margiti, Partu, Vraev Gaju, Kaluđerovu, Banatskoj Subotici i Kusi u. Obnavljanje partijske organizacije u Krušici datira još od kraja 1943. godine, a u Beloj Crkvi još od juna 1944. (skojevska organizacija nešto ranije).

Polovinom avgusta obnovljen je Okružni komitet KPJ za južni Banat. Na njegovom čelu je Dušan Bogdanov. Obnovljen je i Okružni komitet SKOJ-a, čiji je sekretar Radovan Vlajkovi.

Tada su u južnom Banatu postojala tri sreska komiteta i tri partijska povereništva KPJ sa 20 partijskih celija i isto toliko grupa lanova po raznim mestima. Već sledećeg meseca broj partijskih celija povećao se na 58, a u njima je bilo 180 lanova KPJ. SKOJ je organizovan u tri sreska komiteta i tri povereništva. Skojevcima su okupljani kroz aktivne, a omladina je sve masovnije uključivana u USAOJ.

Partijsko i skojevsko lanstvo i drugi pripadnici NOP-a, kao i antifašisti ki raspoloženo stanovništvo, sve je bolje pisanom i usmenom re ju obaveštavano o doga ajima na jugoslovenskom ratištu i o vojno-politi koj situaciji u svetu.

Uporedo sa rastom partijske i skojevske organizacije, u elom Banatu razvijala se i mlada narodna vlast — narodnooslobodila ki odbori. U južnom Banatu bilo ih je 36, a sredinom avgusta po inje da radi Okružni narodnooslobodila ki odbor za južni Banat, iji je predsednik Petar Jovanovi . Broj mesnih narodnooslobodila kih odbora raste u tom mesecu na 64, a funkcionise i šest sreskih NO odbora. Oni izvršavaju veoma važne zadatke iz oblasti snabdevanja partizanskih jedinica, javnog reda, bezbednosti, prirede, kulture, zdravstva i drugih delatnosti.

Treba imati u vidu da je po etkom 1944. godine Stojan Orelj, koji je bio na direktnoj vezi sa Pokrajinskim komitetom, obnovio Sreski komitet KPJ za srez Pan evo i bio njegov sekretar, kao i injenicu da je i Sreski komitet KPJ za srez kova i ki i Narodnoosolobodila ki odbor toga sreza osnovan nešto ranije. Naime, skojevac Spasoje Milošev, izbegavši jednoj provali u kova i kom srezu, dospeo je u Srem, priklju io se Narodnooslobodila koj vojsci i krajem 1943. postao komesar ete. Pošto je Orelj uspostavio vezu sa PK, Milošev je u julu naredne godine uklju en u novoosnovani Sreski narodnooslobodila ki odbor na tom terenu. Milošev je primio i dužnost sekretara Sreskog komiteta za kova i ki srez, koji je formirao Dušan Bogdanov odmah po dolasku u Banat, borave i u crepajskim bazama pred odlazak ka Peš ari.

Najzad, posle oslobo enja, osnovani su u južnom Banatu mesni, sreski i Okružni odbor Antifašisti kog fronta žena.

U vreme obnavljanja Okružnog komiteta za južni Banat i osnivanja 4. banatskog partizanskog (dosadašnjeg Južnobanatskog) odreda, Glavni štab NOV i PO Vojvodine doneo je (17. avgusta 1944.) odluku o formiranju Banatske operativne zone. Za komandanta Zone imenovan je Marko Tanjurdži Šiptar, za komesara Milojko Filip ev Fi a, a za na elnika živan Peri in Jole.

Ta odluka je bila veoma važna. Formiranjem Banatske operativne zone sve snage u Banatu stavljene su pod jedinstvenu komandu. Osim toga, njeno formiranje predstavljalo je rezultat razvoja oružane borbe u celom Banatu.

UDARNI BATALJON BANATSKE OPERATIVNE ZONE

Prve oslobodilačke puške u Sremu zapraštale su 1941. godine. Ispalili su ih borci Fruškogorskog i Podunavskog partizanskog NO odreda i članovi mesnih desetina na Fruškoj gori, u Podunavlju, u Bosutskim šumama i u centralnom i donjem Sremu, kao i borci udarnih i diverzantskih grupa u Zemunu. Ispalili su ih i Sremci koji su se našli u partizanskim odredima u istočnoj Bosni, u Mađarskoj i oko Beograda.

Ustanak u Sremu dobio je opštenarodni karakter u 1942. godini. Od tada, pa sve do oslobođenja, narodnooslobodilački pokret i oružana borba naroda i narodnosti se neprekidno razvijala u svim pravcima. Zato se s pravom može reći da je to bila prelomna godina. Srem je postao, ne samo snažno i neugasivo žarište oslobodilačke borbe u Vojvodini, nego i u Jugoslaviji ...

Jedinstvo naroda i narodnosti Srema činilo je onu snagu, kamen granit, o koju su se lomile mnoge ofanzivne operacije neprijatelja protiv sremskih jedinica («velika ofanziva» — avgusta 1942, ofanziva 1. kozačke i 173. nemačke divizije i policijskih jedinica Kamerhofer — ujesen 1943, ofanziva nemačkih ustaških jedinica u operaciji

»Žitni cvet« — u leto 1944. godine i mnoge druge lokalne ofanzive) i razne njegove racije protiv stanovništva: masovna streljanja, pljačke narodne imovine i paljevine sela. Gotovo itav narod Srema — malo i veliko, muško i žensko — bio je udružen u borbi protiv neprijatelja svih vrsta.

U toku 1943. godine ostvareni su krupni rezultati i u razvoju jedinica NOV i PO. Iz malih partizanskih odreda i eta (Fruškogorski, Podunavski, Posavski NOP odred i Bosutska eta), brojnih mesnih desetina, kasnije samostalnih eta i bataljona i udarnih i diverzantskih grupa i uz stalan i masovan priliv novih boraca, do kraja 1943. godine stvoreno je pet vojvođanskih brigada i formirana 16. vojvođanska divizija. Te brigade (1, 2, 3, 4. i 5. vojvođanska) sastavljene uglavnom od boraca iz Srema stalno su ratovale u istojnoj Bosni i u drugim krajevima van Vojvodine. Zbog toga se, na početku 1944. godine, ukazala potreba da se u Sremu formira i 6. vojvođanska udarna brigada. Iako je marta 1944. bila u sastavu 36. vojvođanske divizije, 6. brigada je ostala i dejstvovala u Sremu sve do 9. oktobra te godine. Tada je kod sela Mrakovca prešla Savu i u okviru svoje 36. divizije nastavila njenim slavim putevima sve do Dravograda.

Šesta vojvođanska brigada je najduže, gotovo devet meseci, živela i ratovala u Sremu, neraskidivo se vezuju i u svom opstanku (ljudskom i materijalnom popunom) za svako selo Srema. Prilikom formiranja u njenim redovima bilo je i dosta Bananana — čak pedesetak samo iz Karaorova. Ona dejstvuje na itavoj teritoriji Srema — napada neprijateljske posade i kolone i izvodi diverzantske akcije na komunikacijama — daje tri bataljona iz svog sastava za popunu 5, 7, i 12. vojvođanske brigade, ali i znatan broj iskusnih i prekaljenih boraca i rukovodilaca za nove brigade i odrede u Sremu, Banatu i Banatkoj.

Tako je krajem avgusta došlo do formiranja 4. bataljona 6. vojvođanske brigade, koji je ubrzo upućen u južni Banat sa zadatkom da, s obzirom na veliki priliv novih boraca, zajedno sa tamošnjim partizanskim odredima obezbedi uslove za formiranje nove vojvođanske brigade, kao i da zajedno sa banatskim partizanskim odredima i jedinicama Crvene armije učestvuje u oslobodjenju Banata. Prethodno su iz raznih jedinica u Sremu traženi Bananani koji

e u i u sastav tog bataljona. Dakako, od Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, Bataljon (isprva se on naziva Udarnim bataljonom Glavnog štaba) je, kao i od Pokrajinskog komiteta KPJ, dobio zadatak da prethodno razbije ostatke neprijateljskih jedinica u garnizonima, da ometa povlačenje nemačkih trupa koje su pod stalnim udarima Crvene armije, i da, šire i sa odredima slobodnu teritoriju, pomogne omasovljavanje političkih i vojnih organizacija.

Za komandanta Udarnog bataljona određen je Dušan Doronjski Jocić, za političkog komesara Lazar Mišković, a za pomoćnika političkog komesara Nikola Kmezić Nidža.

U stroju Udarnog bataljona bilo je oko 250 veoma dobro naoružanih boraca. Bataljon se u rejonu Letenke, u Fruškoj gori, prethodno vojnicima, političkim i organizaciono pripremio. Borci su bili upoznati sa delikatnim zadatkom koji im je otkriven na »vrućem« banatskom tlu. Preko Šimanovaca, Krnješevaca i Vojke, kolona iskusnih boraca, među kojima je pretežno bilo članova KPJ i SKOJ-a, stigla je u Surduk. Ilegalcima aktivistima i partizanima bio je dobro poznat Rada Pecinja koji je je partizansko ime bilo Šarga. Šarga, koji je prethodne dve godine prevezio kuririma, partijske aktiviste ili ilegalce preko Dunava u Banat ili u Srem, rekao je i ovoga puta spreman da svojom »flotom« prebaci Udarni bataljon pod punom ratnom spremom preko naizgled mirne reke.

Bataljon je Dunav prešao između 27. avgusta, noću, između Belegiša i Surduka. Tu je bio veoma dobro uhodan prelaz između Srema i Banata, tako da je prebacivanje teklo bez teškoća. Ubrzo zatim, bataljon je stigao do Crepaje, povezao se sa južnibanatskim partizanskim odredima — Pančevačkim, Vršackim i Belocrkvanskim. I već 31. avgusta zabeležio je prvi uspeh: u Crepaji je razoružana nemačka straža i zaplenjena velika količina vojne opreme, obuće i raznog drugog materijala. Uništene su dve lokomotive i 15 vagona i miniran železnički most. Potovaren je plen na nekih 140 zaprežnih kola i jedan deo prenet u Deliblatsku pešteru. Ostatak je Pančevački odred sproveo do Dunava i prebacio u Belegiš. Međutim, već naredne noći pokušali su Nemci da prepreče put Bataljonu ka Deliblatskoj pešteri. Ali zaštitnica Odreda je uspela da iziđe na kraj sa njima, pa su borci stigli do svog odredišta.

U Deliblatskoj pešari obaveštajci su javili da je takozvani »Krajinski korpus« Dražinih etnika prešao iz Srbije u Banat i razmestio se u neposrednoj blizini Bataljona. Ne znaju i koliko ih je, a spominjane su čak neke etničke brigade. Štab je preduzeo odmah mere obezbeđenja i izvijestio anja, unapred rešen da sa njima rade isti. Ubrzo je utvrđeno da etnički korpus ni blizu nije takva snaga kakva bi se mogla pretpostaviti po takvom nazivu. Naime, imali su ulaz za dolazak Bataljona oni su se povukli u okolinu Dubovca, bliže Dunavu.

Inače, boravak u Banatu drugih kolaboracionista i oružanih formacija (Srpska državna straža, Srpski dobrovoljački korpus Koste Milovanovića i Pećanac), pa makar se radilo i o najmanjoj jedinici, nije mogao ni da se zamisli. Razume se, to se odnosilo i na etnike Draže Mihajlovića (Jugoslovenska vojska u otadžbini), s izuzetkom leta 1944. godine, kada je etnički 1. banatski korpus (sa nešto preko 100 slabo naoružanih ljudi), upao iz Srbije u rejon Deliblatske pešare.¹

Pošto se bližio 8. septembar, etnicima je preporučeno da vode računa, jer je to rok koji im je, kao i ostalim kvintnim jedinicama u Jugoslaviji, ostavljen za predaju. Kako neki etnički delovi nisu hteli da se predaju, komandant Udarnog bataljona Dušan Doronjski je naredio da se napadnu bez odlaganja. Uputen je i poziv i svim južnobanatskim odredima da izvrše pokret u rejon Dubovca, a komandir voda Jovan Bisić Deva² uputen je na Dunav sa posebnim zadatkom.

Komandant Jocika priča šta se dalje zbivalo:

»Nije mnogo potrajalo, tek je svanulo, ikad ih moj Bataljon poduhvati oko Dubovca. Pronađosmo im baze, pa im opkolismo i Štab »korpusa« u šumi. Zarobismo nekoliko etnika štaba i još neke, ali nam pobeže komandant Vuk Piletić sa svojim operativnim oficirima.

Pritisnusi ih sa svih strana, rasplamsa se žestoka borba oko Dubovca i u samom selu. Kad smo ih doterali do Dunava,

1 Ljubomir Tabaković: »Neke osobenosti NOB u Banatu u toku 1943.« Zbornik »Vojvodina 1943.« str. 464.

2 Jovan Bisić Deva, Sremac, veoma snalažljiv vojni rukovodilac je kasnije na borbenom putu 12. vojvođanske udarne brigade primio komandu nad bataljonom. Posle rata ostao je na službi u JNA. Penzionisan je u čin pukovnika.

videše da su u škripcu — Deva je sa svojim vodom stigao da otisne skelu niz reku, amce da potopi ili pusti da ih voda nosi. Zatim ih je Devin vod propustio da pro u, pa ih je udario s boka, nizvodno ...»

Odmah zatim nare eno je da Bataljon prebaci u Srem i drugi deo opreme zaplenjene kod Crepaje. A bilo je tu uniformi za itavu partizansku diviziju — sve nove, plave, vazduhoplovne. Sve je to pretovareno na zaprežna kola, pa je kolona 20. septembra krenula put Crepaje. Usput je u Deliblatu napadnuta i zapaljena opštinska arhiva i zaplenjeno 16 pušaka.

Blizu Crepaje kolona je stigla no u, ali kako do jutra ne bi mogla da prevali put do Dunava, odlu eno je da sa eka zoru i tu, u kukuruzima, preno i. Ali, erkeske konji ke patrola otkrile su tragove (u kratkom sukobu jedan je poginuo, tri su zarobljena, a jedan je uspeo da utekne). Naravno, ubrzo su nema ke »rode« po ele da nadle u njive pod kukuruzom, a poznato je da su nema ki izvi a ki avioni toga tipa mogli da lete gotovo iznad samih kukuruza.

Okolo deset asova Bataljon se našao licem u lice sa neprijateljem. Organizovana je odbrana tako da se po sva-ku cenu izdrži do mraka.

Borba je bila silovita. Fašisti su hteli da unište Bataljon, ali se borci nisu predavali. U prvom naletu je neprijatelj bio poražen: ubijeno je dvadesetak vojnika, a 27 je ak zarobljeno. Zatim je od Opova naišla znatno ja a formacija. Borci su se tukli do mraka, a zatim polako izvla ili. Ali, bilo je gubitaka — dvadesetak ranjenih i poginulih. Poginuo je i vodnik Aleksandar Panteli,³ zatim mitraljezac Milan Novakovi ... Tu je ranjen komandir 3.

ete Borislav Štrba ki Kuštra (ranjen je u ruku i u nos, a izgubio je i oko). I komandir ete Mita Dudi je ranjen, a u obe noge ranjen je obaveštajni oficir Miloš Baji . Zatim mitraljezac Mimoje, Bešenov anin, ali je on ak smogao snage da nosi mitraljez i ranjenog Baji a.

Sa prvim mrakom Bataljon se probijao prema Dunavu odredivši Belegiš za zborna mesto. Pošto se Nemci nisu upuštali u no na dejstva, Bataljon se probio po vodovima

³ Aleksandar Panteli Braca iz Ledinaca bio je primer hrabrosti. Veoma cenjeni skojevac, bio je neobi no omiljen me u drugovima.

i desetinama do Dunava. Me utim, ostala je ode a i drugi materijal koji je prevožen, jer nije imao ko da ga nosi — mnogi vozari i konji bili su ranjeni u borbi.

Poslednji se povukao komandant Jocika, Nikola Kmezi, ranjeni Baji, Dudie i Mimoje, jedna bolni arka i dva kurira. Ujutru su se zatekli u kolibi uvara nekog bostana, gde su pristigli drugovi iz Crepaje i poneli ranjenike na le enje.

Za dva-tri dana borci su se u Belegišu odmorili i sredili, pa opet — preko Dunava u Banat.

Po povratku u Banat Udarni bataljon se kratko zadržao u Sakulaima, gde je spaljena opštinska arhiva i mobilisani seljaci radi prevoza zapregama no u. Pred zoru su vra eni, a Bataljon je nastavio pešice. Razdanilo se upravo kod Crepaje, ali se borci nisu zadržavali — hitali su da se dohvate šuma u Pešari, pre nego što bi ih neprijatelj eventualno otkrio.

Kad su se približili mramora koj železni koj stanici, komandant uputi izvidnicu da ispita prugu. Izvi a i su ubrzo javili da nailazi voz. Iako umorni od dugog peša enja, kolona potra. Komesar Bataljona Laza Miškovi prvi je utrao u staninu zgradu. Dok je on šefa stanice i skretni ara isiterao iz zgrade, stigao je i Bataljon. im je voz stao, izvršen je prepad, a mašinovo a i loža izba eni su iz lokomotive. U vozu se našlo 58 nema kih vojnika i oficira, koji nisu bili u stanju da pruže bilo kakav otpor. Oružje im je odužeto — 23 puške, 10 pištolja i druga oprema. Oslobo eno je 80 italijanskih vojnika, koje su Nemci sprovodili. Italijani su posle nekoliko dana preba eni u Srem, odakle su se priklju ili italijanskim antifašisti kim jedinicama.

Sutradan uve e opkoljen je Mramorak. Bila je no . Dok se nema ka policija rasanila, njihovo oružje je ve bilo u rukama boraca Bataljona.

Zatim je nastao neobi an prizor. Pred pono , meštani — Namci — nasred sela o ekuju da po ne miting. Tu im je Nikola Krnezi objasnio ciljeve partizanske borbe, govorio im je da je Hitler pred slomom, da oni to treba da shvate, da ostanu mirni i da predaju oružje.

A ujutru, u logor Bataljona doneto je dosta pušaka, etiri puškomitraljeza, podosta municije i nešto bombi.

Pan eva ki NOP odred, kao i aktivisti kova i kog i pan eva kog sreza do ekali su Udarni bataljon. Tom prilikom delov,i Pan eva kog odreda prešli su u Srem preko Dunava i iz Belegiša doveli u Banat angloameri ku vojnu misiju, koja je tada prvi put kro ıla na tie Banata. Bili su to poru nik Donald Rider i kaplari Oskar Rismondo i Oliver Silisbi.

U to vreme u južnom Banatu je u sastavu partizanskih odreda bilo crvenoarmejaca, ali ne u svojstvu lanova vojne misije. Radilo se uglavnom o odbeglim zarobljenicima koje su banatski partizani prihvatili.

U nekim borbama koje je vodio Udarni bataljon, sadejstvovali su i južnobanatski odredi. Ali, oni su za to vreme izvodili neke akcije i samostalno. Belocrkvanski NOP odred je 19. septembra napao opštinsku zgradu u Straži, gde je spalio arhivu, a zatim je minirao prugu Bela Crkva—Vršac i tom prilikom uništio lokomotivu i ubio 15 neprijateljskih vojnika, dok je nekolicinu zarobio. Zaplenjeno je nešto oružja i municije, ali je Odred izgubio dva druga, me u kojima i politi kog komesara Branka Okanovi a Leku.

Pan eva ki NOP odred je kod Sušare napao Volfov salaš i zaplenio stoku. Iste no i izme u 24. i 25. septembra, jedan deo tog Odreda spalio je opštinsku arhivu u Izbištu i zaplenio nešto oružja, a zatim onesposobio preko pola kilometra železini ke pruge Kovin—Vladimirovac i posekao oko sedam kilometara telefonskih stubova. Na železni koj stanici Dolovo uništio je sve ure aje i spalio nekoliko vagona. Bilo je to no u izme u 1. i 2. oktobra.

Dejstvuju i zajedno, Pan eva ki i Belocrkvanski partizanski odred slavili su tih dana veliku pobedu kod Zagajice: napali su jednu nema ku kolonu koja se povla ıla iz Bele Crkve pred snagama Crvene armije i zarobila preko 84 vojnika, dok je preko 200 ubijeno. Naravno, ni bogat plen nije izostao: celokupno naoružanje, municija i oprema nema ke kolone, kao i 25 kamiona.

Pan eva oslobo eno — Tito u Vršcu

Tih dana je Crvena armija (jedinice 2. i 3. ukrajinskog fronta) izbila na isto ne granice Jugoslavije. Prema Beogradu je iz Srbije nezadrživo napredovala Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (1. armijska grupa). Nemački komandant Srbije naredio je svom potčinjenom SS generalu Bernsu da brani Banat, koji je predstavljao širu odbranu u Beogradu.

Početkom od 1. oktobra, kada je oslobođena Bela Crkva, sadejstvom 10. korpusa 46. armije Crvene armije (koji je na jugoslovensku granicu izbio nadiru i od Temišvara), zatim Vršačkog, Belocrkvanskog i Pan evačkog partizanskog odreda i Udarnog bataljona, oslobođeni su i ostali gradovi južnog Banata: Vršac drugog, Kovin četvrtog i Pan eva šestog oktobra.

Udarni bataljon i Pan evački odred prvi put su se sreli sa Crvenom armijom izmeću Banatskog Novog Sela i Pan eva, i to sa kapetanom I kl. Alfinogenovom i njegovim kuririma. Ali taj prvi susret sa Crvenom armijom nije bio onakav kakav se priželjkivao. Naprotiv, bio je »vatrean«. Naime, kako su borci Udarnog bataljona bili odeveni u zaplenjene nemačke plave vazduhoplovne uniforme, Rusi su izdaleka pomislili da se radi o Nemcima, pa su otvorili vatru na našu kolonu. Tada je njihov kapetan u galopu na konju odjahao do njih i sve se ubrzo objasnilo.

U borbama za oslobođenje Pan eva, koje su praktički počele još 3. oktobra, prvi put su Udarni bataljon i Pan evački odred zajedno sa jedinicama Crvene armije primenili frontalni način ratovanja.

Pred posedanje polaznih položaja, komandir čete Božidar Šimanović odabrao je izviđača kućnog trojku skojevac i uputio je u izviđačanje prema Pan evu sa zadatkom da izvidi položaje neprijatelja. Odvažni mladi izviđači, meću kojima je bio i Bora Petkov iz Uljme¹, teško su se probijali

¹ Bora Petkov je posle rata ostao u JNA kao vazduhoplovni oficir. Bio je jedno vreme u diplomatskoj službi, a u Jugoslovenskom ratnom vazduhoplovstvu je u činu general-majora zauzimao visoke komandne funkcije.

po podvodnom terenu, obraslom ševarom. Ne ujno su ipak dospeli do nekoliko salaša i utvrdili protezanje odbrambene linije neprijatelja. Komandir Baba nije štedeo reči i pohvale upu enih još iste ve eri trojici mladih skojevaca.

Nema ke snage nisu bile baš male, a predstavljale su zaštitu nema kih trupa koje su u estvovale u odbrani Beograda pod sve snažnijim pritiskom Narodnooslobodila ke vojske iz Srbije i snaga Crvene armije. Pan evo je tih prvih dana oktobra branila 4. SS divizija, 92. motorizovana grenadirska brigada, jedan bataljon puka »Tvr ava Beograda«, dve ete jurišnog puka »Rodos«, 18. policijska brigada i 5. policijski bataljon »folksdoj era«, nekoliko baterija artiljerije i dr.

Udarni bataljon Banatske operativne zone i Pan eva ki odred su zaposeli polazne položaje u rejonu »Strelišta« još 3. oktobra, gde im je u sumrak komandant Jocika održao kra i govor o zna aju predstoje e borbe. Govor je bio vatren. Ve na polaznom položaju borci su bili izloženi jakoj artiljerijskoj vatri neprijatelja. etvrtog i petog oktobra su kod Fabrike stakla, zajedno sa crvenoarmejcima, vo ene ogor ene borbe. Neprijatelj se gr evito branio. Žilave borbe vo ene su za pojedine ulice ili otporne ta ke. Nema ka avijacija je tako e u estvovala u odbrani Pan eva — tukla je žestoko položaje naših boraca na »Strelištu«, ali naše jedinice su izbile do železni ke stanice i Tarniša. Najzad, 6. oktobra Pan evo je bilo na nogama — slavila se pobada, slavila se toliko željna sloboda. U vreme kada je sve živo izašlo iz ku a i obasipalo oslobodioce cve em, po elo je iznenada strahovito bambardovanje grada. Me u dvadeset poginulih boraca Udarnog bataljona i Pan eva kog odreda, u borbi za oslobo enje Pan eva poginuo je i komandir 1. ete, potporu nik Milan Kli ari , baš u trenucima velikog slavlja. Bio je to veoma hrabar borac i isto toliko omiljen me u drugovima.

Toga dana, 6. oktobra, iz Sovjetskog Saveza, preko rumunskog grada Krajove i preko Bele Crkve, u Vršac je pri speo Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije, maršal Josip Broz Tito. On je, ostavši u Vršou sa delom Vrhovnog štaba dvadesetak dana, iz ovog grada komandovao operacijama za oslobo enje Beograda. U Vršac, na njegov poziv,

dolaze na dogovor politički sekretar PK KPJ za Vojvodinu
Jovan Veselinov, organizacioni sekretar Isa Jovanovi, ko-
mandant Glavnog štaba Košta Nad i drugi jugoslovenski
politički i vojni rukovodioci.

VOJLOVICA, 8. OKTOBRA

Sedmog oktobra Nemci su bili proterani preko Dunava prema Srbiji, Beogradu i Sremu, kao i preko Tise u Bačku.

Sutradan, 8. oktobra iz Panjeva je prema obližnjoj Vojlovici kretalo nekoliko kolona: Udarni bataljon, Vršacki, Panjevački i Belocrkvanski partizanski odred i veliki broj dobrovoljaca, uglavnom omladinaca iz celog južnog Banata, da bi se ubrzo svi našli u svežanom stroju. Preko 2.000 boraca, razvrstanih u pet bataljona, u stavu mirno saslušalo je Naredbu Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Vojvodine o formiranju 12. vojvođanske udarne brigade. Naredbu je pročitao delegat Glavnog štaba Živan Perić i Jole.

U stroju Brigade je toga dana bilo oko 230 članova Komunističke partije Jugoslavije i preko 350 članova SKOJ-a, među kojima je bilo Srba, Slovaka, Mađara, Rumuna, Makedonaca, Roma...

Sa 1.500 pušaka, 87 automata, 69 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, nekoliko »džon-bula« i protivavionskih pušaka, kao i sa 5 minobacača i znatnim količinama ručnih ofanzivnih

i defanzivnih bombi, Brigada je za tadašnje prilike predstavljala relativno brojnu i dobro naoružanu jedinicu. Rukovodeće jezgro Brigade bili su iskusni borci i starešine Udarnog bataljona i tri južnobanatska partizanska odreda.

Štab 12. brigade sačinjavali su: komandant Dušan Doronjski, politički komesar Lazar Mišković, pomoćnik političkog komesara i partijski rukovodilac Brigade Nikola Kmezić, načelnik Štaba Živorad Mihić, intendant Ivan Topić Brka, obavешtajni oficir Anđelko Rugar, omladinski rukovodilac Srđan Pušić i referent saniteta dr Milorad Kovačević.

Komandant Brigade, popularni Jocić, rođen je 10. oktobra 1922. u Krcedinu (Srem) u siromašnoj zanatlijskoj porodici. Između je mašinbravarski zanat u Indiji, gde je kao radnik radio do rata. Vrlo rano je stupio u kontakt sa ljudima koji su širili napredne ideje, pa je pred rat postao član jedne vaspitne grupe iz koje se regrutovalo članstvo SKOJ-a. Narodnooslobodilački pokret u Sremu prišao je već prvih dana ustanka — učestvovao je u prikupljanju oružja, municije i opreme, a zatim u aktivnostima mesnih partizanskih desetina. Partizansku zakletvu položio je još krajem 1941. Zbog sumnje da radi za NOP, dvaput je hapšen i zlostavljan, ali ništa nije priznavao. Februara 1942. stupio je u Podunavski partizanski odred kao borac, a već u avgustu postavljen je za komandira voda, koji se istakao u proboju neprijateljskih linija. Narednog meseca — septembra — primljen je u članstvo KPJ. Zatim je na čelu jednog odreda vodio na granicu prema Srbiji, u rejon Jarkova, Boljevca i dr, posle čega preuzima dužnost komandira vode. Septembra 1943. prešao je sa 3. banatskim partizanskim odredom u Banat i do zime, u krajnje nepovoljnim uslovima, vodio borbe protiv mađarskih fašista. Prilikom formiranja 6. vojvođanske brigade bio je isprva zamenik, a ubrzo komandant bataljona. Avgusta 1944. već prekaljeni borac Jocić prelazi sa Udarnim bataljonom u Banat. Kao komandant Brigade imponovao je svojom

1 Lazar Mišković iz Bešenova, pre rata krznarski radnik, član URS-ovih sindikata i učesnik u štrajkovima. Bio je borac partizanske vode u Bešenovu od avgusta 1941, a do kraja rata na raznim rukovodećim dužnostima u NOV. Posle rata bio je na odgovornim dužnostima u privredi.

umešnoš u, brzom reagovanju na novonastale situacije, odvažnoš u i li nom hlabroš u.¹

Prvi politi ki komesar Brigade Lazar Miškovi iz Bešenova (Srem) bio je svega mesec dana na toj dužnosti, pa ga je zametno Milan Basta, koji je kao komesar pi-oveo u Brigadi do 12. februara 1945. otišavši na dužnost politi kog komesara 51. divizije. Basta je pre rata u io gimnaziju u Subotici i tu ga je zatekao aprilski rat 1941. Jedno vreme proveo je u zatvoru u Subotici, ali je uspeo da se domogne svoje rodne Like, gde se u prvoj godini rata uklju io u narodnooslobodila ku borbu. Bio je krajem 1942. i cele 1943. godine politi ki komesar 3. li ke proleterske brigade. U vojvo anske jedinice došao je novembra 1944. pošto je u Italiji izle en od zadobijenih rana.

Bastu je zamenio Bogdan Studen,² radnik pre rata u Somborn, Novom Sadu i Osijeku, aktivan lan URS-ovih sindikata, u esnik mnogih štrajkova, proganjan i hapšen od strane policije. U SKOJ je primljen 1939, a u KPJ 1941. Na njegovo je mesto kasnije došao Zvonko Žardin.

Pomoni k politi kog komesara i partijski rukovodilac Brigade Nikola Kmezi Nidža bio je, pored komandanta Doronjskog, jedini ovek iz Štaba koji je sa svojim borcima prošao ceo borbeni put Dvanaeste. Ro en je 1919. godine u Vrhovinama (Hrvatska), a živeo je u Žedniku (Ba ka) u porodici li kih kolonista. U Komunisti ku partiju Jugoslavije primljen je još pre rata, kada je bio i hapšen. U vreme ma arske okupacije Ba ke 1941. godine našao se u svom Žedniku kada je sprovo en u delo Memorandum ma arske

1 Dušan Doronjski Jocika ostao je komandant Brigade do kraja rata, odnosno do njenog rasformiranja 1946. godine u Smederevu. Posle rata ostao je na službi u JNA, pošto je završio Oficirsku školu oklopnih jedinica (te aj za viši komandni sastav) i bio na raznim odgovornim dužnostima u Kragujevaokom, Niskom, Beogradskom i drugim garnizonima. Penzionisan je u inu pukovnika, ali je nastavio vojni ku aktivnost kao komandant Štaba teritorijalnih jedinica u Novom Sadu, a kona no je otišao u penziju krajem 1980. Nosilac je »Spomenice 1941.« i više ratnih i mirnodopskih odlikovanja: Ordena za hrabnost, Ordena partizanske zvezde II reda, Ordena bratstva-jedinstva II reda, Ordena zasluga za narod II reda, Ordena za vojne zasluge i dr.

2 Bogdan Studen je posle rata završio Višu vojnu intendantsku akademiju. Nosilac je »Spomenice 1941.« i drugih visokih vojnih i mirnodopskih odlikovanja. Penzionisan je u inu pukovnika.

*Komandant Dušan Doronjski Jocika i partijski rukovodilac
Brigade Nikola Kmezi bili su sa Brigadom u svim borbama
koje je ona vodila na svom borbenom putu*

Vlade o najvažnijim zadacima koje treba rešiti u ponovo osvojenom »južnom kraju«, u kojem V poglavlju pored ostalog piše: »Nacionalno snaženje ma arstva može po eti samo tako ako se sav slovenski elemenat, doseljen i nastanjen posle 1918. godine, bez ikakvih obzira neodložno iseli...« Nikola Kmezi je stoga prešao iz Ba ke u Banat, gde je kao partijski aktivista radio u Kara or evu, Aleksandrovu (V. Livade) i drugim mestima severnog Banata. Septembra 1943. je sa Severnobanatskim partizanskim odredom prešao u Srem. Bio je pomo nik politi kog komesara bataljona u 1. sremskom odredu i u 6. brigadi. U južni Banat je krajem avgusta 1944. prešao sa Udarnim bataljonom Banatske operativne zone, koji je ušao u sastav 12. vojvo anske udarne brigade. Nikola Kmezi je bio poznat borcima po svojoj stalozenosti, hladnokrvnosti, kao ovek koji je iznad svega bio dosledan u svom radu. Njegove odluke proisticale su pre svega kao rezultat dubokog pronicanja u suštinu problema, a njegova upornost u radu, principijelnost, pravi nost i razumevanje za oveka inili su ga još cenjenijim u o ima boraca i starešina.³

Zamenik komandanta 12. brigade Svetislav Veli kovi Cveta ro en je 1923. godine u Žablju. Bio je trgova ki pomo nik. Kada je stupio na dužnost zamenika komandanta bio je to ve stari komunista i iskusan partizanski borac Ba ke i Srema. Odlikovao se junaštvom u borbama koje su vodile jedinice u kojima je ranije vojevao — sremski

³ Nikola Kmezi Nidža je posle rata bio na raznim odgovornim funkcijama u SAP Vojvodini, SR Srbiji i federaciji, a biran je i za saveznog poslanika. Bio je biran za lana Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine i Centralnog komiteta SK Srbije. Godine 1974. izabran je za predsednika Izvršnog ve a Skupštine SAP Vojvodine. Nosilac je »Spomenice 1941«. Odlikovan je Ordenom za hrabrost i drugim visokim ratnim i mirnodopskim odlikovanjima me u kojima i Ordenom jugoslovenske zastave sa lentom, kojim ga je predsednik Republike Josip Broz Tito odlikovao povodom 60. ro endana, kada mu je uputio i estitku slede e sadržine:

»Ti si se od rane mladosti uklju io u borbu naše Partije za ostvarivanje interesa i prava radni ke klase. Isto tako, od prvih ustani kih dana u estvovao si u narodnooslobodila koj borbi i socijalisti koj revoluciji. Zna ajan je Tvoj doprinos u posleratnoj izgradnji i razvoju naše socijalisti ke samoupravne zajednice, zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Želim Ti dobro zdravlje, punu sre u i još mnogo godina plodnog rada«.

partizanski odredi, 3. vojvođanska brigada i Bačko-baranjski odred, koji je bio komandant. Bio je i komandant Bačko-baranjske operativne zone.

Posle odlaska Živorada Mihića i Mile (iz Šimanovaca) u Štab 16. divizije, dužnost na položaju Štaba 12. brigade primio je Petar Grubić Stojan, zatim Dušan Rajić, pa Stevan Svilokos.

Prvog obaveštajnog oficira Brigade Anđelka Rupara Stoleta iz Potpornja zamenjuje tokom rata Vitomir Milević, pa Slavko Milević Žičar iz Vojke. Posle njega na tu dužnost dolazi Živan Mamutović i Ivan.

Na dužnosti opunomoćenika OZN-e bio je Živa Šijačić, a zamenio ga je Nikola Depalo. Prvog omladinskog rukovodioca Brigade Sr u Pušici iz Iriga zamenjuje kasnije u Somboru Stanka Čimpić.

Dir Milorada Kovačevića na položaju brigadnog saniteta kasnije zamenjuje Vera Kulić, zatim Dragica Šaulić i najzad Manda Krilić. Referent za higijenu bila je Manda Krilić, a zatim Katica Jović.

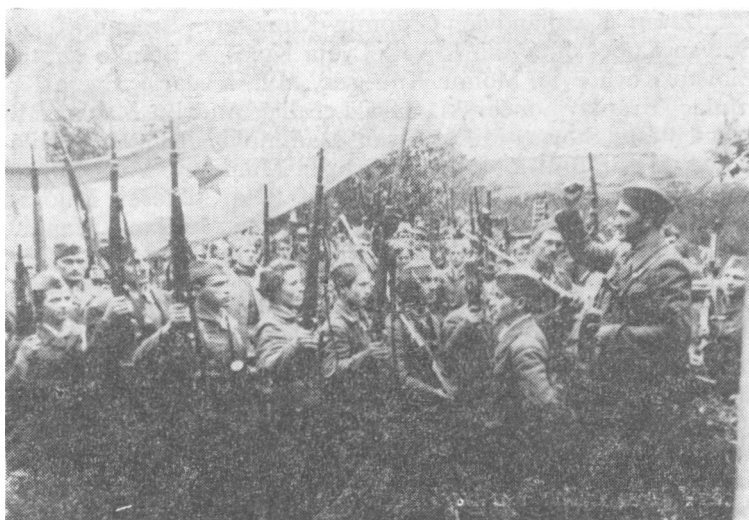
Sastav štabova bataljona:

1. bataljon: komandant Božidar Simanović Baba, Živko Sudar, pa Jan Medveć. Komesar je bio Mihajlo Mitrović, zatim Bogdan Bujić. Zamenik komandanta, prvo Boško Aćimović, a posle njega Lazar Grujić. Zamenik komesara bio je Milan Tešić Čeler.

2. bataljon: prvi komandant Petar Grubić Stojan, a zatim Petar Mešić Brigadir. Za prvog komesara bio je imenovan Jovan Graovac, zatim Živa Šijačić, pa Nikola Depalo i, najzad, Vukašin Vučinić. Zamenik komandanta Antun Grubić. Prvi zamenik komesara Nada Kuzmanović, a zatim Ljubomir Stanić;

3. bataljon: komandant Borislav Štrbić Kuštra, a zatim Cveja Krnjulac. Komesar bataljona prvo Dragan Grudić, a zatim Sreta Petronijević. Zamenik komandanta Jovan Bisić, zamenik komesara prvo Mile Filipović, a zatim Joca Forgić;

4. bataljon: prvi komandant Radivoje Čurić Katovski, a posle njega Mita Dudić. Komesar bataljona, prvo Leo Ljubibratić, a zatim Sreta Petronijević. Zamenik komandanta Živan Mamutović. Zamenik komesara, prvo Dušan Kostić Bire, a zatim Srđan Pušić;

Za vreme polaganja zakletve. Na slici desno sa podignutom pesnicom politiki komesar Brigade Lazar Miškovi

5. bataljon: komandant Marko Konti , zatim Mita Dudi , komesar živa Šija ki , a zatim Milivoj Dadi Marko. Zamenik komandanta Milivoj Veselinovic , a zamenik komesara Dušan Krajnovi .

Prilikom formiranja Brigade i kasnije, sve do završetka rata, među komandirima i političkim komesarima i njihovim zamenicima, obavestajnim oficirima, oficirima OZN-e, Komande pozadine i dr. bili su:

Janko Anđegović , Ilija Arbutin, Živa Branisavljević , Milenko Brkić , Ljuba Bavanski, Slobodan Belobrk, Zlatko Buzadžija, Mate Bašić , Aleksandar Božić , Slavko Božić , Pavle Balaš, Dura Babić , Velizar Branić , Novak Basarić , Ivan Bukan, Mustafa Bijedić , Milutin Cimbalić , Aleksandar Čolić , Milenko Čobanović , Petar Čučenko, Adam Čeljuska, Sava Čukunda, Jovan Čirić , Aruga, Aleksandar Čosić , Ljubomir Damić , Marko Dražić , Dura Domanjčić, Radivoj Debić , Luka Dabić , Obrad Damjanović , Slavko Đorđević , Gojko Đukić , Slavko Filipović , Zaga Gavrilović , Lazar Grujić , Đorđe Gavrilović, Radivoj Gavrilović, Radivoj Jrenović , Nenad Igić , Mile

Ivanovi , Jova Jakši , Mirko Jovanovi , Dragoljub Jovanovi , Živan Kuzmanovi , edomir Kumanov, Dragan Kesi , Stevan Kube ka, Cveta Kova , Cveja Kolešan, Stanko Krsti , Slavko Kova evi , Momir Kneževi , Mile Kli ari , Cveja Krnjulac, Branko Lon arski, Sava Ležani , Andrija Ma ko, Milan Ljiljak, Stevan Mili , Živan Mamutovi , Dimitrije Milanovi , Miodrag Milosavljevi , Grozda Milankov, Vasa Mirkovi , Mirko Miškov, Milivoj Milosre i , Petar Malešev, Milorad Milsnkovi , Sava Mr anov, Petar Me eši, Julijana Mandi , Jova Nestorov, Ilija Nikoli , Rihard Nikoli , Marko Ocockold , Marko Odrakovi , Božidar Otaševi , Nikola Pešnjak, Lazar Petrovi Lalika, Branislav Popov Miša, Bora Petkov, Milorad Pejovi , Milan Petrovi , Ružica Pili , Sreta Petro-nijeve , Bogdan Prsin, Ljuba Pla kovi , Joca Rajšanovi , Bogdan Radakovi , Milorad Radomir Politovski, Milan Ratkov, Milan Radoj evi , Miladin Radojevi , Zdravko Stankovi Ljup e, Vlada Sremac, Žarko Stojkov, Ljubomir Stan i , Dara Smiljani , Cveja Subotin, Dinko Škorin, Rašin Sabatiovic, Milan Šajdan, Aleksandar Šaji Rade, Milan Šu ak, Milan Šop, Franjo Škugar, Milenko Šinžar , eda Škori , Blagoje Teofilovi , Ilija Tekijaški, Stevan Topolski, Košta Trailov, Andrija Tordaji, Vukašin Vu ini , Paja Vuletnd, Milan Veselinovi , Jovan Vukovi , Ilija Vrsjakov, Božidar Veli kov, Živa Vojnov, Sreten Zari , Dragan Zovkovi , Petar Miloradi , Branko Miloradi , Zoran Zivkovi , Milica Bjelobaba, Steva iz Grgurevaca, Blagoje Teofilovi , Vlada a anin, Opa i Brica, Luka Lu anin Žare, Stevan Topoljski, Todor La arac Bata, Milan Ivanovi , Milenko Svilokos Mesar, Ljuba Petkovi , Doka Mesarovi , Dura Marinkovi , Koriolan Ankuci , Slobodan Mili evi ...

... S punom ozbiljnoš u, svesni svojih borbenih zadataka koji im predstoje, borci su pred sve anim strojem u Vojlovici položili zakletvu. Time su se obavezali da e se dosledno boriti protiv okupatora i doma ih izdajnika, sve dok cela naša zemlja ne bude potpuno slobodna.

Prethodne borbe za oslobo enje Pan eva bile su ispit borbenosti svakog pojedinca. To je, uz politi ku aktivnost boraca u asovima predaha, predstavljalo prili no jednostavno, ali sasvim uverljivo merilo za prijem novih lanova KPJ i SKOJ-a. lanovi KPJ bili su organizovani po elijama koje su delovale po etama i samostalnim vodovima.

elije su postojale i u štabovima bataljona, kao i pri Štabu Brigade. SKOJ je organizovan na istom principu — kroz aktive. U bataljonima su skojevskom organizacijom rukovodili biroji.

lanovi KPJ i SKOJ-a su po pravilu, pre svake borbe održavali sastanke elija i aktiva na kojima se raspravljalo o borbenosti, o zadacima na podizanju i održavanju borbenog morala svih boraca. Posle borbi vršene su analize o izvršenju borbenih zadataka i borbenom držanju lanova KPJ i skojevaca, kao i celih jedinica. Me utim, u ve im predasima radilo se na ideološko-politi kom uzdizanju lanova ili su prou avane direktive viših partijskih foruma. Neposredno po formiranju Brigade prou avane su direktive Centralnog komiteta KPJ i Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu. Osim toga, za mla e lanove KPJ i SKOJ a od velikog zna aja su bile teme o rukovode o j ulozi KPJ ili o li nom primeru i li noj odgovornosti komunista u vojno-stru nom i ideološko-politi kom izgra iva nju, kao i na borbenim zadacima.

Kulturno-prosvetni rad sa borcima, rad sa narodom i pravilno tuma enje narodnooslobodila ke borbe, predstavljali su za lanove KPJ i SKOJ-a svakodnevne zadatke. Kulturno-prosvetnom radu se posve ivala naro ita pažnja i može se re i da je bio veoma bogat i raznovrstan, po ev od cpismenjavanja, pa preko izdavanja bataljonskih i brigadnih novina, do raznih nau nih predavanja ili rada pozorišnih grupa ili etnih i bataljonskih horova...

Otuda su lanovi KPJ i SKOJ-a, kao i kandidati za lanove KPJ bili udarna snaga u izvršavanju borbenih zadataka, kao i zadataka koji su se nametali u asovima odmora. Takva živa ideološko-politi ka i kulturno-prosvetna aktivnost inila je Brigadu moralno još vrš om i još spremnijom za izvršavanje borbenih zadataka, a na njih nije trebalo dugo ekati...

U borbama za osloboenje Beograda

Nema ki generali ra unali su na dugotrajnu odbranu Beograda, ime bi omogu ili izvla enje svoje grupe armija »E« prema Sarajevu, a s druge strane, da zatvore pravce prema Vojvodini i Ma arskoj, jednom re ju — prema Panskoj niziji.

Vrhovni komandant, maršal Tito odlu io je da u bitku za osloboenje Beograda uvede 1. armijsku grupu naše Narodnooslobodila ke vojske, zajedno sa jedinicama 3. ukrajinskog fronta Crvene armije: oja anim 4. gardijskim mehanizovanim korpusom, 73. i 109. gardijskom i 236. strelja kom divizijom, 5. gardijskom motorizovanom brigadom, defovima 75. korpusa i odgovaraju im artiljerijskim i protivtenkovskim jedinicama sa kojima e još sadejstvovati 9. avioikorpus i delovi Dunavske flote Crvene armije.

U sastavu 1. armijske grupe NOV bile su: 5. udarna, 1. i 6. proleterska divizija, 11, 16. i 28. udarna divizija, koje su sa sovjetskim jedinicama nadirale u etiri kolone.

Bitka za Beograd po ela je 14. oktobra i posle dva dana ve i deo Beograda bio je slobodan.

Me utim, iz pravca Požarevca nastojala je da se ka Beogradu po svaku cenu probije nema ka korpusna grupa pod komandom generala Štetnera. Iako su na prilazima Beograda, kod sela Brestovika, naša 5. udarna divizija, odnosno njena 1. krajiška brigada, sa 15. gardijskom mehanizovanom brigadom, ve 14. oktobra razbile delove nema kih jedinica odre enih za odbranu Beograda, one su ipak ve 15. oktobra morale da se uhvate u koštac sa prethodnicama korpusne grupe generala Štetnera, dakle onima koje dolaze iz pravca Požarevca.

Baš sa tim prethodnicama i nema kim pukom »Rodos« žestoke borbe imao je 1. bataljon 12. vojvo anske udarne brigade koji je no u izme u 13. i 14. oktobra prešao iz Banata na desnu obalu Dunava kod Višnjice. Vode i borbe zajedno sa sovjetskim snagama, 1. bataljon 12. brigade se 15. oktobra spojio sa 1. krajiškom brigadom kod Ritopeka i Velikog Sela.

U eš e u bici za osloboenje glavnog grada predstavlja za Dvanaestu veliku ast. Ta bitka je zapo ela kada su se bataljoni Dvanaeste organizaciono sre ivali i kada su se

novi borci obu avali u veštini ratovanja. Baš tada je stiglo nare enje da Brigada izdvoji dva bataljona za u eš e u beogradskej operaciji. Odmah su izdvojeni prvi i drugi bataljon.

Borce 1. bataljona, pod komandom Božidara Simanovi a Babe, su preko Dunava kod Višnjice prebacivali sovjetski brodovi. U svom nadiranju naš bataljon je potiskivao Nemce sa teritorije Beograda današnjom ulicom 29. novembra preko nekadašnje klanice i stigao sve do železnice stanice Beograd-Dunav.

Drugi bataljon, pod komandom Petra Grubi a Stojana, izbio je na položaje na levoj obali Dunava kod srušenog pan eva kog mosta, sa zadatkom da u sadejstvu sa nekim jedinicama Crvene armije onemogu i eventualno odstupanje nemačkih snaga koje bi u opštem metežu pokušale da na u spas na banatskoj obali Dunava.

Štab 12. brigade dobio je zatim nare enje da se hitno prebaci u rejon Kni anina, Perleza i ente, u cilju forsiranja Tise i oslobode Titela, šajkaške i Novog Sada. Njen 3. bataljon proveo je izvesno vreme u Vršcu radi obezbe enja Vrhovnog štaba, a zatim u Alibunaru. U isto vreme 5. bataljon bio je u Kova ici, a 4. bataljon u Kovinu, u ijoj je okolini rasterao ono malo etnika koji su u mećuvre^izmu prešli iz Srbije. Sva tri bataljona uputila su se prema Tisi. Usput je izvršeno popunjavanje materijalnim sredstvima. Ubrzo posle toga iz Beograda je povu en prvi, a sa pan eva kog mosta i drugi bataljon. Brigada e uskoro biti na okupu. Bio je to još uvek tek po etak njenog velikog borbenog puta.

NA PRAGU BA KE

»Operacija oslobo enja Ba ke izvo ena je u izvanredno uspelom sadejstvu sovjetskih i naših jedinica«, rekao je komandant Glavnog štaba za Vojvodinu Košta Na . »Sve to je injeno po planu koji nam je u Vršcu gotovo do bataljonskih rasporeda, preneo Vrhovni komandant obavestivši nas istovremeno da e Crvena armija samo privremeno ostati na našem podru ju, gde je »neophodno uspostaviti, ako nije uspostavljena, vlast narodnooslobodilaokih odbora« paralelno sa uspostavljanjem organa Vojne uprave«. ¹

Na ba koj obali Tise nalazile su se dosta jake neprijateljske snage: borbena grupa »Brandenburg«, 14. policijski puk, delovi 20. ma arskog puka, delovi re ne flotile i još neke jedinice. Sve su one bile u povla enju. Tisu, kao važnu prirodnu prepreku, iskoristili su radi zaustavljanja našeg prodora, kako bi što više dobili u vremenu za formiranje novih odbrambenih položaja u pozadini.

Dana 20. oktobra, baš kada je Beograd potpuno oslobo en, što je me u borcima izazvalo opšte oduševljenje i

¹ Košta Na : »Operacija oslobo enja Ba ke«, Dnevnik Novi Sad, 17. februar 1980.

radost, 5. bataljon je već bio zatečen na položajima na levoj obali Tise i to od ušća Begeja pa skoro do ušća Tise u Dunav, gde je po elu protezanje položaja 2. bataljona sve do Surduke. Treći i 4. bataljon bili su u Perlezu, dok je 1. još bio u pokretu, budući da je u estvovao u beogradskoj operaciji.

Toga dana, 20. oktobra od granate je ranjen komandant 5. bataljona Marko Kora, raniji komandant Vrša kog partizanskog odreda, zatim jedan vodni delegat i jedan borac. Kora je i ovoga puta pokazao hrabrost — nije ni jauknuo, već je i dalje komandovao bataljonom.

Naši izvištac i upućivani tih dana preko Tise, vraćali su se i javljali o rasporedu i snazi neprijatelja. Stupili su u vezu sa Šajkaškim partizanskim odredom, koji je u datom trenutku takođe da stupi u dejstvo.

Neprijatelj je odbranu grada organizovao u pripremljenim rovovima uz samu obalu reke. Naši su se takođe ukopavali. Ovakav naš i njihov položaj omogućavao nam je da se međusobno dobro osmatramo. Neprijatelj je žestokom artiljerijskom i vatrom iz automatskog oružja zasipao naše borce, koji su se ovde prekaljivali i sticali nova borbena iskustva. Svakog trenutka iznad glava boraca za uho bi se zvižduk granata i mina koje su eksplodirale uz zaglušujuć i tresak. Naši borci su uzvraćali preciznom vatrom, tukući i fašističke položaje. I tako celog dana. Starešine su obilazile i hrabrile borce i slušali njihova mišljenja i predloge.

O situaciji na frontu toga dana, Štab Brigade izvaštava Glavni štab NOV i PO Vojvodine sledećim rečima:²

»Dvadesetog oktobra V bataljon izašao je na položaj od ušća Begeja i zaposeo isti položaj do otprilike tri kilometra do ušća Tise u Dunav ...

Jedinice V bataljona primetile su neprijatelja sa istočne strane reke Tise da gradi neka utvrđenja (bunkere). Naš bataljon je otvorio vatru iz automatskog oružja na neprijatelja, te je neprijatelj morao da napusti započeti posao (gradnju bunkera). U isto vreme i neprijatelj je otvorio vatru na naše jedinice i ranio nam tri druga i to komandanta V bataljona Koru, jednog vodnog delegata i jednog borca. Ranjenici biće preneti u bolnicu u Petrovgrad.

II bataljon ove brigade nalazi se u Centi.

2 Izveštaj je zaveden pod br. 34 od 21. oktobra 1944. godine.

III i IV bataljon ove brigade nalaze se u selu Perlezu, dok I bataljon još nije stigao niti smo od njega dobili ikakav odgovor.

Nikola Kmezi

Živorad Mihi «

Treba izneti injenicu da se naši mladi borci, nenaikli na rovovski na in ratovanja, ipak nisu dovoljno ukopavali. Radije su se zaklanjali iza drve a ili uvala na nasipima. To je bio problem za elu Brigadu, ne samo ovde na Tisi, ve i još dugo posle toga. Kod jednog broja mladih vladalo je uverenje da je borba iz rova u izvesnom smislu kukavi luk, a da je izraz hrabrosti borba u stoje em stavu ili iza prirodnih zaklona. Zbog takvih shvatanja bilo je nepotrebnih žrtfiva, naro ito u po etku.

Stigao je i 1. bataljon, napad može da po ne. Signal za po etak dat je no u izme u 20. i 21. oktobra. Po elo je forsiranje Tise ribarskim ancima i oslobo enje Titela — oštro, energino. Do zore popucaao je odbrambeni lanac — neprijatelj je izba en iz prvih odbrambenih linija, stvoren je mostobran. A zatim grunula je glavnina. U zoru 22. oktobra grad je bio ist, neprijatelj je bežao bezglavo . . .

Titel je bio na nogama, taj napa eni Titel, koji je doživeo sve strahote okupacije i osvete.

Održan je miting na koji su izašli svi meštani Titela i okoline. Redali su se govornici iz naše vojske i istaknuti aktivisti sa terena. Klicalo se slobodi, Narodnooslobodila - koj vojsci, Komunisti koj partiji, Titu . . .

Ostaju nezaboravne, duboko impresivne slike susreta naroda i boraca naše Brigade. Partijska organizacija Titela sve je pripremila još davno pre našeg dolaska. Omladina, žene, ljudi, starci i deca, sve se to sjatilo na glavnu ulicu koju su prekrile jugoslovenske zastave, crvene petokrake, cve e, parole dobrodošlice na slavlucima. Narod je borcima stavljao oko vrata lepe bele, vezene peškire. Bilo je zagrljaja, poljubaca, suza radosnica i svega što ljude ini ljudima. Svirala je muzika. Zajedno su slavili slobodu, to najve e blago oveka.

Borcima Brigade i 2. šajkaškom odredu, iji su delovi ušli u njen organski sastav, pripremljen je ru ak, a Mesni narodnooslobodila ki odbor je još istoga dana izvršio mobilizaciju zaprežnih vozila u cilju što bržeg prebacivanja

Brigade u Novi Sad. Jer, neprijatelja je trebalo goniti. Na te dane iznosi svoja se anja general armije Košta Na :

»Dva bataljona 12. brigade u estvovala su u borbi za Beograd. im su se i oni priklju ili Brigadi, Dvanaesta je upu ena na Tisu, kako bi je forsirala kod uš a Begeja, u Titelu. Jocika mi je 21. oktobra javio da Titel štiti jaka nema ka artiljerija i da je granata odvalila ruku komandantu 3. bataljona Marku Konti u. Uve e 21. oktobra obišao sam položaj Dvanaeste brigade. U Titel se zaista nije moglo prodreti direktnim udarom na grad, nad kojim, kao i nad Tisom sve do njenog uš a u Dunav, dominira 128 metara visoki Titelski breg. U sumrak Doronjski je svoje bataljone povukao nizvodno, prema Dunavu. Brigada je prikupila dosta ribarskih amaca i borci su uspešno prešli na desnu obalu, da bi potom, prekriveni mra - nom, kišnom no i, iza le a udarili na utvr ene nema ke položaje. Ujutro 22. oktobra Titel je bio potpuno slobodan. Sve živo, ak i bolesni i stari, izlazili su na ulice. Borcima je nu - eno sve što su ljudi Titela imali, ali Jocika nije dopustio zadržavanje;

— Pokret! eka nas Novi Sad ...

Sve ono što je Titel bio pripremio za Dnavaestu brigadu, nekoliko sati kasnije izneseno je pred jedinice 75. sovjetskog korpusa, koji je sad mogao da se brzo prebacuje preko Tise.«³

Praznik slobode u Novom Sadu

Hroni ar je u brigadnom listu »Herroj« zabeležio doga - aje tih dana, pored ostalog, ovim recima:

»Banat je slobodan. Oslobo en je i Beograd. Neprijatelj je još u Ba koj, Sremu. Treba se boriti, osloba ati...

I Ba ka tada saznaje da je to naša Udar na brigada, koja je prva prešla Tisu, prva slobodno stupila u Ba ku. Veselje, proslave, mitinzi. Opet je narod sa vojskom i vojska sa narodom.

Neprijatelj se povukao u Novi Sad. Cele no i uju se eksplozije. To neprijatelj uništava što ne može u brzini da ponese. Znaju da se ne mogu održati i beže.

Cela Brigada ulazi u grad Svetozara Mileti a — Novi Sad. Opet cve e, peškiri, suze. Zastave, mnogo sveta po ulicama.

Praznik. Najve i praznik kroz etiri godine — praznik slobode...«⁴

3 Košta Na : »Operacija oslobo enja Ba ke«, Dnevnik N. Sad, 17. 02. 1980.

4 »Herroj« br. 7. str. 4.

Razdragano stanovništvo Novog Sada s oduševljenjem je do ekalo Dvanaestu vojvo ansku — prvu krupniju jedinicu koja je ušla u glavni grad Vojvodine

Novi Sad, grad bogatih revolucionarnih tradicija, bombardovan aprila 1941. godine, bio je odmah po ulasku maarskih fašisti kih okupatora izložen masovnom teroru u kojem je pobijeno preko pet stotina njegovih žitelja. Pored toga, mnogi su uhapšeni, oplja kani i ponižavani, proglašavani za taoce... Za prva dva meseca fašisti ke okupacije, iz grada od 70 hiljada stanovnika proterano je 15 hiljada. Cilj tog proterivanja bio je deo politike denacionalizacije radi nasilne promene etni kog sastava stanovništva Novog Sada.

Tokom cele okupacije mu eni ki Novi Sad bio je izložen brutalnim progonima, kako bi se uništio njegov slobodarski duh i onemogu io svaki otpor fašizmu, da bi se na primeru njegovih stradanja zaplašili drugi nepomirljivi borci protiv fašizma i terora. Izvršen je i krvav obra un sa komunistima ma arske narodnosti, ime je oslabio uticaj KPJ ,na taj deo stanovništva u samom Novom Sadu i šire — u Vojvodini.

Poziv Centralnog komiteta KPJ i druga Tita na ustanak i komunisti Novog Sada do ekali su spremni i sposobni da odmah stupe u akciju. Njegova 124 lana KPJ, 22 kandidata i oko 300 skojevaca bilo je na okupu. U gradu se tada nalazio deo Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, kao i sedište okružnih komiteta KPJ i SKOJ-a za južnu Ba ku, koji su rukovodili radom sreskih komiteta u Žablju, Titelu, Be eju, Ba koj Palanci i Novom Sadu. Ve jula 1941. u gradu je formirano trideset desetina i nekoliko udarnih i diverzantskih grupa, sa preko tri stotine boraca. Osim toga, osnovan je i Štab narodnooslobodila kih partizanskih odreda za južnu Ba ku i štabovi odreda pri rejonskim komitetima. Paljeno je žito i kudeljja, rušene su pruge, telefonski stubovi, napadani vojni magazini i garaže, ubijani agenti i pripadnici policije, štampan je i rasturan informalivno-propagandni materijal, sklanjalo se oružje, municija i eksploziv iz laguma Petrovaradinske tvr ave . . .

Sa razvojem narodnooslobodila kog pokreta, fašisti ki okupator je nastupao sve drasti nije. U sukobima sa vojском, policijom i žandarmerijom ili u masovnim hapšenjima, pao je veliki broj organizatora NOP-a Novog Sada i Vojvodine, kao što su Radivoj irpanov. Košta Šokica, or e Zli i , or e Bešlin, ula Varga, Lidija Bem, Stevan Divnin Baba, Ivan Ko i i dr.

Ali i pored teških gubitaka, partijska organizacija Novog Sada nije se samo održala, ve je i pove ala svoj uticaj me u stanovništvom i stekla ugled jedinog organizatora narodnooslobodila kog pokreta. injenica da je ona, uprkos represalijama okupatorskih vlasti, tokom okupacije u gradu raspolagala sa preko dve stotine stanova i baza, koje su joj gra ani ustupali na koriš enje, nesumnjivo govori o širini narodnooslobodila kog pokreta.

Da bi zastrašio stanovništvo i spre io dalje širenje i ja anje NOP-a, neprijatelj je po etkom 1942. godine na najdrasti niji na in sproveo zgloglasnu raciju u mestima Šajkaške, Novom Sadu i Starom Be eju, u kojoj je pobijeno preko 4.000 ljudi. Na obali Dunava i po gradskim ulicama, samo u Novom Sadu ubijeno je više od 2.000 osoba.

Posle provale baze Pokrajinskog komiteta 19. novembra 1942. i pogibije Branka Baji a i hapšenja organizacionog se-

kretara PK KPJ za Vojvodinu Svetozara Markovića, sledila su i hapšenja simpatizera oslobodilačkog pokreta. Godine 1943. Svetozar Marković je obešen. Tako je prestao da izlazi u Novom Sadu i list »Slobodna Vojvodina«.⁵

Ipak, plamen ustanka nije ugušen. Posle svakog naleta neprijatelja na redove narodnooslobodilačkog pokreta, ostajala su jezgra komunista oko kojih su se ponovo okupljale nove snage za borbu protiv okupatora. Tako je u drugoj polovini 1943. godine došlo do novog poleta NOP. Na nekoliko mesta uspostavljaju se prelazi preko Dunava i po njima organizovano upućivanje boraca u Srem. Od aprila 1943. pa nadalje, iz Novog Sada je tim vezama prešlo više stotina komunista i drugih rodoljuba, koji su se uključili ili u razne vojne jedinice u Sremu i drugim krajevima Jugoslavije.

Prelazak 3. bačko-baranjskog odreda iz Srema u Bačku, avgusta 1943. godine, doprineo je da se u Novom Sadu obnove i formiraju nove diverzantske grupe, koje su otkrivena prešla na izvođenje akcija. Tokom februara 1944. godine formiran je prvi NO odbor za grad Novi Sad, a tokom marta i Mesni odbor AFŽ.

Pored porasta broja članova KPJ i SKOJ-a u Novom Sadu, kao i u itavoj Bačkoj, ni u i nove oružane jedinice. Srazmerno njihovom porastu, vrši se i reorganizacija vojnih rukovodstava. Bačko-baranjska operativna zona, kao novo vojno rukovodstvo, naredbom izdatom početkom septembra, formira i Novosadski partizanski odred. Posle uspešne borbe koju su vodili sa neprijateljem kod Žablja, oko 700 boraca Novosadskog partizanskog odreda dobilo je naredbu da krene na Novi Sad.

Bilo je to 23. oktobra 1944. godine.

Veliki dan za Novosadski partizanski odred, veliki dan za Novi Sad!

Ali, veliki dan i za 12. vojvođansku udarnu brigadu!

Prvo prethodnica, a zatim i glavnina 12. brigade ušla je u Novi Sad. Sutradan 24. oktobra u Novi Sad su pristigli i poslednji delovi brigadne komore. Dvanaesta vojvođanska

⁵ »Slobodna Vojvodina« je posle šest meseci obnovljena u Sremu.

раздргани до ек дочека Војвођанских
борца у Новом Саду

ободилачка вој- Неописиво је одушевљење којим
а се после очи је становништво мученичкиг града
расположење Новог Сада дочекало своје осло-
дничко гоњење боднице, борце Дванаесте војво-
ђанске бригаде. Славољуди и цве-
ће, раздрагано клицање и завето-
вање нису могли да изразе сву
радост родољуба и родољупкиња
који су се из језивог сна мађарске
владавине пробудили за радосни
дан потпуног ослобођења.

Београду, где
бедоносних тру-
анов и генерал

Faksimil teksta »Slobodne Vojvodine« br. 24 od 28. oktobra 1944.

je prva krupnija jedinica koja je posle Novosadskog parti-
zanskog odreda ušla u glavni grad Vojvodine.⁶

Tim povodom »Slobodna Vojvodina« piše pod naslovom:
»Razdragani do ek vojvo anskih boraca u Novom Sadu!»

»Neopisivo je oduševljenje kojim je stanovništvo mu e-
ni kog grada Novog Sada do ekalo svoje oslobodiocce, borce
Dvanaeste vojvo anske brigade. Slavoluci i cve e, razdragano
klicanje i zavetovanje nisu mogli da izraze svu radost rodoljuba
i rodoljupkinja koji su se iz jezivog sna ma arske vladavine
probudili za radosni dan potpunog oslobo enja.»⁷

Tadašnji komandant Glavnog štaba Vojvodine Košta
Na , posle 35 godina iznosi svoja se anja na te dane:

»Predve e toga dana i poslednje ma arske i nema ke je-
dinice napuštaju Novi Sad — oko 500 Ma ara (stotinak ih je
ostalo i predalo se našim jedinicama) i oko 400 Nemaca sa se-
damdesetak kamiona i deset tenkova. Pre povla enja, 21. ok-
tobra popodne, kad je po ela bitka za Titel, Nemci su minirali
novosadski aerodrom i srušili most izme u Novog Sada i
Petrovaradina.

6 or e Mom ilovi : »Na banatskoj strani«, Edicija »Zapisi
o ratnim brigadama«, izdanje »Narodne armije« 1974. godine, str.
134

7 »Slobodna Vojvodina« br. 24 od 28. oktobra 1944. godine

Od naših jedinica u Novi Sad, napušten od neprijatelja, prve su stigle te Navosadskog partizanskog odreda: u grad su Ušle ve u zoru 23. marta, pra ene, kako smo obavesteni, velikom povorkom razdraganog i oduševljenog naroda. Toga dana u grad su ušle i neke jedinice 12. brigade, a zatim i prethodnica 75. sovjetskog korpusa.«⁸

U sastavu 51. divizije

Glavni štab NOV i PO Vojvodine je ve 25. oktobra depešom izvestio Vrhovni štab da formira diviziju u Banatu i Ba koj ja ine 7.000 boraca. Ovu svoju odluku Glavni štab je sproveo u život 30. oktobra 1944. godine. Formirana je divizija sa privremenim nazivom III vojvo anska narodno-oslobodila ka udarna divizija u iji su sastav ušle 7, 8. i 12. vojvo anska brigada.

Sedma vojvo anska brigada formirana je 2. jula 1944. godine u Bosutskim šumama. U njen sastav ušao je 1. bataljon 6. vojvo anske brigade (podsetimo se: Udarni bataljon Banatske operative zone nastao je od 4. bataljona iste te 6. brigade), delovi 2. sremskog NO partizanskog odreda, kao i dve te crvenoarmejaca kojima je uspelo da pobegnu iz nema kih logora. Brigada je vodila borbe protiv ustaša i Nemaca u zapadnom Sremu i Slavoniji. Komandant 7. brigade u sastavu divizije bio je Milan Ješi Ibra, politi ki komesar Miroslav Demirovi Beli, a partijski rukovodilac Dušan Seki Šaca.

Osma vojvo anska je formirana 10. septembra 1944. godine u Fruškoj Gori od Fruškogorskog NO partizanskog odreda. Dopunjena je domobranima koji su masovno prilazili partizanima posle poziva druga Tita da napuste doma e izdajnike. Brigada je vodila borbu u Sremu, zatim se prebacila preko Dunava i zauzela položaje na levoj obali Tise uz bok Dvanaeste. Ušavši u III vojvo ansku diviziju, 8. brigada se u Subotici popunila, posle ega je nastavila borbeni put do kona ne pobeđe. Komandant Brigade je bio Milan Korica Kova , politi ki komesar Vladimir Brankovi Gadža, a partijski rukovodilac Milenko Brzak U a.

⁸ Košta Na : Od Šuljima do Batine, Dnevnik N. Sad, 17. februara 1980.

Za komandanta divizije postavljen je Sreta Savi Kolja, a za njegovog zamenika uro Duli . Za političkog komesara divizije postavljen je uro Medenica, umesto koga je 1. februara 1945. došao Milan Basta.

Novom Naredbom od 13. novembra 1944. Glavni štab je saopštio da »Odlukom Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, dosadašnji naziv III vojvođanske divizije menja se i divizija dobija konačan naziv: 51. NOU divizija.«

Novopostavljeni Štab divizije otpočeo je sa radom već 31. oktobra 1944. u Novom Sadu da bi se 2. novembra premeštio u Sivac, a 5. novembra u Sombor.

Delovi partizanskih odreda u Bačkoj ušli su u tih prvih novembarskih dana u sastav divizije (Bačkoj pripadali su i Somborski NOP odred).

Pored toga, u sastav 51. divizije ušle su tek formirane 14. vojvođanska (slovačka) i Artiljerijska brigada,

Nekoliko dana je 12. brigada ostala u Novom Sadu, na čišćenju terena, uz opšte sređivanje jedinica i uz intenzivnu vojno-stručnu obuku i ideološko-političku izgradnju boraca.

U operativnom izveštaju Štaba 51. divizije za 12. vojvođansku udarnu brigadu ostalo je zapisano:

1. XI 1944.

— Formiranje Štaba divizije

— Izdaje se naredbe 12. brigadi da napusti Novi Sad i odmaršuje za Sombor.

2. XI 1944.

— Dvanaesta brigada u Somboru, Bačkoj, Bregu i Apatinu.

— Štab brigade u Somboru,

— Dodira sa neprijateljem nema.

BA KOPALANA KI PARTIZANSKI NO ODRED

U Somboru je 12. brigadi priklju en Ba kopalana ki NO partizanski odred.

Kako je na po etku dat kra i pregled revolucionarnih zbivanja u južnom Banatu u kojem su izrasla tri pratizanska odreda, kao i nastanak Udarnog bataljona Banatske operative zone, poniklog u 6. vojvo anskoj brigadi kao izraz revolucionarnih zbivanja u Sremu, prirodno je da se na ovom mestu kaže ukratko i o surovim ratnim godinama i svetlim istorijskim trenucima koje je doživljavala itava južna Ba ka, a posebno Ba ka Palanka i njena okolina, gde je ponikao Ba kopalana ki NO partizanski odred.

Po elo je sve još pred drugi svetski rat, kada se u Ba - koj Palanci sve više ose ao uticaj KPJ i SKOJ-a, kao i u prvoj godini rata kada partijsko i skojevsko jezgro postaju centar organizovane borbe na ovom podru ju protiv fašisti kog okupatora i doma ih izdajnika, uprkos svim represivnim merama okupatora.

Uopšte uzev, ovaj kraj dao je veliki doprinos narodnoj revoluciji, a u njemu se pored Ba ke Palanke u tome isti u Tovariševo, Parage, Silbaš, Pivnice ...

Još 1940. godine formiran je prvi Mesni komitet SKOJ-a (Vasa Periši, Stevan Hatala i Dušan Alimpi) koji je delovao naročito putem Omladinske sekcije pri Srpskoj i taonici i Streljačke družine.

Ratni uspesi fašističkih sila imali su znatan uticaj na prilike u susednoj Maarskoj. Pošto je uspela da 1919. godine u krvi uguši maarsku komunu, krupna buržoazija i veleposednici kao aristokratija Maarske ostavile su u zemlji netaknut sistem veleposeda. Ovaj sistem odgovarao je i jačoj doma ojoj buržoaziji koja je raspolagala snažnom industrijom. Sistem veleposeda obezbeđivao je veleposednicima jeftinu radnu snagu, a u isto vreme gonio sve veći broj seljaka — bezemljaša da traže rada u fabrikama, pa je na taj način i buržoazija dolazila do jeftine radne snage. Antiradni kao buržoazija i antiseljački kao veleposednici kao aristokratija nisu dopuštale da se izvrše nikakve društvene ni privredne reforme. Za ovakve prilike one su okrivljavale pred narodnim masama Trijanonski mirovni ugovor, kojim su tobož od Maarske otepljeni svi materijalni izvori i time onemogućen privredni razvoj zemlje. Zbog toga je revizija Trijanonskog ugovora, odnosno ponovno priključenje mnogih oblasti, među ostalima i Bačke i Baranje, postala osnov svake politike vladajućih režima i svih političkih i društvenih organizacija u Maarskoj.

Za ostvarenje ciljeva svoje revizionističke politike Maarska je našla punu podršku kod fašističke Italije i nacističke Nemačke. Ona je, bez rezerve, vezala svoju spoljnu politiku za ove dve agresorske države i postala njihov satelit. Idući tim putem maarski profašistički režim se 1939. godine priključio paktu Antikominterne. Prilikom rasparravanja ehoslovačke dobila je Prikarpartsku Ukrajinu, deo Slovačke, a nešto kasnije i severni Erdelj od Rumunije. Ovi uspesi pothranjivali su kod maarskih vlastodržaca nove revizionističke apetite i pothranjivali nadu u lako ostvarivanje daljih teritorijalnih pretenzija. Državna politika Maarske sve se više orijentisala prema fašističkim državama.

Maarska je 20. novembra 1940. godine pristupila Trojnom paktu i time se potpuno zaplela u veliku mrežu fašističke politike Nemačke. Prvi zadatak Maarske u ovom kolu bio je da učestvuje u pripremanju za likvidaciju nezavisnosti jugoslovenske države. Ugovor o većem prijatelj-

stvu, koji su decembra 1940. godine sklopile Maarska i Jugoslavija bio je u stvari pokušaj Nemačke da posrednim i mirnim putem uvuče Jugoslaviju u Trojni pakt. Međutim, nije prošlo ni četiri meseca, a dogovori su drastično potvrdili da su Nemačka i Maarska, uporedo sa potpisivanjem Pakta, pripremale zavojevačke planove protiv Jugoslavije.

U aprilskom ratu 1941. maarska okupatorska vojska omogućila je domaće Nemcima i Maarima da se domognu vlasti u gradovima i selima (u Bačkoj Palanci je tada bilo oko 50 odsto Nemaca).

Posle poziva KPJ 1941. na ustanak, širenje pokreta u Bačkoj i sve veće akcije (paljenje žita, vršilica, kudjelje i manji napadi radi uništavanja žive sile okupatora), ozbiljno su zabrinute maarske okupatorske vlasti. Okupator je u Bačkoj imao brojno dobro organizovan policijsko-žandarmerijski aparat kao i službu kontrašpijunaže, koje stavlja u borbu protiv NOP-a. Počela su hapšenja, mučenja i ubijanja kao odgovor na akcije pokreta. Drugog avgusta 1941. godine obešen je prvi partizan Bačke Živko Rovanović. Učestvovao je sa svojom desetinom u paljenju žita u drugoj polovini jula 1941. godine. Tom prilikom su bili primećeni i opkoljeni. U borbi je poginuo desetar Milan Simin i Antal Nemet, jedan partizan je uspeo da pobegne, a Živko je pao u ruke neprijatelju pred kojim se hrabro držao. Sa hapšenjima i ubistvima članova Partije i SKOJ-a se nastavilo širom Bačke. Partija i SKOJ pretrpeli su teške udarce i imali velike gubitke, naročito iz redova rukovodnog kadra. Ginu: Jovan Žeravljev, sekretar Okružnog komiteta KPJ, Sava Čisalo, član PK SKOJ-a, Vlada Živanović, sekretar OK za Okrug Novi Sad, Goran Mikeš, sekretar OK SKOJ-a za južnu Bačku i mnogi drugi. U oktobru i novembru talas reakcije se nastavlja i baš tada padaju mnogi istaknuti članovi Partije i SKOJ-a.

U ovom periodu, i sve do početka 1942. godine, organizacije u Bačkoj komunističke srezu ostaju neotkrivene i neotaknute. Međutim, početkom februara 1942. godine došlo je do masovnih hapšenja. Samo u Bačkoj Palanci do 8. februara uhapšeno je 40 omladinaca. Sreski komitet SKOJ-a i Partije ostaju u prvom naletu neprovaljeni. Provala se proširila i na Parage, gde je od 18 članova SKOJ-a uhap-

šeno 16 (jedino nisu uhapšeni Stojan Ba anov¹ i Pera Mili koji isto tako prelaze u ilegalnost.) Do provale je došlo i u Silbašu, gde je uhapšeno 12 omladinaca. Hapšenja u Ba koj Palanci, Paragama i Silbašu teško su pogodila pokret, a naročito skojevsku organizaciju u Srežu. Uhapšeni su odvedeni u Novi Sad u zloglasnu »Armiju«, gde je vršena istraga uz najsirovija zlostavljanja i mučenja. Većina je imala dobro držanje, ali jedan broj pod batinama nije izdržao i zahvaljujući tome provala je dobila tako široke razmere. Od uhapšenih većina i broj (oko 60) nije se vratio. Ostali su na razne vremenske kazne koje su izdržavali u zloglasnim arskim logorima: u logoru u Segedinu i drugim logorima, odakle je većina novembra 1942. godine odvedena na Istočni front gde im se gubi svaki trag.

Sve to ostavilo je teške posledice na rad partijske i skojevske organizacije u Ba koj Palanci i drugim mestima Sreže. Nekoliko meseci nakon toga, rad na ovom terenu kao i u istočnoj Ba koj je gotovo prestao. Članovi Partije i SKOJ-a iz Bačke Palanke, Parage i Silbaša, koji su izbegli hapšenja, prelaze u ilegalnost.. ?

Pogibija Radivoja Kirpanova, člana Sekretarijata PK KPJ za Vojvodinu, na novosadskim ulicama, zatim hapšenje najvećeg broja članova KPJ i SKOJ-a, kao i naredbe o obustavi vojnih akcija, koje je krajem 1941. godine izdao Sekretarijat Pokrajinskog komiteta Partije, omeli su izvršenje mnogih, gotovo pripremljenih i vrlo značajnih diverzantskih akcija u celoj južnoj Bačkoj.

Ali obnavljanje Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu posle pogibije njegovih sekretara Žarka Zrenjanina i Toze Markovića novembra 1942. godine, imala je direktnog uticaja na ponovno oživljavanje narodnooslobodilačke borbe u Bačkoj, u kojoj od tada Bačka Palanka dobija posebno mesto. Tome treba dodati činjenicu da je preko ovog terena još za života Toze Markovića 1942. g. prenet poruka CK KPJ i druga Tita organizacionom sekretaru Pokrajinskog komiteta Tozi za dalji rad. Od tog vremena održavana je stalna, vrsta veza sa Sremom, koja je predstavljala jed-

¹ Stojan Ba anov, prvoborac iz Parage, kasnije je bio in-tendant u Komandi pozadine 12. VUB

² Muzeološka sekcija jugozapadne Bačke, Bilten br. 3. oktobar 1975.g.

nu od važnih komponenata u daljem razvitku narodnooslobodilačkog pokreta u Bačkoj. Tim putem za vreme rata prebačeno je oko 1.300 boraca u sremske jedinice i Bosnu.

Bačka Palanka postala je most preko kojeg su aktivisti prelazili u Srem i obratno — u Bačku, prenosili poruke i direktive, razvijali pokret, koji se i pored ogromnih teškoća a nikad nije gasio.

Za razmah narodnooslobodilačkog pokreta nesumnjivi uticaj imalo je otvoreno pismo Pokrajinskog komiteta članovima KPJ u Bačkoj i Baranji.³

Posle analize unutarpartijskih grešaka i slabosti i postavljanja zadataka za rad partijskih organizacija PK je u trećem delu (»Opšti zadaci«) postavio pred partijske organizacije i sve članove Partije u Bačkoj sledeće opšte zadatke:

»1) Razviti živu masovnu propagandu za stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta sviju naroda Bačke ...

2) Treba stvarati diverzantske i udarne grupe od poštenih antifašista i rodoljuba, naoružavati ih oružjem sa kojim se raspolaže u Bačkoj i Baranji... Oko ovih grupa treba da se tokom borbi stvaraju naše partizanske jedinice.

3) Odmah pristupiti stvaranju narodnooslobodilačkih odbora (mesnih i sreskih). U te odbore treba da uđu najbolji rodoljubi i antifašisti u mestu, odnosno sreću...

4) Odmah pristupiti organizovanju Ujedinjenog saveza antifašista među omladinu Jugoslavije. Oko ovog saveza treba da se okupi sva rodoljubiva i antifašistička nastrojena omladina bez obzira na narodnost, imovno stanje, politiku i versku pripadnost.

5) Odmah pristupiti (prema postojećim direktivama) stvaranju Antifašističkog fronta žena, čiji je zadatak da radi po liniji narodnooslobodilačke borbe među ženama ...

6) Na svaki način sprečiti odlazanje u fašističku vojsku i na robijaške radove. Naša parola mora biti: Niko u fašističku vojsku, niko na robijaški rad u fašističke tvornice i rudnike. Svi u partizane.

7) Treba najšire popularisati Vrhovni štab i komandanta, druga Tita i Antifašističku komisiju na čelu sa I. Ribarom. Dalje popularisati borbe u Sremu. Pri tom ukazivati na mogućnost vođenja oružane borbe i na ravnom terenu kao što je to u Sremu. Svestrano (koristiti iskustva Srema u radu i borbi). Popularisati naše vojničke brigade, mobilisati borce i skupljati priloge za njih.

8) Do sada je neprijatelj nemilosrdno pljačkao narode Bačke i Baranje, odnosno žito, kukuruz, stoku i dr... Po ovom pitanju naša parola mora biti: »Ni zrna žita, ni grama mesa i

³ Ljubica Vasilić: Građanska istorija Vojvodine, PK KPJ za Vojvodinu 1941—1945, Novi Sad — Sremski Karlovci 1971, str. 134.

masti za okupatora i njihove sluge«. Sve za narod i njegove partizane.

9) Planski i sistematski raskrinkavati sve narodne izdajnike re ju i slovom. Nemilosrdno istrebiti — ubijati. Neobaveštenim i neupu enim strpljivim ubedivanjem treba pomo i da se sna u i tako ili privu i narodnooslobodila koj borbi.

10) Me u podmukle zamaskirane izdajnike i pritajene narodne neprijatelje spada i zlo inac Draža Mihajlovi , ministar izbegli ke »vlade« u Londonu... Zato se svim silama moramo boriti protiv podlih etni kih izdajnika Draže Mihajlovi a i njegovih naredbodavaca iz Londona.

11) U celokupnom našem radu najstrožije se pridržavati pravila »konspiracije. Najenergi nije suzbijati hvaldsavost i brbljivost.«

Završavaju i pismo, Pokrajinski komitet kaže:

»Drugovi, vašim radom i vašom borbom opravdajte ime lana naše slavne i voljene Komunisti ke partije Jugoslavije. Ustajte odlu no protiv svih dosadašnjih slabosti i grešaka, pro u avajte liniju Partije našeg Centralnog komiteta. Znajte da je pravilna linija naše Partije u današnjoj borbi najubojitije naše oružje.«

Ovim pismom povu eni su svi do tada izdati uputi za rad u Ba koj. Ono je postalo glavni dokument, na osnovu ije je sadržine trebalo da se obnovi rad u Ba koj.

Tada je osnovan Oblasni komitet Komunisti ke partije za Batinu i Baranju. On je trebalo da sprovede u život ovo pismo. Za sekretara Oblasnog komiteta odre en je Nikola Petrovi . Linija Partije je ovoga puta bila precizna i jasna, zasnivala se na iskustvu Srema i ostalih delova zemlje. Oživotvorenje te linije zavisilo je od brzog aktiviranja i uklju ivanja širokih masa u NOP. Kao ozbiljan faktor koji je delovao u suprotnom pravcu javlja se teško iskustvo i neupesi u protekle dve godine, naro ito sumnje u mogu nost i opravdanost oružanih akcija.

U prvoj polovini juna, održano je u zapadnoj Ba koj savetovanje o spnovu enju »otvorenog pisma lanovima KPJ u Ba koj i Baranji«. Savetovanje je održano na salašu Ignjata Tuci a Deve u silbaškom ataru. Savetovanju su prisustvovali, pored lanova Pokrajinskog i Oblasnog komiteta, lanovi Sreskog komiteta KPJ za srez Ba ka Palanka: Nikodim Novakov, Žarko Popovi i Miladin Joci , kao i lan OK SKOJ-a Klara Feješ. Na savetovanju je trebalo izvršiti prelom u radu Partije, usvojiti nove metode rada i, posebno,

odmah pre i na oružane akcije. Ceo Oblasni komitet i aktiv SK Ba ka Palanka pozdravili su pismo i u oelosti se saglasili sa njegovim sadržajem. To je kasnije u inio i aktiv kuliskog sreza, kao i somborske partijske organizacije. Pokrajinski komitet je zatim tražio od Oblasnog komiteta da odmah pristupi obrazovanju partizanskih jedinica i odredi jednog lana Oblasnog komiteta, koji e biti zadužen za sprovo enje ovog zadatka. Uporedo sa formiranjem partizanskih jedinica — stoji u dopisu PK — treba pristupiti obrazovanju narodnooslobodila kih odbora, organa narodnooslobodila ke borbe. Nardnooslobodila ki odbori bi imali zadatke: da pomažu osnivanje i ja anje partizanskih odreda okupljanjem rodoljuba i antifašista, da skupljaju oružje, hranu i ode u za partizanske odrede, da odrede obaveštavaju o namerama i pokretima neprijatelja, da se staraju o smeštaju i prihvatanju prolaze ih boraca, da vode i organizuju rad i propagandu protiv okupatora i doma ih izdajnika, da popularišu NOV, vojvo anske brigade i Sovjetski Savez, da spre avaju mobilizaciju koju sprovodi okupator itd.

Posle obnavljanja PK KPJ za Vojvodinu i osnivanje Oblasnog komiteta KPJ za Ba ku i Baranju situacija se promenila. Oblasni komitet je odmah preduzeo nekoliko mera, koje je trebalo da izvrše znatan uticaj na tok NOP-a u Ba - koj. Po elo je obnavljanje okružnih komiteta. Obrazovani su sreski komiteti u južnoj Ba koj, na ijem je terenu trebalo da po ne vojna aktivnost. Vojno rukovodstvo u Sremu po elo je pripreme za stvaranje vojnih jedinica za Ba ku i obezbe enje trajnih veza izme u Ba ke i Srema.

Prikupljanje Ba vana iz sremskih jedinica po elo je krajem aprila 1943. godine. Iz 2. fruškogorskog bataljona izdvojena je jedna desetina i upu ena na vojno-diverzantski kurs u Ogar. Kurs je po eo oko 1. maja, a završen je sredinom meseca. U isto vreme pet omladinka, koje su tog prole a prešle iz Ba ke, upu eno je na bolni ki kurs. Posle su raspore ene u sremske ete. Ba ka diverzantska desetina je sredinom maja, posle završenog vojno-diverzantskog kursa, otpratila veliki transport u Bosnu i tamo ostala do kraja maja. Krajem maja 1943. godine obrazovana je prva vojna jedinica u sastavu Sremskog odreda sa zadatkom da obazbedi i održava redovne veze izme u organizacija NOP-a u Sremu i Ba koj. Jedinica je locirana oko Neština.

Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije obrazovao je 2. jula 1943. godine Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine. GŠ Vojvodine nastavio je rad na organizovanju jedinice koju je trebalo poslati u Bačku. Za ovaj rad GŠ Vojvodine je dobio saglasnost Vrhovnog štaba na zajedničkom sastanku 1. jula u Bosni. Dvadesetog jula oko 20 boraca, Bačkanaca, među njima i diverzantsku desetinju, Štab je uputio u tek formiranu Oficirsku školu NOV i PO Vojvodine u Bešenovački Prnjavor.

Naredbom Glavnog štaba NOV i PO za Vojvodinu broj 5. od 11. avgusta 1943. godine osnovan je treći i po redu partizanski odred koji je dobio naziv: Treći i bačkanjski odred Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine. Naredba je glasila:

»Po odluci Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine formira se Treći i bačkanjski odred NOV i PO Vojvodine.

Po ukazanoj službenoj potrebi postavlja se: za komandanta drug Svetislav Veličković, za zamenika komandanta — drug Bogdan Stojaković, za zamenika političkog komesara i vršioca dužnosti političkog komesara — drug Lazar Brankov. Ova se odluka ima izvršiti odmah.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

11. avgusta 1943. g.

Politički komesar
Stevan Jović

Komandant
Aleksandar Grulović

Borci Bačkanjskog odreda prikupljeni su nekoliko dana kasnije, oko 15. avgusta, kod Glavnog štaba Vojvodine na Širokom dolu u Fruškoj gori. Među njima su bili i šestorica iskusnih boraca iz Srema, koji su sami izrazili želju da se bore u Bački.

Prebacivanje Odreda na teren Bačke izvršeno je noću između 18. i 19. avgusta. Prvi borci Bačkanjskog odreda, koji su prešli iz Srema, bili su: Svetislav Veličković, Cveta, komandant odreda, rodom iz Žablja, Bogdan Stojaković, Crnić, zamenik komandanta odreda, rodom iz Bačke Palanke, Laposava Andrić, sanitetski referent Odreda, rodom iz Deronje, Slavko Pajić, Straša iz Silbaše, Rajko Ostojić, Komarac iz Silbaše, Ivan Ostojić, Lala iz Silbaše, urica Vadaski, Lala iz Bačke Palanke, Todor Gavrilović, Rile iz Novog Sada, Marko Prodanović, Marjan iz Novog Sada, Doka, Borović, Baja iz Novog Sada, Sava Obanović, Belja iz Vojke, Marko Tošić, Švaba iz Ležimira, Miloš Vidović

(Mali Ratko) iz Kr edina, Danilo Vojnovi Brka iz Bosne, Dušan Doronjski Jocika iz Kr edina i Miroslav Demirovi Beli iz Beograda.

Tu su se Odredu priklju ili ilegalci: Ivan i Branko Novakov iz Silbaša, Zarko Jovanovi iz Lali a i Sava Todorovi iz Tovariševa. Za politi kog komesara odreda postavljen je 2. septembra Miladin Joci , inženjer agronomije iz Turije. Lazar Brankov nije ni primio dužnost zamenika politi kog komesara iu Odredu, jer je ostao da radi na terenu u Šajkaškoj. Štab Odreda je sa nekim lanovima Oblasnog komiteta izradio plan akcija za duži period. Izvršena je podela Odreda na grupe, kako bi se za prvo vreme sa manjim brojem boraca pokrio bar teren južne Ba ke.

Tako podeljen po grupama, poslednjih dana avgusta 1943. Ba kobaranjski odred po eo je u južnoj Ba koj da niže akciju za akcijom. Napadnuta je železni ka stanica u Filipovcu i Ba kom Petrovcu, pose ene su bandere na železni koj pruži Obrovac—Tovariševo, izvršena diverzija na pruži kod Zmajeva, kada je voz iskliznuo iz šina, napadnuta je grani na patrola kod Kaca, zatim je izvršen napad na železni ku stanicu u Budisavi, minirana je pruga Novi Sad—Subotica kod Vrbasa, pose eno je dva kilometra žice na telefonskim banderama pored pruge izme u Feketi a i Malog I oša, zapaljena je kudeljara u Vrbasu, Ba koj Palanci, Ba u, Torži (Savino Selo)...

Paljenje kudeljara imalo je velikog odjeka kod patriotski raspoloženog stanovništva u celoj Ba koj, a izazvalo je zbunjenost me u fašistima. Novembra 1943. godine Glavni štab NOV i PO Vojvodine izdao je Pohvalu borcima i rukovodiocima 3. ba kobaranjskog odreda, a Jovan Veselinov, sekretar PK KPJ za Vojvodinu u »Našoj borbi« od januara 1944. piše:

»U prošloj godini stvoren je Ba kobaranjski partizanski odred, koji je podigao zastavu Narodnooslobodila ke borbe i u tom delu Vojvodine. Za vrlo kratko vreme ovaj naš Odred je uspeo da izvede niz manjih partizanskih akcija i da pridobije simpatije naroda Ba ke i Baranje i umnoži svoje redove. Osim manjih akcija — diverzantskih na železnim prugama i drugim komunikacijama neprijatelja, zaseda na neprijateljske patrole i napada na manja neprijateljska uporišta, likvidacija narodnih neprijatelja i izdajnika itd. — ovaj naš Odred samo u toku prošlog leta uništio je paljenjem oko 2.000 vagona kudelje i lana koje je neprijatelj bio spremio za izvoz i potrebe svoje

vojske. Iz 1943. godine ovaj naš Odred izlazi spreman da u ovoj godini još više proširi svoju delatnost, umnoži i ojača svoje redove, te tako zada još jače udarce neprijatelju i u tom delu naše Vojvodine.«

Partizanske baze

Pojavila se aktivnost i uspesi Ba kobaranjskog odreda nesumnjivo su govorili o novom zamahu antifašističkih snaga u južnoj Bačkoj. Stoga je okupator rešio da preduzme odgovarajuće policijske i vojne mere protiv NOP, pa je u tu svrhu još septembra 1943. započelo formiranje tzv. »Opšte odbrambene službe«. Ta služba je bila pod jedinstvenom vojnom komandom na čelu sa komandantom 13. pešadijske divizije u Novom Sadu. Pored te divizije, komandant je imao na raspolaganju još jedan pešadijski puk, zatim četiri bataljona raznih rodova vojske, 63 žandarmerijske stanice raspoređene po celoj Bačkoj, dve policijske kapetanije, sreske stanice raspoređene po celoj Bačkoj, dve policijske kapetanije, sreske na delovima sa seoskom policijom i izvestan broj naoružanih civila. Iz Budimpešte dovedena je specijalna grupa policijskih agenata u cilju »razotkrivanja ovih nemira i utvrđivanja njihovih stanja«. Na putovanju industrijskih objekata, na primer, polovinom decembra bilo je angažovano čak 2.700 vojnika i civila.

Kako nije bilo nepoznato da ilegalci iz Bačke prelaze Dunav, obično avajaju se u Sremu, a zatim se vraćaju — okupator je prvo blokirao široku reku. Prelaz kod Bačke Palanke stavljen je pod danonoćnu kontrolu. Vojnici su preuzeli upravljanje pruga, puteva i važnijih privrednih objekata. Naređeno je uništavanje njiva od kukuruzovine... To su bile prve mere okupatora protiv NOP.

Zatim, oktobra 1943. godine dolazi blokada Paraga. Pet stotina vojnika i žandarma blokiralo je selo u kojem se tada jeseni nalazilo partijsko i skojevsko rukovodstvo Oblasti i Sreza, kao i Štab Bačkog kobaranjskog odreda, a baš su vršene pripreme i za održavanje sastanka Oblasnog komiteta KPJ. U isto vreme oko 500 okupatorskih vojnika i žandarma blokiralo je i Silbaš. Borci Odreda bili su ipak van opasnosti — bazirani na salašima, koje okupator nije pretresao. Ali u blokadi su izgubljena dva izvanredna borca: brane i se do poslednjeg metka u Paragama je uspešno poginuo politički

komesar Odreda Miladin Joci , a u pokušaju proboja iz blokiranog Silbaša poginuo je sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez Ba ka Palanka Nikodim Novakov.

U Silbašu je tom prilikom uhapšeno 18 patriota, a iz Paraga 33, me u kojima i odane bazadžije iz porodice Ise Sremea, dok su ubrzo jedna za drugom uništavane i ostale baze u tim selima, kao i one u Lali u i Tovariševu, skoro sve sem baza u samoj Ba koj Palanci. A partizanske baze su u Ba koj, s obzirom na specifi ne uslove pod kojima se razvijao NOP u itom kraju, bile sastavni deo narodnooslobodila ke borbe. One su ak imale odlučuju i zna aj za uspeh NOP u južnoj Ba koj. Bazadžije su bile vrlo privržene NOP-u, svesne opasnosti koja ih je vrebala iz dana u dan, spremne da žrtvuju sami sebe i cele svoje porodice. A to se i događalo: mnoge baze su provaljivane, bazadžije i njihove porodice pohapšene, streljane ili odvođene u koncentracione logore, odakle se nikad više nisu vraćale. U bazama su, pored boraca, uto išta nalazili brojni partijski aktivisti — terenci ili ilegalci, koji su se kao »suvišni« skrivali do trenutka kada e biti uključeni u partizansku desetinu ili odred u samoj Ba koj ili preko Dunava — u Sremu. A ti »suvišni«, koji u takvim uslovima nisu mogli da ostanu u Ba koj, naravno ito su ove zime izme u 1943. i 1944. godine organizovano prebacivani preko Dunava u Srem ili u isto nu Bosnu, radi popune i formiranja vojvođanskih brigada. Ti prelasci preko Dunava su se u Ba koj popularno zvali »konvoji«, a organizovala ih je eta za vezu. Samo za godinu i po dana eta za vezu je organizovala 150 prelaza preko Dunava u oba pravca.

Palanka grupa Odreda se sa salaša Sime Risti a prebacila u tri baze u Ba koj Palanci, jer je na njivama poseena kukuruzovina. Dani su postajali sve hladniji, nastupao je kišni period duboke jeseni... Jedna od tih baza bila je u ku i Lazara Stojakovi a, oca Bogdana Stojakovi a, zamjenika komandanta Odreda. Ina e, porodica Stojakovi a — sedmero dece, doma in i doma ica — bili su do kraja odani NOP-u, kao i ku e Spase Risti a i Momila Šijakova.

Prilikom blokade Stojakovi eve ku e u kojoj se nalazio Štab Odreda bile su iskopane tri baze. Jedna, u kojoj je bila lan Oblasnog komiteta SKOJ-a Klara Feješ, sekretar Sreskog komiteta KPJ za srez Ba ka Palanka Živko Popovi

i borac odreda Miloš Vidović, nesmotrenošću je otkrivena, pa je sve troje izginulo. Preokupirani borbom sa borcima u toj bazi, fašisti su ostali u uverenju da u kući više nema baza, pa su tako preostali aktivisti i partizani ostali živi i u prvi sumrak napustili Bačku Palanku i ubrzo se našli na sigurnijem mestu — u Sremu.

Aktivnost partizana do oslobođenja Bačke Palanke

U proleće i leto 1944. godine u južnoj Bačkoj bilo je nekoliko diverzija na železnim prugama, sukoba sa žandarmima, a Fruškogorska Pogranična eta razvila se u veoma značajnu vojnu jedinicu, kada je prebacivala sve veći broj bačkih rodoljuba u Srem. S obzirom na pojačane mere predostrožnosti koje je okupator sproveo (na obali Dunava izgrađen je čitav sistem bunkera uz stalna patroliranja), svakog prebacivanje ilegalaca u Srem predstavljalo je čitav podvig.

Političko i vojno rukovodstvo Vojvodine preduzelo je neke nove organizacione mere, pa je Oblasni komitet KPJ za južnu Bačku prerastao u Povereništvo Pokrajinskog komiteta na čijem je čelu bio Pal Šoti. Obnovljen je Okružni komitet u južnoj Bačkoj, zatim sreski komiteti u četiri srezova, sreski NO Odbori, partijske i skojevske organizacije skoro u svim mestima ...

Vojno-politička situacija u Jugoslaviji i Evropi nametnula je potrebu reorganizacije partizanskih jedinica i u Vojvodini, pa je tako krajem jula Pokrajina podeljena na tri operativne zone: Sremsku, Banatsku i Bačko-kobaranjsku. Za komandanta Bačko-kobaranjske operativne zone postavljen je Svetislav Veliki, a za političkog komesara Goran Vasić. Štab je imao ovlašćenja da samostalno organizuje i reorganizuje vojne jedinice u Zoni.

Tako je 23. avgusta 1944. godine doneo sledeću Naredbu br. 1:

»Po ukazanoj potrebi formiraju se na teritoriji ove Zone tri partizanska odreda i to:

1. — I ba kopalana ki odred koji e operisati u srezovima Odža kom, Palana kom i Kulskom.

2. — II šajkaški odred koji e operisati u Žablja kom, Titelskom, Novosadskom i Be ejskom srezu.

3. — III suboti ki odred koji e operisati u Topolskom, Somborskom i Suboti kom srezu ...«

** j

Sprovo enjem u život ove Naredbe ukinut je dotadašnji Ba kobaranjski odred.

Krajem avgusta došlo je do još nekih promena: Štab Zone formirao je Somborski partizanski odred sa komandantom Miletom Veselinovi em i politi kim komesarom Nikolom Depalom. Za komandanta Ba kobaranjske operativne zone postavljen je uro Duli , a za komandanta Ba kopalana kog odreda Svetislav Veli kovi . Zamenik komandanta Odreda bio je Rada Novakov, iskusni ilegalac i kurir Povereništva PK, a za referenta saniteta Gordana Stankov Majka⁴ bolni raka, koja je u Sremu završila viši sanitetski kurs.

U Ba ku su 4. septembra upu eni iskusni borci — Ba - vani iz 6. vojvo anske brigade, jer novi odredi nisu imali dovoljno iskusnog vojnopoliti kog kadra.

Štab Zone je smatrao za najhitniji zadatak da organizuje i obezbedi prebacivanje dobrovoljaca na teren Srema. Tamo se u to vreme pripremalo osnivanje novih brigada, a približavao se i 12. vojvo anski korpus, ije su jedinice u nastupanjima kroz Crnu Goru i Srbiju bile prore ene. Istovremeno je trebalo osloboditi nove odrede od poslova transporta, kako bi se oni mogli potpuno posvetiti operativnim zadacima. Ovaj stav je proistekao iz opšte situacije i depeše Glavnog štaba Vojvodine od 21. avgusta:

»Sve viškove nenaoružanih boraca i oficira šaljite mobilizacijskom odseku ovoga štaba, preko grani nih komandi podru ja i mesta u Sremu.

Vršite mobilizaciju za NOV i PO na dobrovoljnoj bazi...«

4 Gordana Stankov iz Ba ke Palanke bila je poznata i veoma omiljena me u fruškogorskim partizanima, pa su joj stoga drugovi dali nadimak Majka.

Od dana prelaska Štaba Zone u Ba ku, prelaz preko Dunava bio je veoma živ. Glavni štab NOV i PO Vojvodine svakodnevno je u Ba ku prebacivao velike količine oružja, municije i vojne opreme. U isto vreme pošli su na Dunav pristizati ilegalci iz cele Bačke. Do oformljenja čete za vezu, pomenuta grupa boraca je svakodnevno obezbeđivala i prebacivala dobrovoljce u Srem. Samo u toku dve noći poslednjih dana avgusta prebačeno je na sremsku stranu oko stotinu dobrovoljaca.

Uporedo sa formiranjem čete za vezu Bačubarske operativne zone organizovan je, nešto zapadnije od Bačke Palanke poseban kanal — prelaz preko Dunava. On je povezan sa specijalnom kurirskom službom partizanskih i političkih organizacija u Bačkoj. Ovim kanalom u Bačku su pošli da stižu velike količine napredne štampe i propagandnog materijala. Njime su stizali iz Srema politički i stručni radnici koje je slalo pokrajinsko rukovodstvo kao pomoć u Bačku. Njime su odlazili u Srem na razne kurseve i škole mladi partijski i skojevski kadrovi. Može se reći da je krajem avgusta dovršeno potpuno povezivanje Srema i Bačke, i Bačka potpuno uključena u sve tokove NOR Jugoslavije.

Osmog septembra Glavni štab NOV i PO Vojvodine naredio je opštu mobilizaciju svih muškaraca sposobnih za vojsku od 18—40 godina. Dva čamca sa preko 20 dobrovoljaca otisnula su se 15. septembra između 22 i 23 časova od bačke obale u blizini Bačke Palanke. Čamci su bili pretovareni, a Dunav nemiran i uzburkan. Rizik za prelaz bio je veliki, ali su dobrovoljci insistirali da se svakako ide. Na sredini Dunava, stanje u drugom čamcu — prvi je bio već skoro prešao — postalo je kritično. Ljuljanje čamca izazvalo je paniku. Time se situacija još više komplikovala. Glasove su čuli fašistički graničari iz bunkera i otvorili vatru na čamac. Pušana vatra izazvala je još veću paniku u čamcu. Da li od panike ili od kuršuma, tek čamac je brzo potonuo. U ovoj najvećoj tragediji na Dunavu utopilo se osam dobrovoljaca i tri veslača, a među njima iskusni i prvi veslači na toj liniji Perica Stankov. Utopljeni su bili uglavnom Novosačani i Palančani.

Naveš emo neke akcije Ba kopalana kog odreda u to vreme — do oslobo enja Ba ke Palanke: razbijena je žandarmerijska zaseda kod Paraga; minirana je pruga na mostu kod Deronja; izveden je veoma smeo poduhvat: u uslovima postojanja jakih neprijateljskih snaga u Palanci, Tovariševu i Gajdobri (nema ka konjica na odmoru), izvršen je napad na stražu obrova ke kudeljare, kada je ubijeno 5 stražara, zapljunjeno 14 pušaka i ve a koli ina municije i vojne opreme.

Odred je broj ano narastao, pa su formirane dve ete. Me u boraima bilo je i nekoliko Slovaka. Ipak, šezdesetak novih boraca preba eno je u Srem. Dana 25. septembra, sprovode i opet transport od blizu 40 ilegalaca prema Dunavu radi prebacivanja u Srem, Odred je naišao na žandarmerijsku zasedu. Energi nim napadom zaseda je razbijena. Zatim je napadnuta seoska policija i opština u Kulpinu, pošto je prethodno ise ena telefonsko-telegrafska linija sa Despotovom i Silbašom. Napadnuta je i seoska policija u Lali u, a u Pivnicama je oslobo eno tek skupljeno muško stanovništvo za taoce i vojne obveznike, pa je u tom okršaju ubijeno etiri žandarma i seoski beležnik.

Ali 5. septembra poginuo je zamenik komandanta Ivan Novakov i još tri borca Ba kopalana kog odreda. Prvoborac Ivan je bio etvrti od bra e Novakova koji su dali život u našoj narodnoj revoluciji.

Po ev od 8. oktobra 1944. Odred je pod borbom oslobo ba ao Parage, Silbaš, Tovariševo, Selen u, Gajdobru, Buljkes, Parabu , Pivnice i Despotovo.

Sve je to trajalo do 20. oktobra, kada su poslednje neprijateljske snage napustile Ba ku Palanku, a Odred je ušao u grad.

Oko 180 boraca Ba kopalana kog odreda se ubrzo našlo u redovima 12. vojvo anske udarne brigade.

ir IV S

Iz Novog Sada Brigada je krenula na marš prema severu u dve kolone. Prva kolona sa delom Štaba Brigade kretala se zaprežnim kolima pravcem: N. Sad—Ba ka Palanka—Stapar—Sombor. Druga, pešice, pravcem: N. Sad—Srbobran—Kula—Sivac—Sombor.

U Somboru, u sastav Brigade ušao je Somborski partizanski narodnooslobodila ki odred ...

SOMBORSKI PARTIZANSKI NO ODRED

Narodnooslobodilački pokretom u severozapadnoj Bačkoj i Baranji rukovodio je Okružni komitet KPJ u Sombornu. U leto 1941. godine na ovom području politički je delovalo oko 200 članova KPJ i SKOJ-a.

KPJ se zbog ovih sukoba sa okupatorskom brahijalnom silom morala prikloniti klasičnim oblicima ilegalnog političkog delovanja: koriste i se, pre svega, živom i pisanom rečju. Pored partijskih publikacija primanih 1941. godine iz Beograda i Novog Sada, Okružni komitet KPJ se od jula istog leta oslanja na sopstvenu tehniku, iz koje je do novembra 1942. godine izašlo dvadeset raznih letaka, proglašava, partizanskih novina... — u tiražima od po 50 do 500, pa i hiljadu primeraka.

NOP je za tri godine okupacije doživeo sedam masovnih progona boraca narodnooslobodilačkog rata; neprijatelj je uhapsio 958 lica, od kojih je pre oslobodjenja poginulo njih 190 i to u uslovima borbe za slobodu kada se u ovom kraju naše zemlje nije prišlo osnivanju i vojnom dejstvu partizanskih odreda.

Gubici NOP-a bili su veoma veliki, stradanja skoro svakodnevna, ali je i takva forma i sadržina narodne revolucije imala svoga smisla. Zapravo, vrednost, opravdanost i isplativost ilegalnog delovanja KPJ u severozapadnoj Bačkoj i Baranji mogli su se sagledati i proceniti u vreme oslobodjenja

nja oktobra-novembra 1944. godine. Tada su mase, u najbukvalnijem smislu te reči, pohitale u jedinice Narodnooslobodilačke vojske, pre svega u 51. vojvođansku diviziju. Iz Sombora je, na primer, sedmog novembra 1944. godine odjednom u Beždan, u sastav 12. vojvođanske udarne brigade, odvedeno 800 dobrovoljaca, a tri dana kasnije za vojnu službu je me u Somborcima proglašeno još 635 boraca itd.

Somborski partizanski narodnooslobodilački odred osnovan je u Sremskom Srebu 30. avgusta 1944. godine. Za komandanta je određen Mile Veselinović¹, a za političkog komesara Nikola Depalović².

Borbeni put Odreda od Sreba do Sombora bio je ispunjen velikim iskušenjima. Lutanja noću, po nepoznatim terenima, neprestane kiše i raskvašene oranice otežavale su mu kretanje do odredišta. Pored toga, rezervne hrane nije bilo, pa su se borci hranili nekuvanim kukuruzom, repom, paradajzom ili šargarepom. Najzad, njih dvanaest nosili su i 70 kilograma eksploziva, toliko potrebnog za predstojeće diverzije.

Zatim dolaze prve akcije: hvatanje neprijateljskih agenata, miniranje željezničke pruge... Odredu prilaze novi borci koji se naoružavaju otimaju i od neprijatelja.

Za trideset pet dana dejstva u okolini Stapara i Sombora, jedinica je narasla na stotinu boraca, svrstanih u 1. (staparsku) i 2. (somborsku) četu. Komandir Staparske čete bio je Živan Mamutović³, a Somborske Stevan Milić⁴.

Narod Sombora i okoline prihvatio je borce bez rezerve. Da je bilo više oružja, Odred bi još brže rastao. Stapar, u kojem je postojao i Narodnooslobodilački odbor, bio je glavno uporište Odreda.

Među značajnije borbe, valja istaći i sukob jednog dela Somborskog odreda sa nemačkim pukom SS-ovaca, koji se povlačio prema Dunavu, u namjeri da se prebaci u Maarsku. Tom prilikom su neprijatelju naneti gubici u ljud-

¹ Mile Veselinović je posle rata obučavan za pilota. Pilotirao je najmodernijim mlaznim avionima JAT-a

² Nikola Depalović je posle rata bio aktivni društveno-politički radnik u Sremskim Karlovcima

³ Živan Mamutović je posle rata bio na službi u JNA. Penzionisan je u činu potpukovnika

⁴ Stevan Milić iz Iriga poginuo je u bici za Bolman.

stvu. U Somboru i njegovoj okolini silno je odjeknula vest o ovom i drugim podvizima partizana.

Odred je prvih dana osloboenja postao mobilizaciona baza za prihvatanje novih boraca, kao što je postao i oružano uporište prilikom uspostavljanja narodne vlasti, što je izvršeno bez ikakvih teškoća.

Sombor osloboenjem postaje oslonac za dalje voenje oslobodilačkog rata. Kroz njega se slivaju i teku kolone od stotina hiljada jugoslovenskih, sovjetskih i bugarskih (od 7. januara 1945.) vojnika. Sombor od početka batinske bitke pa do kraja rata prihvata i neguje 10.000 ranjenih boraca, kao i 15.600 izbeglica iz Slavonije. Istovremeno narod prisiljen je u pomoć vlasti i Komandi mesta prilikom berbe kukuruza i vaenja šećerne repe sa 5.800 napuštenih jutara zemlje, čiji su vlasnici bili odbegli nemački žitelji. Narod u oslobodenoj i u zakasneloj jesenjoj setvi, ne pitaju i ne žanje njiva — samo da se obradi i zaseje. Sombor je tada imao 25.000 stanovnika.

Ukupno je Sombor imao 1.097 žrtava fašističkog terora i 180 poginulih boraca narodnooslobodilačkog rata.

Na težinu okolnosti narodnooslobodilačkog rata u Somboru i njegovoj okolini ukazuje i činjenica da je Okružni komitet KPJ u vreme okupacije doživio četiri reorganizacije i da je od njegovih 11 članova poginulo sedmorica: Erne Kiš, sekretar, Bela Ištvan, Dušan Staniokov, Ivan Parčić, Kamenko Gagrinić, sekretar, Vilmoš Špajdić i Kamenko Rajić (iz Sivca).

U osloboenja Sombor je došao sa velikom radošću.

Tih dana u Somboru je Brigadi prišla i jedna grupa Hrvata iz sela Herceg Santo (Santovo) u Maarskoj, udaljenom oko dva kilometra od Bačkog Brega. Grupu je predvodio Marin Gorjanac⁵. Bili su tu, zatim, Ivan Rokuš, Štjepan Filaković i Marin Velin, koji je samo nekoliko dana kasnije poginuo u batinskoj bici (posle batinske bitke našim jedinicama prikliučilo se još oko 40 boraca iz Santova, od kojih je desetak poginulo — najviše u 12. brigadi).

⁵ Marin Gorjanac je posle rata ostao na službi u JNA, a penzionisan je u činu potpukovnika.

BATINSKA OPERACIJA

U operativnom izveštaju Štaba 51. divizije za 12. vojvo ansku udarnu brigadu — zapisano je:

»3. XI 1944.

12. brigada sa svoja tri bataljona brani prilaze Dunavu od Bezdana do Ba kog Monoštora. Jedan bataljon u onoplji, a drugi u Bezdanu kao rezerva. Štab Brigade u Somboru. Dodir sa neprijateljem. Ova Brigada uhvatila jednog (neprijateljskog vojnika) i bilo je uzajamnog puškaranja. Naši gubici: jedan drug ranjen.

4. XI 1944.

12. brigada koncentriše svoje bataljone oko Bezdana.

5. XI 1944.

12. brigada sa dva bataljona poseda nasip koji vodi južno od jugoslovensko-ma arske granice. Do pred zapadno od Bezdana i od Batine do Užulja — Laslo. Štab i ostatak Brigade poseda Bezdani.

6. XI 1944.

Dodira sa neprijateljem bilo je samo pred frontom 12. brigade i to prilikom izvi a kih poduhvata odeljenja za izvi anje na desnoj obali Dunava u pravcu Batine.

7. i 8. XI 1944.

Isto kao prethodnog dana.«

Na pomolu je bila Batinska bitka. Kako je i zašto došlo do te bitke?¹

¹ O batinskoj bici je, s obzirom na njenu važnost i specifičnost ratnih dejstava, do sada dosta pisano. U svojoj knjizi

Posle oslobojenja Beograda i Vojvodine jedinice Crvene armije, koje su dejstvovale na ova dva pravca, otpočele su sa pregrupisavanjem snaga radi organizovanja daljih operativnih dejstava na budimpeštanskom i na kanjiškom pravcu. Tako su jedinice 2. ukrajinskog fronta koje su u estvovala u oslobojenju Banata i Bačke otišle na sever prema Budimpešti, a umesto njih su došle jedinice 3. ukrajinskog fronta koje su u estvovala u oslobojenju Beograda. Nakon izvršenog pregrupisavanja, po etkom novembra 1944. godine, na teritoriji Vojvodine našle su se 57. armija, 17. vazduhoplovna armija i veliki broj artiljerijskih, inženjerijskih i drugih delova iz sastava 3. ukrajinskog fronta. Sedamdeset peti streljaci korpus, iz sastava 57. armije, preuzeo je odbranu leve obale Dunava od Bajce u Maarskoj do Bačke Palanke. Da bi se pomenute ofanzivne operacije mogle preduzeti, prvo je trebalo forsirati Dunav i zauzeti mostobran. Taj zadatak su dobile jedinice 57. armije.²

Zajedno sa jedinicama 75. streljaci korpusa Crvene armije bile su 8. i 12. vojvođanska brigada, kojima se pri-

»51. vojvođanska divizija«, (Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.) Sreća Savi, ratni komandant 51. divizije znatan prostor posvećuje ovoj operaciji. Takođe, znatan prostor batinskoj bici posvećuje i profesor Momčilo u svojoj knjizi »Na banatskoj strani« (Izdanje »Narodne armije«, Beograd, 1974.), kao i kazivanje Dušana Doronjskog Jocike u knjizi »Sećanja komandanta vojvođanskih brigada« (Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975.). Opširno o batinskoj bici piše i Milan Basta u svojoj knjizi »Rat je završen 7 dana kasnije« (»Globus«, Zagreb, 1974.). General-armije Košta Nađ piše o batinskoj bici u feljtonu novosadskog »Dnevnika« »Od Šuljerna do Batine« (Dnevnik, januar — februar 1980. god.). Milan Basta objavio je takođe u novosadskom »Dnevniku« (novembar 1979.) feljton pod naslovom »Batina — naša rana i naš veliki ponos«, kao i feljton u listu »Libertatea« (1980. godine) pod naslovom »Rat je završen 7 dana kasnije«. Istoričar Nikola Božić je objavio knjigu »Batinska bitka« (»RAD«, Beograd, 1979. godine), a književnik Milorad Golić, inspirisan izvanrednom borbenošću naših boraca u batinskoj bici napisao je roman »Vrela kota« (izdanje »Dnevnika«, Novi Sad, 1976. godine).

2 3. ukrajinski front je imao u svom sastavu 37. armiju (nalezila se u Bugarskoj), 57. armiju i 17. vazduhoplovnju armiju. U sastavu fronta je bila i 4. gardijska armija, ali se njen dolazak mogao očekivati tek u drugoj polovini novembra.

družila i 7. vojvođanska brigada odmah nakon prelaska iz Srama. Posle formiranja 51. divizije, novoformirani Štab divizije je odmah preduzeo mere da se brigade dovedu u rejon koji su odgovarali predstojećim zadacima.

Za mesto forsiranja Dunava izabrana Batina

Prema operativno-strategijskoj zamisli Vrhovnog štaba NOVJ i Glavnog štaba Vojvodine, osnovni zadatak ove nove i tada najmlađe (51.) divizije bio je da u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije izvrši forsiranje Dunava kod Batine i Apatina, oslobodi Baranju, a zatim da zajedno sa ostalim snagama GŠV u estvuje u oslobođenu preostalih delova naše zemlje.

Nakon dobijene saglasnosti od strane VŠ NOVJ, Glavni štab Vojvodine je preko svog komandanta generala Kostića u estvovao u planiranju i pripremanju ove operacije zajedno sa štabom 3. ukrajinskog fronta i njegovim komandantom maršalom Tulbuhinom. Odlučeno je da se forsiranje Dunava izvrši glavnim snagama kod sela Batine, a pomoćnim kod Apatina; da u forsiranju u estvuje 51. divizija na oba pravca i da nakon prelaska i zauzimanja mostobrana ona nastupa od Batine samostalnim pravcem prema Zmajevcu i dalje prema Kneževim Vinogradima i Belom Manastiru i od Apatina prema Dardi i Belom Manastiru. U fazi razmatranja i odabiranja najpogodnijeg odseka za forsiranje i razvoj, došlo se do zaključka da su najpogodniji odseci kod Mohača i Batine zbog toga što iz tih rejonu polaze putevi koji vode u dubinu neprijateljske teritorije.

General-armije Košta Načkovski ovako opisuje prilike tih prvih dana novembra 1944:

... Mene je posebno zadovoljilo mesto koje je Tolbuhin izabrao za prelaz reke — selo Batina. Bio sam uveren da je jedino tu moguće postići i izvesno iznenađenje, jer neprijatelj nigde manje ne očekuje nego tu, gde se iza razlivenih obala Dunava diže okomita teško pristupačna, a uz to i dobro utvrđena Belomanastirska greda. Tu je trebalo u ofanzivu preći s ravnice i napasti uzvišenu Batinu, koja dominira baš kom nizinom na levoj strani Dunava, koji je tu širok oko 500 metara. Neprijatelj je, kao i mi, znao da se do tog mesta, od Sombora i Bezdana, može doći samo jedinim, i to vrlo uskim drumom s kamenom podlogom. Seoske puteve preko polja nije bilo mo-

gu e upotrebiti za automobile i motorizovane jedinice. Tu se u raskvašeni ernožjom propadalo do kolena, a to kovi obi nih kola zaglavljivali su se sve do osovina. Pri i Dunavu moglo se samo no u...«

Udar preko Dunava neprijatelj je o ekivao. Kad su se brigade 51. divizije ispred sovjetskih trupa privla ile reci, Nemci su ih primetili. Feldmaršal fon Vajks je procenjivao:

»Situacija kod Grupe armija Jug ne isklju uje mogu nost da neprijatelj prodre preko Dunava prema zapadu, da bi onda na željenom mestu prešao Dravu i nastupio u pozadini naše grupe armija.«

Vajks je realno o ekivao »da e protivnik pokušati da izvede veliki operativni obuhvat u vidu klešta, udarom sa ma arske teritorije u pravcu zapada i zalamanjem u pravcu Zagreba i zapadnije od njega, kao i operacijom iz dalmatinskog primorja prema severu«. Ra unao je i na mogu nost prelaza Dunava severno od Drave u vezi sa operacijom kod Budimpešte. Njihovu komandu je obavestio da e »2. oklopna armija iz predostrožnosti postaviti još ja u pokretnu borbenu grupu u rejonu južno od Osijeka«, kako bi ta grupa »u slu aju potrebe« mogla da »brzo pre e Dravu prema severu kod Osijeka, odnosno da pre e Dravu dalje prema zapadu«.

Dunav brani 60.000 fašisti kih vojnika

Nemci su, u momentu forsiranja Dunava u rejonu Batine od strane jedinica Crvene armije i NOVJ, imali na desnoj obali Dunava samo dve divizije, i to »Brandenburg« (komandant general-lajtnant Kilvajn) od uš a Drave do Batine i novoformiranu 31. SS pešadijsku diviziju »Lombardija«, oja anu ma arskim jedinicama, od Batine do Baje.

Borbu na pomo nom prelazu zapadno od Apatina, koja je otpo ela još 7. i 8. novembra, prihvatile su neke jedinice divizije »Brandenburg«. Me utim, »brandenburgovoi«, uza svu silinu protivnapada nisu uspeli da potisnu naše jedinice pa je Kilvajn preduzeo hitne mere da na apatinski sektor privu e 92. motorizovanu grenadirsku brigadu i 3. divizion 668. artiljerijskog puka iz sastava artiljerijske grupe »Snel« sa sremskog fronta, a ubrzano je i dovo enje 13.

SS izviha bataljona iz rasformirane 13. SS divizije »Handžar«, koji je iz isto ne Bosne ve bio u pokretu prema Dravi.

Pored navedenih jedinica, u vremenu od 12. do 29. novembra, u sastavu nema kog 68. armijskog korpusa preba eno je sa sremskog fronta, iz Korpusne grupe Kilber, još dvadesetak jedinica etnog, bataljonskog (divizijskog) i pukovskog sastava, me u kojima su se nalazila i dva artiljerijska diviziona 668. artiljerijska puka i 505. SS artiljerijski divizion, kao i 1007 jurišni topovski (samohodni) artiljerijski divizion i više drugih manjih jedinica.

Nemci su na taj na in svesno slabili front u Sremu.

Istovremeno je iz Istre i severoisto ne Italije na batiniski mostobran upu ena 44. rajhsgrenadirska divizija »Hoh-und-Doj majster« (komandant general-lajtnant Hans Ginter fon Rošt), dok je Vrhovna komanda Vermahta izvršila razgrani enja jedinica za dejstva u južnoj Ma arskoj i fon Vajksu postavila novi zadatak Komandi Jugoistoka da spre i dalje pokušaje prelaza jedinica Crvene armije i NOVJ preko Dunava i uništi iskrcane snage izme u Apatina i Batine.⁴

Nemci u svojim ratnim izveštajima još uvek ne spominju Batinu kao mogu no mesto forsiranja Dunava.

Ukupna ja ina neprijateljskih snaga koje su dovedene da brane zapadnu obalu Dunava od Bajepa do uš a Drave, na po etku batinske operacije iznosila je preko 30.000 vojnika. Taj se broj u toku bitke pove avao tako da je na kraju iznosio preko 60.000 vojnika.

Neposredno takti ko-operativno sadejstvo sa snagama Crvene armije, pored 51. divizije imale su i 16. i 36. divizija, odnosno ceo 12. vojvo anski udarni korpus, koji je tada brojao oko 26.000 boraca.

Pripreme za forsiranje

Što se ti e priprema za prelaz Dunava pod borbom, za njih nije bilo ni vremena ni mogu nosti. Tih nekoliko dana bilo je iskoriš eno za dovo enje jedinica u odre ene polazne rejone. Sve jedinice izdržale su velike napore u neprekidnim, i to uglavnom usiljenim marševima. U 51. diviziji

⁴ Košta Na : »Od Šuljma do Batine«, Dnevnik, Novi Sad, 22. februara 1980 god

je tada bilo oko 75% novih boraca, i to pretežno omladinaca, sa kojima je tek izvoena obuka u rukovanju i gaenju osnovnim pešadijskim naoružanjem. Oni ne samo da nisu imali pojma šta je to forsiranje reke, nego neki od njih nisu dotle ni seli u amac niti su znali plivati. Pripreme su se svele uglavnom na objašnjavanje radnji vezanih za forsiranje, odnosno nasilni prelaz preko reke, kao što su prilaženje obali, ukrcavanje, prevoženje, iskrčavanje, uzimanje zaklona, ukopavanje itd. Objašnjavanje, bez izvoenja prakti nih vežbi, u ve ini jedinica je injeno daleko od obale. Samo je u nekim jedinicama vršeno u blizini Dunava. U svim jedinicama održani su vojni i politiki sastanci sa oficirima, podoficirima i političkim rukovodiocima na kojima je govoreno kako o težini same operacije, žestokim borbama koje e se sigurno u okviru nje voditi, tako i o kvalitetu nema kih jedinica i vojnika, o teškim situacijama koje e se brzo menjati i u kojima se može na i svaki komandant, komandir ili komesar i od ije e brze procene situacije i pravilne odluke zavisiti kona an ishod pojedine borbe, pobjeda ili poraz, a ponekad i sudbina itave jedinice. Od svih komandanata, komandira i ostalih rukovodilaca traženo je da ulože maksimum napora i znanja da svoje jedinice uspešno prevedu preko Dunava i dalje, da ispolje punu li nu inicijativu, hrabrost i upornost. U svim jedinicama održani su posebno i partijski sastanci na kojima je govoreno o svemu napred iznetom, a naro ito o teškim momentima kojih e sigurno biti na pretek i o ulozi i obavezama lana Partije i SKOJ-a u tim momentima.

Sve što je napred izneto uvršteno je u pripreme za predstoje u batinsku operaciju. Me utim, može se slobodno re i da je to sve bila nužna improvizacija na koju su jedinice bile naterane kratko om vremena. No, na svim priprema ma insistiralo se na moralnom faktoru koji je za mlade borce bio od neocenjivog zna aja.

Operativni izveštaj Štaba 51. divizije dalje beleži:

9. XI 1944.

12. brigada koncentriše sve svoje snage zapadno od Bezdana pripremaju i izvršenje i zaštitu prelaza preko Dunava u zajednici sa ruskim trupama. Mesto prelaza tu e neprijateljska artiljerija. Pripremu prelaza preko Dunava vrši crvenoarmejska artiljerija. Naši gubici: jedan mrtav i dva ranjena.«

U »Se anjima komandanata vojvo anskih brigada« komandant Dvanaeste kazuje:

»Složnije su, me utim, bile neposredne pripreme za forsiranje Dunava. Nekih posebnih sredstava za prelaz reke nismo imali ve smo se morali sna i — osloniti se, dakle, na ribarske amce i drugo što na emo. Izvi anje neprijateljskih položaja tako e nije bilo lako, jer su obale Dunava bile obrasle vrbacima i šibljem, tako da nismo mogli osmotriti prvu liniju njihovih rovova. Stoga smo odabrali grupu skojevaca u ja ini jednog voda i pod komandom komesara ete Branislava Popova uputili ih u šumu naspram Batine. Kada su oni po eli pucati preko, Nemci su otvorili uragansku vatru sa druge obale. Zahvaljuju i tome stekli smo izvesnu predstavu o njihovim položajima.«

Skojevac Kova ev — prva žrtva batinske bitke

Evo, kako je izvedeno to nasilno izvi anje voda skojevaca, koje nam je donelo i prvu žrtvu batinske bitke, koja se spominje u Operativnom izveštaju Štaba 51. divizije za 9. novembar 1944. godine.

Još istog prepodneva vod je iz Bezdana krenuo na zadatak. Trebalo je izvršiti nasilno izvi anje.

Kolona po jedan, pravac: Dunav.

Borci, naoružani uglavnom puškama i puškomitraljezima, ute i, lagano su kora ali pored puta koji je odmah iza sela zalazio u gustu, stoletnu šumu. U koloni: Vrš ani, Pan-evci, Belocrkvani...

Zahvaljuju i šumi, prilaz obali Dunava nije predstavljao naro itu teško u.

Vod je trebalo rasporediti tako da zauzme što širi front na ba koj obali Dunava, nasuprot Batini i da otvori iznenadnu, snažnu vatru. Cilj je bio da se neprijatelj izazove i da odgovori vatrom i tako otkrije svoje naoružanje, ja inu i raspored.

Borci su zauzeli svoja mesta. e kao se samo znak — bi e to rafal komandira iz automata.

Odjednom, automat je zaparao. A odmah zatim otvorena je vatra koja je, odjekuju i u šumi, izgledala kao da je otvara znatno ja a jedinica od voda i sa znatno više oružja.

Tuklo se nemilice. Od praštanja pušaka i štektanja puškomitraljeza tog prohladnog novembarskog dana, nije se u prvi mah ni primetilo da je i neprijatelj ve otvorio vatru

iz lakog pešadijskog oružja. Tek kada su po ele da odjekuju eksplozije mina ispaljenih iz minobaca a kojima je neprijatelj tukao po vodu skojevac, pala je preko veze komanda za prekid vatre.

Vod se pritajio, a neprijatelj je i dalje tukao.

Tek kada je prestao prasak pušaka i puškomitraljeza i eksplozije mina, vod je u tišini po eo da se povla i prema ranije utvr enom zbornom mestu.

... Opet je kolona, izvršivši zadatak, krenula put Bezdana.

Ali tužna.

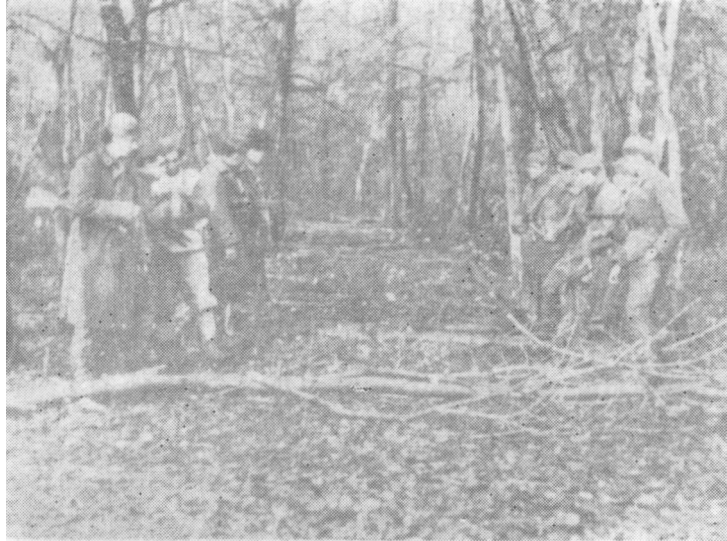
Brci su na improvizovanim nosilima nosili poginulog druga. Bio je to skojevac Stevan Kova ev, kova ki radnik iz Ferdina (Novog Kozjaka) — prva žetva legendarne batinske bitke.

Tok operacije

Forsiranju glavnim snagama kod Batine prethodio je no u 9/10. novembra neopaženi prelazak izvi a kih delova 12. vojvo anske brigade i 233. divizije Crvene armije na dva mesta u rejonu severno i južno od Batine. Izvi a ki delovi su uspešno obavili svoje zadatke na neprijateljskoj strani i tu sa ekali svoje glavne snage.

U skladu sa dogovorom o sadejstvu sovjetskih i jugoslovenskih snaga u batinskoj operaciji izme u Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine i Štaba 3. ukrajinskog fronta, Štab 51. vojvo anske udarne divizije utana io je sadejstvo svojih jedinica u forsiranju Dunava, zauzimanju sela Batine i daljem napredovanju kroz Baranju. Posebno je utana ena organizacija sadejstva izme u štaba 12. vojvo anske udarne brigade, koja je bila u prvom ešalonu i Štaba 703. strelja kog puka 233. sovjetske divizije, ije su se jedinice prebacile prvog dana u prvim talasima.

Forsiranje Dunava na glavnom mestu prelaza kod sela Batine otpo ela je 12. vojvo anska udarna brigada 11. novembra 1944. godine u 6 asova. Toga jutra prva se prebacila na ribarskim amcima jedna eta 12. brigade, a paralelno s njom i delovi 703. strelja kog puka 233. sovjetske divizije. Te prve male snage, koje su zauzele uski mostobran odbijaju i sve neprijateljske napade, omogu ile su bez-

U bezdanskoj šumi u o ekivanju prelaza

bednije i lakše prebacivanje slede im jedinicama. Istoga dana u 16 asova prebacuje se u Batinu 4. bataljon 12. brigade, a u 21 as prebacuje se i 1. bataljon. Istovremeno su preba ena i dva bataljona 703. strelja kog puka 233. divizije Crvene armije. Ova etiri bataljona su snažnim i brzim udarima sa severa i juga savladali otpor neprijatelja i zauzeli selo Batinu, koje je predstavljalo važan taktički kor u sistemu neprijateljske odbrane. Jedinice 12. brigade su posle toga usmerile napad za proširenje mostobrana prema Zmajevcu, a sovjetske jedinice pravcem Topolje — Duboševica. U praskozorje 12. novembra prebacuje se i 2. bataljon 12. brigade, kao i tre i bataljon 703. strelja kog puka, a odmah potom i 572. strelja ki puk 233. sovjetske divizije. Prema tome, na levoj obali Dunava su ostali još 3. i 5. bataljon 12. brigade i 734. strelja ki puk 233. divizije Crvene armije.

U no i 11/12. novembra u borbama za Batinu 1. bataljon 12. brigade je zarobio devet neprijateljskih vojnika i zaplenio dva mitraljeza i jedan puškomitraljez. Naro ito žestoke borbe vodio je 4. bataljon 12. brigade u rejonu že-

Mesto prelaza na obali Dunava

lezni ke stanice Batina. Jedinice 12. brigade su u borbama za Batinu pretrpele gubitke od četiri poginula i 15 ranjenih boraca. Odmah nakon zauzimanja Batine 1. i 4. bataljon su pristupili organizovanju položaja i ukopavanju.

Ujutru 12. novembra preba en je na zauzeti mostobran i 3. bataljon 12. brigade, kao i 3. bataljon 703. strelja kog puka.

Oko 9 asova 12. novembra neprijatelj je otpo eo sa bombardovanjem položaja 12. brigade, a odmah posle toga je izvršio i napad, koji su ete 1. i 4. bataljona odbile. Štab 12. brigade tada ubacuje u borbu i svoj 3. bataljon. Istoga dana oko podne neprijatelj sa oko 20 aviona »štuka« ponovo bombarduje položaje jedinica 12. brigade i sa novoprispelim poja anjem preduzima novi protivnapad. Posle nekoliko uzastopnih njegovih napada jedinice 12. brigade su bile primorane na povla enje, ali su uspele da u svojim rukama zadrže ve i deo Batine. U toku borbe najkriti niji trenutak je nastupio na levom krilu položaja Brigade gde se nalazio 4. bataljon, koji je pod žestokim naletima nadmo nog neprijatelja teško odolevao, te je postojala opasnost da to neprijatelj iskoristi za ubacivanje novih snaga i

za nabacivanje jedinica 12. brigade na Dunav. Me utim, i neprijatelj je do tog vremena na tome mestu upotrebio sve svoje raspoložive rezerve, te se zadovoljio po etnim uspehom. Odmah posle toga Stab 12. brigade je brzo sredio i u vrstio narušene položaje dovode i na odsek 4. bataljona iz sastava 1. i 2. bataljona i od 703. strelja kog puka nekoliko oru a protivtenkovske artiljerije. Nakon sre ivanja položaja sva tri bataljona 12. brigade vrše protivnapad i odbijaju neprijatelja na polazne položaje.

Istoga dana oko 16 asova neprijatelj ponovo vrši jak protivnapad podržan snažnom artiljerijskom vatrom i tenkovima. Pod tim novim snažnim neprijateljskim pritiskom jedinice 12. brigade su ponovo bile primorane na povla enje za oko 500 metara unazad na prihvatne položaje gde su zadržale dalje nadiranje neprijatelja. U toku ovih žestokih borbi 12. novembra 12. brigada je pretrpela znatne gubitke od 25 poginulih i oko 100 ranjenih boraca. Neprijatelju su tako e naneti teški gubici. Pored ubijenih i ranjenih, zarobljeno je 35 vojnika. Dvanaestog novembra na mostobran se prebacio i 572. strelja ki puk 233. strelja ke divizije Crvene amrije.

Kada je kona no utvrdio da se kod Batine prebacuju glavne snage napada a, neprijatelj hitno prebacuje svoje nove snage na ovaj deo fronta.

No u 12/13. novembra neprijatelj preduzima nekoliko novih žestokih napada na položaje 12. brigade, ali ih je ona odbila. Iste no i na mostobran se prebacuje i 5. bataljon koji odmah smenjuje 4. bataljon koji je povu en u rezervu. Odmah izjutra 13. novembra ovaj bataljon je izdržao novi neprijateljski napad koji odbija protivnapadom. Tokom tog dana neprijatelj u više navrata ponavlja žestoke napade na položaje 12. brigade. Oko 16 asova neprijatelj preduzima do tada najja i napad sa novoprispelim snagama u kome uspeva da potisne jedinice 12. brigade, naro ito one na desnom krilu, do na 500 metara zapadno od crkve u selu Batini. Pošito su i taj napad zaustavile, jedinice 12. brigade prelaze u protivnapad u kome ponovo odbacuju neprijatelja na polazne položaje. Tokom toga dana jedinice 12. brigade su uništile dva neprijateljska tenka, jedan kamion i jednu amfibiju.

Štab 51. divizije upu je 13. novembra naredio 7. vojvo anskoj brigadi koja se nalazi u rejonu Sombora da odmah usiljenim maršem krene za Bezdan.

U Bezdan je ve u 14 asova prvi stigao 2. bataljon, a u 15 asova i 3. i 4. bataljon, koji su odmah produžili sa pokretom prema Batini gde su izbili u 17, odnosno 18 asova. U toku no i je otpo elo njihovo prebacivanje na desnu obalu Dunava. Štab 7. brigade je planirao da te no i prebaci sva tri bataljona. Me utim, uspelo mu je da prebaci samo dve ete 2. bataljona, zbog toga što nije bilo sredstava za uspostavljanje sopstvenog skelskog mesta prelaza i što su se na skelskim mestima prelaza, koji su istoga dana uspostavljeni od strane sovjetskih inžinjerijskih delova, prvo prebacivale i prvenstvo imale njihove jedinice. Jedinice 51. divizije svi to mogle initi tek kada kapaciteti skele nisu bili popunjeni sovjetskim jedinicama.

Oko 7 asova 14. novembra neprijatelj uz podršku aviona preduzima novi žestoki napad u kome uspeva da zauzme zapadnu polovinu Batine sa o iglednom namerom da u ponovljenim napadima nabaci jedinice 12. i 7. vojvo anske brigade i 233. divizije Crvene armije na Dunav. Me utim, jedinice 12. brigade i 2. bataljon 7. brigade, koji je do tog vremena uspeo da se ceo prebaci na desnu obalu Dunava, zajedno sa sovjetskim jedinicama uspele su da zaustave nadržanje neprijatelja i u protivnapadu, koji su izvršile u toku popodneva, uz snažnu podršku sovjetske artiljerije, da potisnu neprijatelja iz Batine, osim iz rejona železni ke stanice. Posle toga itavog dana 14. novembra neprijatelj je u više navrata izvodio protivnapade radi ponovnog zauzimanja sela, ali je uz velike gubitke bio odbijan. Tog dana Štab 7. brigade je uspeo da prebaci na desnu obalu Dunava i dve ete 3. bataljona koje su se uklju ile u borbu na levom kri- lu naspram železni ke stanice Batina.

U skoro neprekidnoj žestokoj borbi koja je vo ena 14. novembra, neprijatelj nije uspeo da nabaci naše i sovjetske jedinice na Dunav, ali isto tako ni ovima nije uspelo da probiju neprijateljski front i da ga odbace dalje od Batine. Takav rezultat za prva 3—4 dana borbi proizišao je, pre svega, zbog pomanjkanja sredstava za prebacivanje preko Dunava, što je omogu ilo neprijatelju da na vreme privu e svoje rezerve i da pruži tako upornu odbranu, pa ak i da

ugrozi opstanak mostobrana. Samo izvanredna hrabrost i upornost boraca i starešina 12. vojvo anske, a kasnije i dva bataljona 7. brigade i jedinica Crvene armije, bile su presudne za održavanje mostobrana. U borbama esto su se mešale naše i sovjetske jedinice, me usobno se pomagale, a ponekad su se u toj izmešanosti i u teškim trenucima i komande izmešale.

Petnaestog novembra neprijatelj žestoko i uzastopno napada. Me utim, ti napadi ostaju bez uspeha, jer su sovjetske jedinice i 12. i 7. brigada uspele da se održe u istom delu Batine. Naro ito žestoke borbe i toga dana su se vodile u rejonu železni ke stanice i na koti 169. U tako teškim borbama i obostrani gubici su bili veliki. Tako je samo 7. brigada (dva bataljona) pretrpela gubitke od 13 poginulih i 60 ranjenih boraca, dok je neprijatelj imao mnogo ubijenih i ranjenih i 13 zarobljenih vojnika. Zaplenjena su 3 teška minobaca a, 94 automata, a uništen jedan tenk i jedan mitraljez. Znatne gubitke su pretrpele 12. i 7. vojvo anska i sovjetske jedinice i od neprijateljske artiljerije koja je neprekidno itukla mesta prelaza i položaje na obali Dunava.

Tek ovoga dana otpo ele su jedinice Crvene armije sa pravljenjem skela za prebacivanje artiljerije i dovukli šlepove za prebacivanje pešadije. Preko njih preba ena su dva puka 73. gardijske strelja ke divizije 64. strelja kog korpusa, a no u 15/16. novembra prebacio se i 4. bataljon 7. brigade. Te no i su smenjeni 1. i 2. bataljon 12. brigade od strane dva bataljona 7. brigade, a 3. bataljon 12. brigade smenio je njen 5. bataljon. Na taj na in su povu eni iz borbe 1, 2, 4. i 5. bataljon 12. brigade, koji su preba eni na levu obalu Dunava u Bezdau, a na položaju su ostali 2. i 3. bataljon 7. brigade i 3. bataljon 12. brigade. Iste no i sovjetske jedinice su podigle pontonski most, koji je koriš en samo no u, a danju je rasklapan i koriš en za prevoženje skelama. Preko tog mosta je prešla na levu obalu Dunava i 12. brigada, osim 3. bataljona.

I 16. novembra ne popušta pritisak neprijatelja. On itavog dana napada uz podršku oko 25 »štuka«. Odbijaju i sve te napade, štab 7. brigade je uspeo da u toku dana koncentriše svoje bataljone prema železni koj stanici Batina i da, zajedno sa jednim sovjetskim pukom i 3. bataljonom

12. brigade, a uz prethodnu snažnu artiljerijsku pripremu, izvrši juriš u kome je uspeo da oko 19 asova zauzme železni ku stanicu i da potisne neprijatelja za oko dva kilometra od nje prema Zmajevcu.

Šesnaestog novembra smenjen je sa položaja i 3. bataljon 12. brigade koji se slede e no i tako e prebacio na levu obalu Dunava u sastav svoje Brigade, koja je prešla iz Bezdana u Kolut i Ba ki Breg na odmor i sre ivanje. To je Brigada više nego zaslužila, jer se juna ki borila i u toku nekoliko dana i no i uz velike gubitke uspela da, zajedno sa sovjetskim jedinicama, održi uski mostobran koji su Nemci nastojali svim silama da likvidiraju. Ona je izdržala najteži period batinske operacije. To najbolje potvr uju njeni gubici. Ona je izgubila 121 poginulog, 203 nestala (veliki broj ovih je nestao u talasima Dunava) i 289 ranjenih boraca, dakle, ukupno izba enih iz stroja 613 boraca, od kojih 88 rukovodilaca. Prema podacima koje je prikupio Štab 12. brigade, ona je neprijatelju nanela gubitke od oko 1.400 vojnika izba enih iz stroja, uništila jedan tenk, dva kamiona sa vojskom i jednu amfibiju i oštetila jedan tenk.

Kako je batinsku operaciju doživeo komandant Brigade

Nemci su, znaju i da pad Batine otvara put preko Baranje na Dravu i da omogu ava dejstva u južnoj Ma arskoj, gr evito branili svaki pedalj zemlje. Najkrvavije borbe su vo ene za železni ku stanicu i kotu 169. Prilikom jednog sudara s nema kim tenkovima, na položajima sovjetskog i našeg bataljona, izginule su sve starešine 2. bataljona 572. puka. Tada je komandu preuzeo Mita Dudi , komandant 5. bataljona 12. brigade. Zajedno sa našima i Rusima uspeo je da odbije nema ke napade. Ranjen, ipak bojište ne napušta. Maršal Tolbuhin je, saznavši za taj sluj, pljesnuo rukama:

— Tak sražajuitsja bratja!

O situaciji na bojištu, o masovnom heroizmu i pojedina nim podvizima boraca 12. kazuje u svojim se anjima i njen ratni komandant Dušan Doronjski Jocika:

»Nemci su, zapravo, imali organizovanu trospratnu vatru. Prvo su imali rovove na samoj obali Iznad toga su imali vatre-

ne polažaje u visini groblja i crkvice kraj njega, zatim po grebenu brda. Tako su nas oni imali kao na dlanu. Ako se tome doda i njihova artiljerija, pa još i avijacija, bilo je jasno da će Batina biti i te kako tvrd orah.

... Kasno noću, 9. novembra prešle su grupe izvičara naše Brigade i sovjetske 233. divizije. Sve su to bili dobrovoljci, najbolji skojevci i mladi članovi Partije. Ukrkali smo ih na tri ili četiri ribarska čamca. Svi su bili dobri plivači i a i potpuno zdravi — da ne bi neko kihnuo ili se zakasljao prilikom podilaženja neprijatelju. Uspeli su neopaženo da se prebace nizvodno od Batine. Čamce su pustili da ih Dunav nosi, a oni su se pored vrba privukli neprijatelju na nekoliko metara i tu se pritajili. Oni se uopšte nisu vraćali, već su tu ostali sve do početka forsiranja — 11. novembra ujutro. Zadatak im je, zapravo, bio da nam odatle daju odgovarajuće signale baterijskom lampom. I zaista su pomogli našem prvom talasu.

U šest izjutra, 11. novembra, krenule su ribarskim čamcima preko Dunava dve čete odabranih mladiča — jedna naša i jedna sovjetska. Mi smo u tu četu odabrali najbolje skojevce i članove Partije, dobre plivače i veslače. Dok su se oni gubili u mraku i dunavskoj izmaglici, pratio sam ih sa prilično zebnje u srcu — odlazili su u neizvesnost. Minuti su nam se, čini mi se, pretvarali u godine u napetom iščekivanju.

Kad je na drugoj obali planula vatra, bilo je jasno da borba počinje. Činilo nam se, ipak da je to malo prerano. Koliko se se čamci, trebalo je da se te dve čete pritaje za izvesno vreme. Uglavnom uspele su da se prebace bez ikakvih gubitaka. Neprijatelj je, naime, bio iznenađen. Nema ki komandanti o čemu nisu otkivali da čamci mi forsirati Dunav kod Batine — da čamci se usmeriti na njihove prirodno najjače položaje. Pa čak i kad je počela borba oni su, izgleda, mislili da mi želimo samo da ih zavaramo da bismo se lakše prebacili na nekom drugom mestu.

Uglavnom, u jutarnjoj izmaglici rasplamsala se uraganska vatra. Naši borci su bili naoružani isključivo automatskim oružjem, a i bombi su poneli koliko god su mogli. Ni Nemci nisu štedeli municiju. No, najviše su dolazile do izražaja bombe.

I naši momci su se odlično pokazali, isto kao i njihovi sovjetski drugovi. U prvom naletu su uspele da izbace neprijatelja iz rovova na obali i da ih potisnu u prve čuvane. Satima su se te dve čete junački borile same. Uspešno su odbijale neprijateljske pokušaje da ih razbije i nabaci na Dunav. Nakon sat-dva njihove borbe na drugoj obali, bio sam uveren da će i ovaj naš zamišljeni poduhvat uspeli.

Prebacivanjem ovih dveju četa uspele smo da se ukopamo na baranjskoj obali, da stvorimo izvestan mostobran, pa smo po čeli da upuujemo tamo nove snage. Sad je prebacivanje bilo mnogo teže, jer je naše nove talase žestoko tukao neprijatelj topovima, minobacačima i mitraljezima. Trpeli smo gubitke na vodi, ali su se naše snage ipak dohvatile druge obale. Tako se do

16. asova prebacio ceo 4. bataljon Radivoja uuri a Katovskog. Pošto nisu imali ni radio-stanicu ni bilo kakvo drugo sredstvo veze da bismo mogli uspešno komandovati, sa ovim bataljonom se prebacio i moj zamenik Cveta Veli kovi . Tokom dana uspela su da se prebace i dva bataljona Crvene armije. Pod zaštitom mraka uspehli smo do devet uve e da prebacimo i 1. bataljon Božidara Šimanovi a Babe. Sa njim smo prešli u Batinu i ja i komesar Brigade Milan Baista.

Dakle, sad smo ve raspolagali zna ajnijim snagama za proširenje mostobrana. Osvajaju i jednu ku u za drugom, napredovali smo prema železni koj stanici, a sovjetski bataljoni pravcem prema selu Dražu. U praskozorje prebacio se i 2. bataljon Petra Grubi a Stojana, a odmah zatim i 5. pod komandom Mite Dudi a. Na ba koj obali je ostao samo 3. bataljon pod komandom Borislava Štrba kog Kuštre.

Drugi dan, 12. novembar, osvanuo je za nas u relativno povoljnoj situaciji. Batina je bila u našim rukama, mada teško razorena. No, tada je tek zapo injala najžeš a i najkrvavija bitka. Neprijateljskoj komandi je tada, po svoj prilici, ve postalo jasno da je Batina na glavnom pravcu našeg udara, pa je hitno prebacivao svoje snage protiv našeg mostobrana.

Ubrzo posle svanu a zagrmelje su »štuke« iznad Batine, njih 20—25. Nemilosrdno su sejali bombe po našim položajima. Zatim navalili pešadija sa tenkovima, pa opet »štuke« ...

Batina je tada bila sva u dimu i prašini, podse ala je prosto na neko živo groblje. Porušene ku e i oboreno drve e, iski eno raskidanim delovima ljudskih tela — rukama, nogama, crevima. Po rup agama izlomljeni mitraljezi, razneti protivokopni topovi. Jednom re ju, kao da je strašan zemljotres preora o ovo par e baranjske zemlje. Oni koji su sa leve obale posmatrali bitku nisu verovali da e se iko izvu i iz tog pakla.

Mada suo eni sa tenkovima i »štukama« okruženi vatrom i dimom, naši su se borci odli no držali, tim pre što je mnogima to bilo vatreno krštenje. Ni veliki gubici ih nisu pokolebali. Realno govore i, naši su gubici mogli biti i mnogo ve i, jer nismo bili obu eni za frontalni rat. Ozbiljne gubitke trpeli su i crvenoarmejci, iako su bili redovno uvežbavani i imali i te kakvo iskustvo iz frontalnog ratâ. Izme u ostalog, oni su se i ukopavali, a mi — ne. Naime, u toku priprema za forsiranje Dunava — naši su ljudi odbijali da prime ašov i e. Naro ito su se odupirali stari borci, prekaljeni u partizanskim borbama, njima je maltene bilo ispod . asti da vuku ašov i e. Tražili su što više municije i bombi, pa i hrane, a ašov i e neka uzimaju oni kojima zatrebaju...

I pored svega toga, naši su se ljudi brzo snalazili, u vatri okršaja shvatili su veštinu frontalnog rata. Ve za pola sata ili sat znali su da nalaze zaklone, po injali nekako i da se utvr uju.

Valja re i da su se u novim uslovima dobro snalazile i starešine — od komandira odeljenja pa do komandanata bataljona. Mi smo i izdržali pakao batinske bitke zahvaljuju i dob-

rim delom njihovoj snalažljivosti i inicijativi. A komandovanje je bilo veoma teško. Pošto nismo imali nikakvih sredstava veze, morali smo da se oslanjamo na kurire, a esto i sami da obilazimo položaje. U toj pucnjavi, grmljavini »štuka« i eksplozija, neke starešine su toliko promukle od komandovanja, dovikivanja, pa bogami i psovki, da su prosto gubile mo govora.

Nadmo na neprijateljska sila potiskivala je naše jedinice, iskrvarene i premorene. Mi smo ih protivnapadima vra ali, pa su opet oni navaljivali... Najkriti nije je u jednom trenutku bilo na sektoru 4. bataljona, ali smo im poslali pomo , zaustavili Nemce i vratili ih na njihove polazne položaje.

Kada isti em svest svojih boraca kao zna ajan inilac u borbama u Batini, to nikako nije fraza. Oni su zaista ispoljavali izvanredne primere izdržljivosti, požrtvovanja i rešenosti da se ne obaziru na svoje živote samo da se mostobran održi. Bilo je komandira koji su se izlagali kuršumima uvaju i svoje borce, mlade i neiskusne.

To je naro ito došlo do izražaja upravo u sudaru sa tenkovima 12. novembra, drugog dana borbe u Batini. Navratio sam u našu intendanturu i upravo tada za uo jaku pucnjavu. Izašao sam napolje i ugledao sovjetski protivoklopni top od 45 milimetara — pogodila ga granata, to kovi mu se razleteli, nešto posluge poginulo, nešto ranjeno. Me u njima sam spazio i jednog našeg borca, koji se, izgleda, sam priklju io posluži sovjetskog topa kada su naišli tenkovi. Jedan tenk su zaustavili, ali su zatim oni pogo eni. I taj naš borac, kontuzovan, tek što se povratio, uzeo ranjenog crvenoarmejsca i vu e ga u naše brigadno previjalište. Tada se uopšte nije vodilo ra una da li je ranjenik naš ili ruski, glavno je da mu se ukaže pomo ...

U tom md javiše da tenkovi nadiru i kroz bašte. Po oh tamo i videh naše kako ih do ekuju vatrom iz protivoklopnih pušaka. Na žalost, njihov kalibar bese takav da je mogao naneti tenku ošte enje samo ako ga pogodi u neko osetljivo mesto. Zažalih što smo predali »džonbule« kad smo primali sovjetsko naoružanje. Ipak, naši nekako zaustaviše taj napad.

Teško se sada, posle toliko godina, prisetiti podrobnosti te velike bitke. Se am se, recimo, kako mi komandant 1. bataljona Baba Simanovi javlja da prema njegovim položajima nadiru nema ki tenkovi. Rusi ih tuku, ali oni i dalje nadiru. Pišem nare enje 1. bataljonu da se položaj mora po svaku cenu održati. U me uvremenu su tenkovi ve doprli do glavne ulice i bašte kod železni ke stanice, u nema kim je rukama ve pola Batine. Štab 1. bataljona prenosi moje nare enje etama: po svaku cenu zaustaviti nadiranje tenkova. I Komanda 1. ete, koja se našla na pravcu glavnog udara tenkova, donosi herojsku ali tragi nu odluku. Njen komandir Toša La arac, poznatiji kao Bata iz Bešenova i komesar Milan Ljiljak, Bana anin iz Kara or eva, sa ru nim bombama ska u na tenkove — zaustavljaju napad svojim telima«.

Zamenik komesara Brigade spasava ranjenike

Mitraljezac Lazo Ljiljak, brat Milanov, bio je u neposrednoj blizini događaja kada je nastala borba sa nemačkim tenkovima. On je otvarao vatru iz svog puškomitraljeza štiteći tako Milanovo i Batino privlačenje tenku. Ali i sam je ranjen. Ranjeno je mnogo boraca. Videvši da bolničari ne mogu da pomognu svim ranjenicima, zamenik komesara brigade Nikola Kmezi, koji se takođe nalazio, odmah je reagovao. Otišao je do susednog 2. bataljona i potražio bolničare. Prva se javila Marija Surla i Anđelina Knežević. Nikola Kmezi ih je tražio i poveo, a kada su posle nekoliko sati previle sve ranjenike i uputile ih u Bežanjski, gde se nalazila brigadna ambulanta, zamenik komesara Brigade ih je, umorne, vratio u njihove čete, gde ih je opet čekao isti posao.

Da spomenemo i komandira kurirskog odeljenja Milana Pavlovića, rodom iz Idvora. On je dobio pismo da ga prenese preko Dunava. No, Nemci ga primetiše, pa osuše paljbu po njegovom amcu. Bio je veoma na polovini Dunava, ali mu tada izbušiše amac, a njega raniše u nogu. No, to nije zbunilo Pavlovića. Prebacio je automat preko leđa, pismo stisnuo zubima i zapliva Dunavom. Uspeo je da prepliva i da preda pismo — zadatak je izvršio.

Kuriri su, uopšte uzev, bili nezamenljivi. Trećeg ili četvrtog dana batinske bitke štab Brigade dobio je telefon. Komandant ga je postavio u letnjoj kuhinji u nekoj od dvorista, raširio kartu — uredio, dakle, svoje komandno mesto. Zatim je za trenutak otišao da obično obližnju ambulantu i previjalište. U tom naletu avioni, zapraštajući bombe. Kad se vratio, a od one kuće jedva temelji ostali i gomila cigala. O telefonu da se i ne govori — »po istila« sve to avionska bomba. Dakle, ništa bez kurira.

Najteže je bilo u noćima od 13. i 14. novembra. Tri dana i dve noći neprekidnih borbi do krajnosti su iznurili naše borce, proredili im redove. Nije bilo dana bez nekoliko juriša i protivjuriša. Teškom mukom su komande uspevale da obezbede sat-dva predaha pojedinim jedinicama. A Nemci su stalno dovlađivali nove, sveže jedinice. Uspevali su čak i da smenjuju cele jedinice. Zatim, njihova je pozadina bila na suvom, a naša čak na drugoj obali Dunava. Uz to

Pustoš na bojištu

je mostobran još uvek bio sku en. Dovoljno je bilo da nadlete dve »štuke« pa da pokriju ceo mostobran. A sovjetski avioni su tek tada po injali da dole u. Sovjetski tenkovi su po eli da se prebacuju tek nakon postavljanja pontonskog mosta, tj. 16. novembra.

Uz to bilo je i veoma mnogo ranjenika. Za njihov smetaj koriš eni su veliki podrumi ukopani u bregu iznad sela. Uskoro ni tu nije bilo mesta, pa su ranjenici prebacivani u Ba ku. No u je to nekako išlo, ali se moralo initi nešto i danju, jer je ranjenika bivalo sve više u daljem toku borbe. Sitoga je izvestan broj ranjenika prevezen šlepom koji je vukao mali remorker. Dok su ukrcavani, otvarana je najžeš a vatra na neprijateljske položaje, navode i na zaključak da se priprema juriš. Ranjenici su uspešno zašti eni od pešadijske i artiljerijske vatre, ali ne i od avijacije. Avioni su mitraljezima poga ali neke ranjenike na palubi. Ali tako su ipak preba ene dve-tri grupe, pa je njihovo prebacivanje opet nastavljeno no u.

U kriti noj situaciji u no i izme u 13. i 14. novembra, barci Dvanaeste i Rusi odlu ili su: za noževe, za juriš. No u su naši znali dobro da ratuju, ali sada je trebalo upotrebiti i novo oružje — bajonete. Njih su naši borci ranije netko koristili, mahom ih nisu ni imali, a sada su bili ugra eni na ruskim puškama.

I borci i rukovodioci ozbiljno su shvatili ovaj zadatak. Jurnuli su na Nemce bez pucnjave. Za as je nastala gužva, po elo je nevi eno klanje i kunda enje. Nemce je to jako iznenadilo, kao da su i glavu izgubili, pa su se povukli na svoje polazne položaje. Potisnuti su zatim još dalje. Kad je svanulo, borba još nije bila okon ana, sve je bilo izmešano — i naši borci, i Rusi i Nemci. Teško je bilo komandovati, a vremena za prestrojavanje nije bilo, sve dok se bitka nije stišala.

Te no i se najmanje pucalo, a najviše ginulo. Te no i je izginula cela komanda jednog sovjetskog bataljona. Ta no je, može se re i, bila presudna, ona je rešila opstanak našeg mostobrana na baranjskoj obali.

Komesar Brigade: »Nevi eno teška borba«

Svoje vi enje batinske bitke iznosi i tadašnji politi ki komesar 12. vojvo anske udarne brigade Milan Basta:⁶

» Tih kriti nih trenutaka novembra 1944. godine, našao sam se u samom batinskom mostobranu. U razgovoru sa zamenikom komandanta 73. staljingradske divizije, koja je bila naknadno uba ena u borbu u mostobran da bismo održali po etni uspeh, saznao sam da su sovjetske jedinice kod Budimpešte imale nekoliko desetina hiljada izba enih iz stroja zbog žilave neprijateljske odbrane s utvr enih uzvišica Budima, koju je osim toga štiti i Dunav. Tom prilikom tako e mi je rekao da sovjetski manevr kod Sekešfehervara i Batine rješava sudbinom Budimpešte i da zbog toga on o ekuje još žeš e borbe, jer e Nijemci dovla iti rezerve iz dubine. Njegova se procjena potpuno obistinila. Uskoro se kod Batine razvila dotada za mene nevi eno teška borba, u kojoj je proliveno mnogo krvi i nestalo mnogo života.

... Razvila se teška i ogor ena borba. Branjena je ku a po ku a. Neprijatelj je uspio, uz u eš e oko 20 borbenih aviona »štuka«, da ponovo zauzme jedan deo sela Batine. Naši su toga dana imali oko 125 izba enih iz stroja, od toga 26 poginulih.

6 Milan Basta: »Rat je završen 7 dana kasnije«

Drugoj eti 4. bataljona 12. brigade, kojom je komandovao Živan Banisavljevi iz Kusi a, a koja je u prvom esalonu forsirala Dunav, od 130 boraca samo 16 ih je ostalo u stroju. Ostali su svi ranjeni ili poginuli. Na njih su naišli tenkovi.

itava 4. eita, legendarna eta mladih vojvo anskih boraca 1. bataljona 12. brigade, izuzev njih 18, pala je u nevi enom okršaju na desnoj obali Dunava, na bojnomo polju u vinorodnoj Batini.

... Obeshrabren velikim gubicima u toku prethodnog dana, posebno neuspelim protivnapadom duž glavne ulice i pojavom naših svežih snaga na mostobranu, neprijatelj je napuštao ku u za ku om, ulicu za ulicom i povla io se prema grebenu Belomanastirske grede, železni ke stanice i raskrsnice puteva (kota 153).

U zoru, 12. novembra, otpo elo je na batinskom mostobranu prebacivanje i 2. bataljona naše Brigade. Njegovo prebacivanje proteklo je u vrlo složenim uslovima. Jedna okolnost umalo što nije dovela do dramati nog obrta i ve ih gubitaka. Sa 2. bataljonom u istom talasu i na pripojenoj skeli ukrcana je i munijska komora i nekoliko protivtenkovskih oru a 572. sovjetskog puka. U trenutku kada su se skele sa brodi em nalazile na sredini Dunava pojavile su se nema ke »štuke« i po ele bombardovati skelu. Obala je još uvek bila daleko, a ljudi u skeli stešnjeni kao sardine. »Štuke« su besno zavijale svojim sirenama i bacale nove toware bombi. Uznemireni konji pretili su da polome ogradu skele i sunovrate se u Dunav. Pravo je udo što »štuike« nisu mogle da pogode ovako velik i gotovo nepokretan cilj. Jedan amac sa devet naših boraca bespomo no se vrteo oko skele. Tri borca su poginula, a dva (teško ranjena).

U trenutku kada su se skele nalazile na polovini reke, prekinulo se eli no uže. Oslobo en svog prevelikog tereta, brodi je naglo odsko io ustranu, a skela je zaplovila maticom reke, izlažu i sve više ovaj nezašti eni tovar bo noj mitraljeskoj vatri neprijateljskih posada kod železni ke stanice i susedne ade.

Krajnjim neprezanjem i posle nekoliko uzaludnih pokušaja i kruženja oko skele, posada brodi a sa prisebnim urom Desom na elu, najzad uspeva da ponovo prika i skele i povu e ih ka suprotnoj obali. Tada su opet naišli avioni i nastavili bombardovanje i mitraljiranje.«

»Krvava kota« 169

Nikola Boži lepo je opisao ove dramati ne asove prebacivanja 2. bataljona:

»... Sekunde su izgledale kao sati, a minuti kao itava ve nost. Borci su se potpuno umirili. Videli su da nemaju drugog izlaza. Jedna smrt im ne gine. Bilo im je sasvim svejedno da li e poginuti od avionske bombe, od neprijateljskog mitraljeza sa obale ili e se utopiti u ledenim talasima Dunava. Malo je tu ko znao plivati. A i da je znao kakva korist od toga? Široki, duboki i nabujali Dunav gutao je u svoje dubine i bolje

pliva e. Imali su sreću. Bez veštih gubitaka došli su se obale. Brzo su uskočili u kuće i podrum, ne verujući ni sami da su tako olako prešli preko reke. Ali, pred njima su još teške borbe i žrtve kad se topla krv mešala sa baranjskim vinom u kući i se za svaku kuću, svaki podrum, rovi i ukuću na vinorodnoj Belomanastirskoj gredi...»

Božidar Simanović Baba, komandant 1. bataljona 12. brigade, komandovao je glasno: »Ne pucaj bez moje komande! ... Pustite ih što bliže! ...« Za kratko vreme, koliko se nalazio u 12. vojvođanskoj brigadi, borci su dobro upoznali i zavoleli ovog prostodušnog, vedrog i korpulentnog Sremca iz Molovina. Bio je neobično hrabar. Ponekad je u tome preterivao. Smatrao je da komandanti moraju uvek biti u stroju, u prvim borbenim redovima i prvi povesti borcu na juriš. Takvi su bili i njegovi komandiri i komesari eta Bata Lažarac, Ljuljak, Milenko Brkić, Svilokos ...

Vojvođanske Švabe iz nemačke SS divizije i dalje su išle bez pucanja i zaustavljanja prema položaju našeg 1. bataljona. Njihovi puškomitraljesci poskidali su »šarce« sa ramena i prebacili ih na ruke za vatru iz stojećeg stava. Spremali su se za juriš.

Na stotinak metara od položaja 1. bataljona Dvanaeste, neprijateljski stroj kao da se malo pokolebao. Zbunjivala ih je tišina. Malo su zastali, a onda su za ulicu komandu svojih oficira, koji su ih gonili na juriš. Njima je neprijateljski streljački stroj prešao u trk, Baba je podigao svoj automat i pustio dug rafal...

— Udri fašisti ke gadove! ... — uzvikivao je Milan Celer zamenik komesara bataljona.

Bila je to kratkotrajna, porazna borba po folksdojere, pripadnike 31. SS divizije »Lombard«. Vinogradi su se zacrneli od njihovih leševa. Od gustog streljačkog stroja malo je šta ostalo. Preživeli su se dali u bekstvo. Usput su mnogi bacali oružje i pokušali da se domognu utvrđene kote 169.

Koriste i pokriveno zemljište i uvalu koja vodi prema crkvi i groblju, neprijatelj se približio sektoru 2. bataljona,

7 Milenko Brkić iz Martinaca je po završetku rata izašao iz Jugoslovenske armije u činu majora. Radio je u privredi kao ekonomista i privredni rukovodilac. Aktivan je društveno-politički radnik u Sr. Mitrovici i drugim mestima.

ali kratkom borbom prsa u prsa je odbijen i nateran u bekstvo.

U tom momentu komandant 2. bataljona Petar Grubi Stojan krenuo je u protivnapad, koriste i uspeh Babinog 1. bataljona, da se »na le ima« pokolebanog neprijatelja dohvati grebena »krvave kote« 169.

Nekoliko stotina metara široka dolina, koju je jutros, posle iš enja zapadne ivice sela, poseo 2. bataljon, pružala je relativno najbolje mogu nosti za izbijanje na greben Belomanastirske grede, na kotu 169, poznatu još kao »piramida«. Na njoj su se nalazila najja a neprijateljska fortifikacijska utvr enja, sa betonskim kupolama. Odatle je neprijatelj imao i najbolji pregled sela Batine, skelskog pri-staništa na Dunavu i dalje preko reke na široku Ba ku.

Trebalo se po svaku cenu do epati grebena utvr enog reiona kote 169. Tu su se lomili napadi delova 703. i 572. sovjetskog puka. Borci Dvanaeste su krenuli u napad. ete 2. bataljona pod komandom Boška A imovi a Moše, Žike Mamutovi a ikana i Lazara Opa i a Brice ve su podilazile »krvavoj koti«. Iako su do ekivani organizovanom vatrom, Mamutovi je u trku otkinuo bombu sa opasa a, lupio o kundak automata i bacio je prema nema kom puškomiteraljescu, koji ih je iznenada iz blizine obasuo vatrom.

— Hvatajte ih za gušu! Juriš drugovi! — povikao je i sko io u rov me u zbunjene Švabe.

I 3. eta je krenula u napad. U kratkoj i oštroj borbi prsa u prsa zauzeto je samo prvih stotinak metara grebena. Na drugoj strani kote sreli su dobro prikovane i prore ene redove 73. puka 233. sibirske divizije, koji je napadao »krvavu kotu« 169 i selo Batinu sa severne i severozapadne strane. Neprijatelj se nije dao, ve je pripremio novi i još žeš i protivnapad. Dole, na raskrsnici puteva, kolona neprijateljskih tenkova u borbenom pokretu približavala se borbenim linijama.

Prva neprijateljska tranšeja bila je zauzeta. Doduše, uz osetne gubitke. Ali, bili bi još ve i da su borci 2. bataljona okrenuli le a, jer do polaznih položaja u Batini ima sigurno 600 metara. Komandant Stojan je to dobro znao, zato je i pokrenuo bataljon odmah na drugu neprijateljsku odbrambenu liniju. Druga neprijateljska tranšeja bila je još bolje utvr ena. Ali, moralo se i i do kraja.

Komandant Stojan je prvi iskorio, zamahnuo automatom i pozvao borce na juriš. Za svojim komandantom poskakali su i ostali. Prešao je gotovo polovinu rastojanja kada ga je pogodio rafal iz neprijateljskog puškomitraljeza. Iz tela Petra Grubića i Stojana lekari su docnije izvadili 9 kuršuma. Ipak, ostao je u životu. Bolni arka koja mu je prva priskočila u pomoć tako je teško ranjena.

Stojan je prva poskakala u neprijateljske robove i posle kraćeg gušanja naterala Nemce da kroz iskopane saobraćajnice pobegnu prema koti 169. Prilikom juriša neprijateljski metak pogodio je u doboš njegovog automata, koji je eksplodirao i ranio ga u ruku. Ostao je i dalje na položaju i nastavio da komanduje, ali mu je bolni arka previla ruku.

Stevica Milić, komandir čete, stari borac, poginuo je jurišaju i nedaleko od drugog neprijateljskog rova. Izginuli su i mnogi drugovi iz njegove čete.

Antun Grčić, koji je posle Stojanovog ranjavanja preuzeo komandu nad bataljonom, traži pojačanje i privlačenje položaju minobacača i protivkolaca. Borba se sve više rasplamsava.

Više od 20 neprijateljskih bombardera je u ovih poliasa bombardovalo i mitraljiralo položaje 12. brigade u Batini i u rejonu »krvave kote« — »piramide«. Porušeno je i oštećeno i ono malo preostalih kuća. Jedino su mnogobrojni vinarski podrumi, ukopani u brdu, ostali intaktni. U njima se nalazilo preostalo stanovništvo i ranjenici . . .

»... Avioni kruže nad nama« — oživljava ove događaje Dušan Krajnovi⁸, pomoćnik komesara 5. bataljona 12. brigade. »Jedni odlaze, drugi dolaze. Odlaze da istovare sve što su ponijeli. Pratimo je i komandant bataljona Mita Dudić svaki njihov krug, svaki pokret pilota koji se spušta gotovo do krovova Batine. Vidimo kada se od trupa aviona odvajaju bombe, a potom kako lete nadolje. I tada se zariju u zemlju bacaju i zajedno sa zemljom kucaju i borce u zrak. Tražim o čemu ima svoga druga, komandanta Mitu, a on na krovu. Isje ena ljudskatičela, noge i ruke vise po drveću. Napeta čula gotovo više ne izdržavaju intaktni ovaj pakao: kosa se diže, ruke grebu zemlju, prsti

⁸ Dušan Krajnovi je posle rata ostao u JNA sve do 1963. godine, kada je prešao u rezervu u činu potpukovnika. Bio je i zamenik političkog komesara 8. vojvođanske brigade. Završio je poljoprivredni fakultet i kao diplomirani inženjer agronomije radio je u privredi.

se lijepe i tonu u njoj, tijelo se savija u gr u. Kao da je kamen pritisnuo glavu i njen zatiljak... Priberem se poslije bombardiranja i tražim poznate likove svojih boraca. Nema ih mnogo, zemlja oko mene izrovana, mnoge ku e porušene, drve e po upano i sasje eno. U duši mi prazno, a u glavi samo jedna misao: Zar je mogu e da se sve taiko desilo?»

Po inje juriš desnog krila 5. bataljona. Komesar Milivoj Dadi Marko (prvoborac iz Zagajice), sav crn i blatnjav, bodri i opominje borce. Puca iz pištolja, a fašista ispred njega pada u vinograd. Juriš se nastavlja i jedna švapska kolona od 100 vojnika biva prese ena i uništena ispred brda. Ovo krilo juri u mali zaselak i u naletu likvidira fašiste koji su se tamo utvrdili; 14 teških baca a, teški mitraljez i drugo oružje je plen ovog juriša... Jake snage od Dunava preko sredine sela neprekidno napadaju. Sada je dosta aktivna baterija ruskih baca a koja iz neposredne blizine tu e po glavama fašista. Baca Nikolaj, crvenoarmejac, se a se svoje ku e i rodne Ukrajine. Pet odlikovanja krasi njegovu grud. »Strašno krvava borba je ovde na Batini!«, dovikuje crvenoarmejac našima — »Ovako je bilo samo na Dnjepru!«.

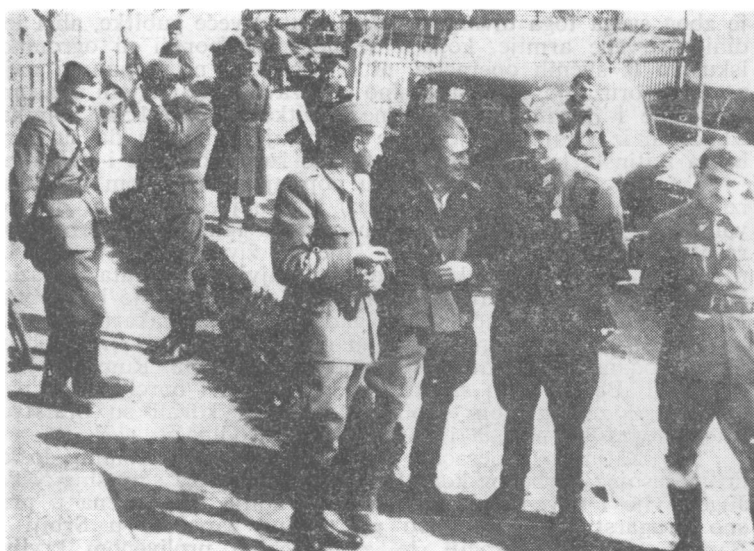
Ocena komandanta Divizije

Šire gledano, sudbina sremskog fronta, odakle je neprijatelj u to vreme morao da izvla i svoje jedinice, zatim sudbina Budimpešte, pa i Be a, rešavana je u Batinskoj bici. Pro itajmo generalnu ocenu koju je general-potpukovnik Sveta Savi Kolja o toj bici dao 1974. godine.⁹

Jedinice 75. sovjetskog strelja kog korpusa 57. armije i 51. divizije NOV potpuno su izvršile postavljene zadatke. One su uspešno forsirale Dunav, razbile i delimi no uništile nema ke, ma arske i kvislinške snage koje su se nalazile u odbrani na teritoriji Baranje. Oslobo enjem Baranje i izbijanjem snaga NOV Jugoslavije na Dravu, ozbiljno su bili ugroženi bokovi i pozadina nema kih snaga na sremskom frontu.

Nema ku Komandu Jugoistok naro ito je zabrinjavala neizvesnost u pogledu pravca daljeg nastupanja jugoslovenskih i sovjetskih, a kasnije i bugarskih snaga. Kako je prvobitna i osnovna procena te Komande bila da e to biti forsiranje Drave i dalje nastupanje prema Zagrebu, što je kasnije obra-

9 Srata Savi ; »51. vojvo anska divizija«

Komandant 3. armije Košta Nad sa Dušanom Doronjskim, Milanom Bastom i Nikolom Kmezi em u Petlovcu

zovanje Viroviti kog mostobrana tu procenu potkrepilo, to je ona bila primorana da preduzme sve mere za odbranu Drave i da upotrebi itav 91. armijski korpus, a kasnije na Viroviti - kom mostobranu i skoro sve svoje operativne rezerve.

S obzirom na to da je 51. divizija bila sastavljena od jedinica u ijim sastavima su se nalazili ve inom mladi borci, neiskusni i nedovoljno uvežbani, oni su u batinskoj operaciji izdržali ogromne fizi ke i psihi ke napore i iskušenja, jer su se odjednom i prvi put našli u danono nim teškim i bespoštednim borbama sa neprijateljem koji je imao veliko iskustvo. I za ono malo starijih boraca i rukovodilaca, koji su došli sa iskustvom ste enim u partizanskim borbama. Batina je bila prekretnica u na inu ratovanja, odnosno prelazak sa partizanskog na frontalno ratovanje i to sa forsiranjem velike reke, što predstavlja najteži vid takvog ratovanja. Ako su i ti stari borci ovo novo savla ivali samo uz velike napore, onda se može pretpostaviti šta je sve to zna ilo za onaj ve i broj mladih boraca za koje je sve bilo novo — od upotrebe naoružanja, preko uzimanja zaklona, ukopavanja itd... sve do sadejstva. Neiskustvo i nedovoljna uvežbanost su nadokna eni drugim kvalitetima, kao što su: hrabrost, izdržljivost, krajnje požrtvovanje i, pre svega, visoki moral svih boraca i starešina. To je odlu ilo da jedinice uspešno prebrode sve one teške momente u fazi odbrane užeg mostobrana, kao i da kasnije izvrše proboj neprijateljske odbrane, bez obzira što je bila i vrsta i uporna. Naravno da

je zbog svega toga divizija imala i znatno veće gubitke, ali i jedinice Crvene armije, kojima se ne može poreći ni ogromno iskustvo iz svih operacija, ni izvežbanost, ni potpuno i najnovije naoružanje, koje su stalno podržavane avijacijom, masom artiljerije i dr. imale su znatne gubitke — oko 1.500 vojnika izbačenih iz stroja. To još više potvrđuje činjenicu da su borbe za Batinski mostobran bile stvarno izuzetno teške i naporne.

Jedinice 51. divizije bile su popunjene uglavnom borcima iz Vojvodine (Srem, Bačka, Banat) i to najvećim delom dobrovoljnicima. Te jedinice su u svom sastavu imale veliki broj boraca svih naroda i narodnosti koje su živjele u Vojvodini. U njima se, pored Srba, kojih je bilo najviše i Hrvata, nalazio i znatan broj Mađara (u decembru 1944. formirana je i posebna 15. vojvođanska — mađarska brigada), zatim Slovaka (za vreme batinske operacije formirana je u okviru 51. divizije i posebna 14. vojvođanska — slovačka brigada), Bunjevaca, Rumuna, Rusina i dr. Boreći se u sastavu 51. divizije, svi borci raznih nacionalnosti zajednički prolišenom krvlju kovali su bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Vojvodine.

U Batinskoj operaciji je u zajedničkim borbama došlo do najtešjeg borbenog kontakta između boraca i starešina NOV Jugoslavije i Crvene armije. Tesna saradnja, pretvorena u prisno drugarstvo i u bratstvo po oružju, započeto u Srbiji i Banatu, u ovoj operaciji je zajednički prolišenom krvlju maksimalno razvijena i uvršćena.

Priznanje Vrhovnog komandanta

Tek u Kolutu i Bačkoj Bregu se moglo videti da veliki broj boraca nije u stroju Brigade. Mnogi su zauvek ostali na bojištu, a zatim sahranjeni uz dužne vojne počasti. Mnogi su, teško ranjeni, podlegli ranama u somborskoj i drugim vojvođanskim bolnicama, dok se jedan broj ranjenika oporavljao.

Lista poginulih i ranjenih bila je duga, duga... Poginuli su komandiri Joca Rajšinić i Živa Vojkov, zamenik komandira Slavko Filipović, komesari Jeta i njihovi zamenici Živa Kuzmanović, Jedo Škorić, Miodrag Milosavljević i, kao što je napred navedeno, Milan Ljiljak, koji je poginuo junački. Pomažući i ranjenicima poginule su bolničarke Pava Kolar iz Izbišta i Dara Vukobaba, zatim delegati Božarovi i Dragiša Ninković iz Izbišta, pa deseteri Nedeljko Milakov, Sava Josimović, Sredoje Marić i Radiša Jovanović, mitraljesci Svetolik Bauer, Milan Kosanović i Mirko Medi (obojica iz Karaorova), kurir Boško Rašajski, najmlađi i borac u svojoj jedinici, Jovan Poznić iz Gra-

Deo Brigade u Karancu

aca, Branko ulinac, dobrovoljac Branko Radosavljevi iz Sokolovca (Rumunija), Rada Mili ev, Nedeljko Šolaji iz Stapara, Milan Panti , Miodrag Marinkovi , Dragan Blanuša, Petar uri , Živko Balog, Franja Gaji , Ivan Golub, Aleksandar Ivanovi , Jovan Tomanovi , Slobodan Pajdi , Jovan Petirovi , Sava Joci , Živa Crepajac ...

A lista ranjenih? Pored prvoboraca Živana Branisavljevi a⁹ iz Kusi a, mitraljesca Laze Ljiljka ili lana SKOJ-a Kamenka Komnenova iz Uljme, ranjeni su i komandir ete Mirko Obradovi , lan KPJ Mita Baši , delegat Filip Pavkovi , komandiri vodova Milan Burain ev, Petar Svilar, Borivoj Savi ... Lista ranjenih bi bila preduga ka i zahtevala bi veoma mnogo prostora. Sre ne im rane bile!

Za uspešno izvršenje batinske operacije 51. divizija je dobila priznanje od najvišeg jugoslovenskog i sovjetskog vojnog rukovodstva. Svim u esnicima u ovoj operaciji Moskva je izrazila svoju zahvalnost proglašavaju i 51. diviziju »Dunavskom«, a pobedu u toj operaciji pozdravila salvom sa 20 artiljerijskih plotuna iz 224 oru a.

9 Prvoborac Živan Branisavljevi je ostao ratni vojni invalid bez ruke i živi u svom rodnom Kusi u.

Hor boraca na improvizovanoj poljarnici

Ono što je svim borcima i starešinama 51. divizije bilo najdraže, jeste sledeća pohvala Vrhovnog komandanta NOV Jugoslavije maršala Tita:

»Izražavamo svoju zahvalnost borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 51. divizije koji su pokazali izvanrednu hrabrost i upornost pri oslobađanju Baranje na čelu sa St. div. komandantom pukovnikom Sretom Savićem, pol. komesarom pukovnikom Jovanom Medenićem i zam. komandanta pukovnikom Dulićem ...

Rame uz rame sa herojskom Crvenom armijom mladi borci Srema, Banata i Bačke borili su se nesebično za oslobađanje svoje braće zajedno sa njima oni su gonili fašističke okupatore sa drugih delova naše zemlje. Jedinstvo i požrtvovanost u borbi protiv okupatora — garancija su naše potpune pobede. SF — SN. Vrhovni komandant NOV i PO Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito«.¹⁰

¹⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, kutija 295, reg. br. 3—94/1.

Relativno zatišje na Dravi

U Kolutu i Ba kom bregu Brigada se odmarala. Borci su iznosili svoja još sveža se anja, prepri avali dogaja i doživljaje, prebrojavali se. Poneki oporavljeni lakši ranjenik vra ao se u svoju jedinicu ...

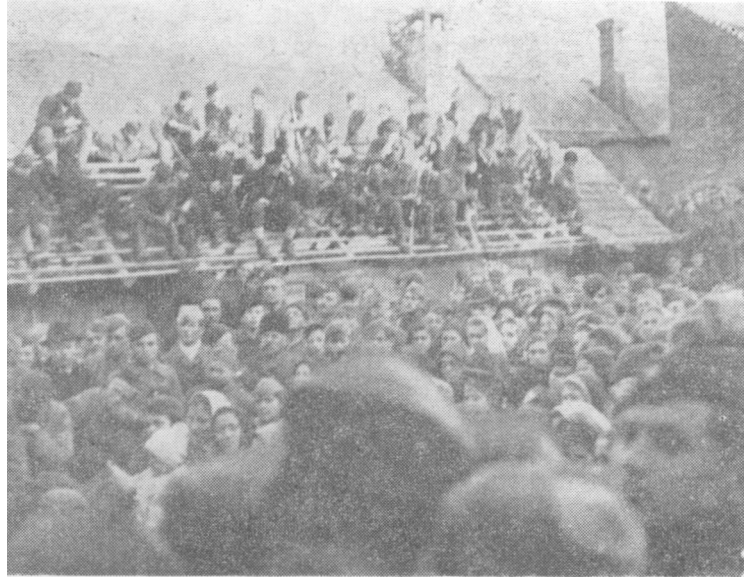
Posle oslobo enja cele Baranje, naša 51. divizija je izbila na Dravu prema Osijeku, a 12. brigada je krajem novembra bila u širem rejonu Kneževa.

Vrhovni štab je u to vreme izdao nare enje da 12. korpus (16. 36. i 51. divizija) posedne levu obalu Dunava u cilju obezbe enja levog boka 3. ukrajinskog fronta i davanja podrške dejstvima 6. i 10. korpusa NOVJ na slavonskoj strani Drave, dakle, u pozadini nema kog fronta u Sremu. Odmah se prišlo utvr ivanju položaja na obali. Bilo je to relativno zatišje, jer naši izvi a i ipak nisu mirovali, pa je s vremena na vreme dolazilo do puškaranja. Brigadno, bataljonska i etna rukovodstva su analizirali batinsku bitku i izvla ili pouke. Izvo ena je i vojna obuka, a lanovi KPJ i SKOJ-a održavali su sastanke.

Od 13. decembra 1944. godine 12. brigada je zauzimala položaje na Dravi od sela Topolnika do Babinog graba — izme u 8. na levom i 14. vojvo anske (slova ke) brigade na desnom krilu. Pred borcima, u odnosu na neprijatelja, bila je velika vodena prepreka — Drava, pa su se položaji naše 51. divizije protezali na itavih 70 kilometara. Na mestima gde se mogao o ekivati napad neprijatelja vršena su miniranja.

Taj period relativnog zatišja iskoriš en je za još intenzivniju vojnu i politiku obuku. To je iziskivao sadašnji sastav Brigade, popunjen novim, mladim i neiskusnim borcima, bez vojni kog znanja. A poznato je da je Brigada u dosadašnjim borbama trpela gubitke baš zato što borci ipak nisu bili dovoljno obučeni u rukovanju oružjem, zauzimanju zaklona i ukopavanju i si. za koje, realno, nisu ni imali vremena. Stoga su komandiri na osnovnu obuku svojih boraca obratili najve u pažnju.

Tih dana održavani su kursevi za minobaca lije i minere, jer je predstojalo formiranje jedinica koje e u svom sastavu imati minobaca e 82 mm. Za komandire su određeni or e Gavrilovi Baka i Jovan iri . Nastavu je odr-

Narod i vojska za vreme mitinga

žavao nastavnik Živanovi . Minobaca ko-mitraljeske, tzv. prate e ete u bataljonima, imale su u svom sastavu i po jedan vod protivtenkovskih pušaka.

U Brigadi je formiran i artiljerijski divizion, koji je u svom sastavu imao bateriju minobaca a 120 mm, bateriju protivoklopnih oru a 45 mm, kao i komandni vod. Divizionom je komandovao Marko Ocokolji , a komesar je bio Bogdan Buji .

Tako e, tih dana na Dravi, decembra 1944. godine formirana je i OZN-a.

Politi ki rad imao je za cilj podizanje borbenosti i morala, u emu su prednja ili lanovi Partije i skojevci. Kulturno-prosvetnoj delatnosti tako e je dato vidno mesto. Uvežbavani su etni i bataljonski horovi, recitatori su i-tali pesme inspirisane narodnooslobodila kom borbom. Davane su kulturno-umetni ke priredbe za vojsku i stanovništvo obližnjih sela. Nepismeni su nastavili zapo eto opismenjavanje. Izdavane su etne i bataljonske novine, a u naseljenim mestima održavani su mitinzi.

U Bermendu je na velikoj sve anosti 24. decembra general-lajtnant Košta Na izvršio smotru boraca 51. divizije i uru io odlikovanja za hrabrost pokazanu u dotadašnjim borbama, a naro ito u Batinskoj bici i daljim borbama za oslobo enje Baranje. Pored ostalih, odlikovani su: komandant Dušan Doronjski Jocika, politi ki komesar Milan Basta, partijski rukovodilac Brigade Nikola Kmezi Nidža, komandanti bataljona Božidar Simanovi Baba, Mita Dudi , Petar Grubi i Petar Me eši, komesar bataljona Dragi Grudi , pomo nik komesara bataljona Milan Teši , Dušan Krajnovi i Sr an Puši , oficiri Svetozar Veli kov, Cveja Krnjulac, Lazar Palovi , Živorad Mihi , Ante Grgi , Petar Žumbekovi , Milan Marinkovi , edomir Kumanov, Petar Pavlov, Milovan Tadi , Vitomir Miloševi , Ilija Josipovi , Nikola Depalo, Milan Marjanovi i Manda Krili . Me u posmrtno odlikoVanima bili su i junaci batinske bitke Milan Ljiljak, Milan Kosanovi , edo Škori , Miodrag Mirosavljevi i Slavko Filipovi .

Radilo se i na podizanju vojni ke discipline. Zahtevalo se oslovljavanje po inu, vojni ko pozdravljanje, vojni ki odnos izme u boraca i starešina i izme u nižih i viših starešina. Sve je to zahitevao novi, frontalni na in ratovanja, novo naoružanje, novi uslovi života — bila je to vojska koja je mogla da izdrži sav teret ratnih zbivanja do kona ne pobeđe samo disciplinom, vojni kim redom.

U to vreme — ta nije: Naredbom Vrhovnog štaba od 1.januara 1945. — formirana je 3. armija od jedinica dotadašnjeg 12. korpusa, dakle, u njen sastav ušle su 16. 36. i 51. divizija. Komandant 3. armije hio je generallajtnant Košta Na iz Petrovaradina, proslavljeni španski borac i oficir Španske republikanske vojske, koji je od 1941—1945. ratovao po jugoslovenskom ratištu i bio lan Glavnog štaba Bosne i Hercegovine, komandant Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, komandant 1. bosanskog korpusa, a zatim i 3. isto nobosanskog korpusa, kao i Glavnog štaba NOV i PO za Vojvodinu.

U Štabu 12. brigade došlo je do promena samo utoliko što je položaj na elnika imao Petar Grubi , za referenta saniteta došla je Dragića Šauli , a za sekretara SKOJ-a Stanka Cimpi .

Brigada je tada brojala 1.706 boraca i starešina od kojih su 84 bile drugarice.

KAD DVANAESTA ZATALASA STROJ

*Dvanaesta Vojvo anska
brigada udarna,
narodu zavet dala:
nestade dušmana!..*

*Ko ne znade,
za vek zna e
kako s' bije boj —
kad Dvanaesta vojvo anska
zatalasa stroj. . .*

<

*Otvori majko prozor,
raduj se sinu tvom
naš stroj slobodu nosi
da njom obasja dom ...*

*Ko ne znade,
za vek zna e
kako s' bije boj —
kad Dvanaesta vojvo anska
zatalasa stroj ...*

*Za bratstvo i jedinstvo
zakleti ko nikad pre
mi znamo kako se živi
mi znamo kako se mre!..
i*

*Ko ne znade,
za vek zna e
kako s' bije boj —
kad DVANESTA VOJVO ANSKA
zatalasa stroj ...*

Velimir Suboti Velja
(Sombor, 1976.)

VIROVITI KI MOSTOBRAN

Još u novembru i decembru 1944. godine 6. i 10. korpus stvorili su slobodnu teritoriju u širem rejonu Virovitice. Ta dva korpusa su, ustvari, obezbedili prostora koji bi mogao da prihvati naše jedinice iz Baranje koje bi mogle da, napadajući i silom, poremete neprijateljsku pozadinu na sremskom frontu. Već 8. decembra Štab 16. divizije je dobio naredbu da otpočne prebacivanje svojih brigada preko Drave u Slavoniju. Tako je stvoren Viroviti ki mostobran. On je predstavljao vezu sa Crvenom armijom u Maarskoj i jugoslovenskim jedinicama u Slavoniji, koje su već djelovale u dubokoj pozadini sremskog fronta.

Kako je u to vreme nemačka komanda trebalo da obezbedi povlačenje preostalih snaga iz Bosne preko Save kod Slavanskog Broda, a zatim i komunikacijama kroz Posavinu, veoma joj je stalo da sremski front zadrži na zateenoj liniji. Međutim, novostvoreni Viroviti ki mostobran donosio je Nemačima nove nevolje. Dejstvo naših jedinica na tom mostobranu dovodi u opasnost nemačku odbranu na sremskom frontu, što znači i opasnost i za povlačenje nemačkih jedinica iz Bosne. Otuda nemačka komanda odlu-

uje da napadne naše snage na Viroviti kom mostobranu u cilju njegove likvidacije.

Do kraja decembra voene su borbe, uz upotrebu nemačkih tenkova, sa promenljivom sreom. Neprijatelj je esto preduzimao napade, ali je manje-više uvek bio odbacivan na polazne položaje.

U prvoj polovini januara jedinice, koje su se ve nalazile na mostobranu, imale su zadatak da ga po svaku cenu održe i stvore uslove i vreme za prebacivanje naše 36. i 51. divizije u Slavoniju.

Bugari preuzimaju naše položaje

U meuvremenu na levoj obali Drave došlo je do smene: naše položaje preuzele su jedinice 11. i 12. bugarske divizije. U Naredbi štaba 3. armije naglašeno je da smenu treba izvršiti što brže i to noću, a u direktivi koja je zatim usledila navedeno je da »odmah treba preduzeti mere da to smenjivanje protekne u što srda nijim manifestacijama bratstva sa bugarskim narodom i bugarskom vladom.« Naloženo je da treba organizovati doek, pa čak, ako je to moguće, organizovati i priredbe sa prigodnim programom. U direktivi se još kaže: »U sprovođenju ove direktive štabovi treba da unesu što više ožbiljnosti, imaju i na umu da bratstvo između naše i bugarske vojske, koja se krvlju kovati u našim zajedničkim borbama protiv našeg zajedničkog neprijatelja — fašizma, treba da bude glavni doprinos i zaloga nerazrušivog bratstva između naroda Jugoslavije i Bugarske«.

Smena položaja koje je držala 12. vojvođanska izvršena je 12. januara (32. i 46. bugarski puk). Naše borce je tih zimskih dana kod Bugara najviše zadivila topla odeća njihovih vojnika i oficira — preko novih šinjela imali su čak i jagnjeće kožuhe. Prihvat Bugara bio je srdačan i ozbiljan, ali izuzev nekoliko zajedničkih foto-snimaka, nikakvih manifestacija i izliva bratske ljubavi nije bilo.

i

Do šikloša — bez odmora

Uostalom, za to nije bilo ni vremena. Jer, već sutradan 13. januara Brigada je krenula usiljenim maršem u

pravcu šikloša i Bar a. Mnogi e se još dugo se ati tog teškog, iscrpljuju eg marša. Januarska hladno a štipala je obraze, nos i uši. Pod nogama je škripao sneg. Maršovalo se bez odmora, pod punom ratnom spremom. Pao je ve mrak, a odmora nije bilo. Zašlo se u duboku no — opet bez odmora. Borci — po pet-šest njih — hvatali su se pod ruku i tako kora ali. Neki su hodaju i ak na momente i spavali, — organizam je tražio odmor, a odmora nije bilo. Sneg na putu bio je potpuno ugla an, pa je to pri injavalo posebne teško e. Miši i nogu bili su stalno napregnuti — sve ja e ose ali su se bolovi. Za Brigadom su ostajali: Jagodnjak, Bolman, Petlovac, Beremend, Na haršanj... Najzad, šikloš — posle itavih 60 kilometara! Još je bio mrak. Kona ari su razmestili ete po ku ama, od kojih su mnoge bile napuštene. Umorni borci su se u polusnu formalno rušili i u trenu zaspali dubokim snom. Najteže je ipak bilo onima koji su bez pogovora — umesto sna — primili nareenje za požarstvo ili stražu.

Posle jednodnevnog odmora marš je nastavljen preko teritorije Ma arske, prema Bar u, gde je Brigada prešla Dravu skelama i preko improvizovanog mosta, s obzirom da je gvozdeni most bio srušen, a ve 17. januara prispela je u Viroviticu. Zatim je preba ena železnicom u Podrvasku Slatinu. I odmah posle toga, bez zadržavanja, na položaje od sela Bukovice do Gornjeg i Donjeg Viljeva.

Na sremskom frontu je bila ozbiljna situacija. Neprijatelj je vršio snažan pritisak, pa je 17. januara sa etiri divizije, potpomognute tenkovima, izvršio ak i probaj izme u Tovarnika i Sotina. Stoga je Vrhovni štab ve su-tradan naredio 3. armiji da sa 16. i 51. divizijom stupi u dejstvo ofanzivom prema Našicama i Donjem Miholjcu, dakle, da vrši pritisak na neprijateljsku pozadinu. To svoje nareenje je Vrhovni štab ponovio i slede a dva dana zah-tevaju i angažovanje svih snaga 3. armije i najve u aktivnost naših jedinica. Svojom zapoveš u od 19. januara, Štab 3. armije prenosi pot injenim jedinicama zahteve Vrhovnog štaba u smislu »što ja eg ofanzivnog dejstva svih naših jedinica na prostoru Slavonije«.

U okviru tako postvaljenog zadatka, naša 51. divizija trebalo je da napadne i uništi neprijatelja na prostoru Adolfovo Selo — Adolfovac — a avica.

Prelaz preko porušenog mosta na Dravi kod Bara bio je mukotrpan

Neprijateljske snage koje su branile Virovitički mostobran predstavljao je 91. armijski korpus, 15. kozački korpus (1. i 2. kozačka divizija sa još nekoliko bataljona), zatim 1. ustaško-domobranska divizija, 297. divizija, 7. SS »Princ Eugen« divizija i delovi 264. divizije.

a avica

Na težištu napada naše 51. divizije u cilju zauzimanja a avice i izbijanja na levu obalu Novog dravskog kanala i odbacivanja neprijatelja prema Moslavini, bile su 7. i 12. brigada. Osmu brigadu bila je na pomoćnom pravcu. Posle kraće artiljerijske pripreme sve tri brigade krenule su istano u 15 sati 20. januara u napad. Ispostavilo se da je 7. brigada

krenula sa svoja tri bataljona i 3. bataljonom 12. po veoma hladnom vremenu, po dubokom snegu i do krajnjih granica nepodobnom terenu, ispresecanom ve im i manjim kanalima.

Glavni pravac napada bile su Donje Bazije — Adolfovo Selo — Adolfovac, put a avica^most na Novom dravskom kanalu. Ve u prvom jurišu likvidirano je neprijateljsko uporište Adolfovo Selo i naše jedinice izbile su pod sam Adolfovac, ali to uporište je branjeno žestokom vatrom. Pored toga, treba se podsetiti da prilaz Adolfovcu predstavlja brisani prostor što je veoma otežavalo dalje napredovanje, pa su naši bataljoni zauzeli položaje na isto -noj ivici Adolfovog sela i na kanalu iznad puta, koji se proteže izme u sela Donje Bazije i Suhomlaka.

Juriš je ponovljen istoga dana oko 21 as, ali bez uspeha. Sutradan je neprijatelj doveo nova poja anja pa zato ni ponovni napad u 15 sati nije urodio plodom, Naše jedinice su se s mukom ukopavale u smrznutu zemlju i držale liniju dostignutu prvobitnim uspesima. Za ta dva dana 3. bataljon Dvaneste imao je 18 poginulih i 85 ranjenih boraca I 7. kao i susedna 8. brigada imale su gubitaka u ljudstvu. Ocenjuje se da je do toga došlo zbog veoma teških uslova pod kojima su vo ene borbe. Mraz do minus 25 stepeni, duboki sneg, teško ukopavanje — sve je to bilo ovoga puta na strani neprijatelja. Juriši hrabrih boraca bili su veoma smeli, ali ih je neprijatelj uvek do ekivao plotunima.

Sa 8. vojvo anskom je u pravcu Suhomlake napadao 4. bataljon Dvanaeste. Borci su uspeli da u u u prve ku e, a ubrzo zatim, predve e, i u centar sjela. Tada je neprijatelj uveo u borbu tenkove i u protivnapadu odbacio naše bataljone. Napad naših bataljona ponovljen je posle jake artiljerijske pripreme, ali je neprijatelj opet uz pomo tenkova, uspeo naše jedinioe da vrati na polazne položaje.

Od naših suseda, jedinica 16. divizije neprestano se ula potmula grmljavina topova i minobaca a — dopirala je od a avice i Novog dravskog kanala, ije su obale bile veoma strme. Tamo je 2. bataljon Dvanaeste oja avao 2. vojvo ansku brigadu.

Zatim je, s obzirom na neizdržljivu hladno u (borci su za ovo doba godine bili dosta slabo odeveni). Štab Divizije

izvukao iz borbe 7. brigadu, a na njeno mesto došla je Dvanaesta. Srnena je izvršena no u izme u 21. i 22. januara.

etvrti bataljon i protivtenkovska baterija zauzeli su položaje prema Adolfovcu, 3. bataljon u Adolfovom Selu, 1. bataljon od Adolfovog Sela do kote 104, dok je 2. bataljon bio u selu Donje Bazije.

Obustavljene su i napadne akcije, a borcima na položaju nare eno je utvr ivanje i maksimalna budnost.

Do 24. januara nije bilo okršaja izuzev poja anog izvi anja, povremenih artiljerijskih i minobaca kih dvoboja ili obostranih pojedina nih ispaljivanja granata ili mina radi uznemiravanja. Borci su ito vreme iskoristili za ukopavanje i odmor.

Ve 24. januara jedna jaka nema ko-usta ka jedinica iznenada je s boka napala položaje našeg 4. bataljona. Bio je to veoma oštar napad, ali je upornom odbranom zadržan, a zatim je u protivnapadu i odba en, ostavivši dva-naestak mrtvih i ranjenih. Bataljon je imao tri poginula i 22 ranjena borca.

No u izme u 23. i 24. januara dalovi 3. bataljona su pokušali da unište jedan bunker na putu Adolfovac—Adolfovo Selo, ali pokušaj nije uspeo.

Za vreme ovog relativnog zatišja Štab 12. korpusa je odluo da 25. januara napadne jednu neprijateljsku izboinu, koja je, ustvari, predstavljala mostobran na Novom dravskom kanalu. U zapovesti za napad nazna eno je da treba da po ne u 18 sati.

Za izvršenje ovog zadatka obrazovana je glavna napadna kolona u iji sastav su ušle 12. i 8. brigada 51. divizije i 1. brigada 16. divizije. Ta udarna grupa trebalo je, prema zamisli pretpostavljene komande, da napada pravcem Bazije—Adolfovo Salo— a avica, da likvidira uporište u a avici, a posle toga da zaposedne Novi dravski kanal i da se tu utvrdi.

Dvanaesta brigada je dobila zadatak da napada komunikacijom Adolfovo Selo— a avica i da u tom selu energu no likvidira neprijateljsko uporište. Dve baterije minobaca a 120 mm i jedna baterija topova 76 mm su sa položaja u selu Donje Bazije bile spremne za podršku napada. Levo od Dvanaeste sadejstvovala je 1. brigada 16. divizije. Za u eš e u napadu predvi ene su još i 7. i 14. (slo-

va ka) brigada, zatim 2. i 4. brigada 16. divizije, kao i 15. (ma arska) vojvođanska brigada »Šandor Petefi«, koja je formirana 31. decembra od boraca mađarske narodnosti, koji su se nalazili u slavonskom bataljonu »Petefi Šandor« i u vojvođanskim jedinicama, kao i od novodošlih boraca iz Vojvodine.

Napad su podržavale i odgovarajuće artiljerijske jedinice, a po dva bataljona 7. i 2. brigade bili su u rezervi 51, odnosno 16. divizije.

U brigadama su formirana i bombaška odeljenja, a u zapovesti viših komandi naglašeno je da se protivtenkovska oruđa protivtenkovske puške upute u streljački stroj, kao i da mineri budu u bataljonima, spremni da otkrivaju i iste minske polje. Protivtenkovski divizion 12. brigade je tih dana prvi put stupio u dejstvo i to baš na jurišnim položajima.¹

Mađarska, Mađarska! Dugo će se pamtiti ta Mađarska!

Artiljerijska priprema trajala je pola sata. U 18 sati brigade su krenule sa polaznih na jurišne položaje. Noć, a zima. Napad je silovit. Gruvalo je sa svih strana. Puške su praštale, a mitraljezi neprekidno štekali, ostavljaju i s vremena na vreme svetle i trag. Noć između 25. i 26. januara bila je duga kao vešnost. Dvanaesta (3. i 4. bataljon) je uspela posle četiri sata borbe da se ispod nasipa i željeznice pruge privuče selu, da ovlada sa nekoliko kuća i žilavo branjenom Mađarskom i da neprijatelja istera iz željeznice stanice, koja je pretvorena u bunker. Tukli su i naši protivkolci koji su išli uporedo sa streljačkim strojem.

Prvoj brigadi je uspelo da se domogne prvih kuća Mađarske sa zapadne strane, ali je odbacena. Neprijatelj je izvršio nekoliko protivnapada. Naši su se maksimalno zalagali, ali nisu svi imali podjednako uspeha, pogotovo što je neprijatelj skoro svaku kuću u pretvorio u bunker. Da su naše jedinice imale bar nekoliko tenkova! Ali, toga nije bilo. Imali smo i dosta gubitaka. Ljudstvo prozeblo i veštom premoreno jurišaju i po teškom terenu, nije imalo dovoljno snage, pa su u četiri sata ujutru jedinice povučene na po-

¹ Ljudstvo za oba avangarda u rukovanju popularnim »protivkolicima« izdvojeno je još pre Batinske bitke. Komandant divizion bio je Živković, a komesar Bogdan Bujić.

lažne položaje. Dvanaesta je u borbama za a avicu izgubila 24 borca, a 28 ih je ranjeno.

Veoma živopisno opisani su događaji i vremenske prilike u izveštaju koji je Štab brigade uputio Štabu 51. divizije, u kome se, pored ostalog, kaže:

»____Za vreme pokreta bila je velika hladnoća, januarski mraz, temperatura je spala na minus 25°C, a uz to je bila i jaka poledica, povremeno velika studena mećava. Oboljenja usled jake hladnoće dešavala su se, ali smrtnih slučajeva nije bilo. Uginulo je 15 konja.

Borci su ovaj put prevalili lako sa pesmom i velikim oduševljenjem, te se kroz to osetila svesnost o ratu koji vodimo. Treba napomenuti da je pešadija bila dosta slabo obučena. Bilo je boraca koji su bili u svojim zimskim kaputima, kratkim i dugim kim. U cipelama koje su gotovo pohabane. Ova okolnost nije ni malo uticala na izvršenje pokreta...

... U borbama za isto noćnu avicu, naš III bataljon po jakom mrazu i uz zaštitu artiljerijske vatre privukao se selu i železničkoj stanici bez gubitaka. Svi borci i starešine bili su maskirani belim aršavima i u jurišu ovladali su stanicom. Neprijatelj je bežao u selo ostavljajući za sobom mrtve i ranjene.

Napad III bataljona na a avicu izvršen je po najvećem mrazu. Bila je to jedna od onih noći kada puca drvo i kamen usled mraza, kada se ovekulede krv u žilama, kada osećate da nema dovoljno vazduha. Temperatura je bila minus 26°C. Sneg je bio visok pola metra, a po jarugama i više. Na nekim mestima dostizao je visinu ovekule. Ukopavanje se vršilo samo u snegu, jer se do zemlje nije moglo doći. Morala se probijati debela ledena kora snega.

Neprijatelju su naneseni jaki i krvavi gubici. Išlo se preko leševa napred. Ubijeno je oko 200 fašističkih vojnika...

Studen

Grubi

Jocika«

Zatim, došlo je do prestrojavanja jedinica, pa je 51. divizija smenila 16. diviziju noć u izmeću u 30. i 31. januara. Tako je 12. brigada zaposela položaje za odbranu na liniji a avica potok—selo Šikovac—Donje Predrijevo—reka Drava, a drugi položaj organizuje na liniji Senkovac—Petrovo Selo—Skopljanska greda— a avici potok. Štab Brigade bio je u Senkovcu.

Narednih nekoliko dana borci su uređivali odbrambene položaje: kopali su rovove, uređivali mitraljeska gnezda i zaklone, postavljali žičane prepreke i prepreke od balvana. Minereri su minirali moguće pravce nastupa neprijatelja.

Kopane su i ure ivane i zemunice, koje su služile kao skloništa, a ure ivane su i osmatravnice. Vredni izviđači su stalno bili u pokretu. Cilj im je bio da noću, u tišini, bez glasa i neprimetno hvataju neprijateljski »živi jezik.«

Dani su bili hladni, no i još hladnije. Kopalo se teško, zemlja je bila smrznuta. Svaki zamah ašova im bio je propraćen psovkom — vojska kao vojska!

Nemački plan »Vukodlak«

Snage Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na Viroviti kom mostobranu zadavale su svojim napadnim aktivnostima velike muke Adolfu Hitleru i nemačkoj Vrhovnoj komandi. One vezuju znatne nemačke ustaške i druge kvintne snage, koje bi mogle da se upotrebe na drugim ratištima. Osim toga postojala je opasnost spajanja jugoslovenskih divizija u Podravini sa snagama na sremskom frontu, da eventualno zauzmu Slavonski Brod, što bi dovelo do onemogućavanja daljeg povlačenja nemačkih snaga iz Bosne, a odatle se povlačenju itava grupa armija »E«. Time bi bila ugrožena i eksploatacija uglja iz tuzlanskog bazena, koja je, inače, bila od velikog značaja za nemačku ratnu mašinu, naročito u ovim zimskim uslovima.

Stoga je Hitler lično bio zainteresovan da se u Podravini i Viroviti kom mostobranu preduzme ofanziva protiv naših snaga. Komandant Jugoistoka general Vajks predložio je da se u tom cilju izvede operacija pod nazivom »Vukodlak« protiv naše 3. armije, koja je na tom prostoru imala preko 45.000 boraca. Hitler je taj plan odobrio, utoliko pre što je smatrao da će uništenjem jugoslovenskih snaga u Podravini ostaviti južno krilo Crvene armije u Maršskoj bez našeg oslonca i podrške. On je planirao da velikom protivofanzivom izbaciti Crvenu armiju iz Marške, koja je već zauzela Budimpeštu i ugrožavala Beograd. A sama Marška je za Nemačku bila važna zbog velikih zaliha hrane namenjenih nemačkoj stanovništvu. Razunalo se da bi ta velika protivofanziva mogla da otpočne im vremenski i drugi uslovi dozvole, po svojoj prilici u rano proleće. itav taj plan dobio je naziv »Velika operacija«, a uništenje Viroviti kom mostobrana bio je njen uvod.

Kako je Viroviti kom mostobran raspolagao znatnijim jugoslovenskim snagama, koje su, ako se uzme u obzir

njegovo prostranstvo, mogle i da se poveaju, one su mogle u mnogome da spreavaju ili bar otežavaju povlaenje Nemaca. Vešto koriste i tu situaciju, taj argument je iskorišten me u nema kim d kvislinškim vojnicima u propagandne svrhe u pripremama predstojeeg napada na Viroviti ki mostobran. Naime, isticana je parola da im na mostobranu partizani spreavaju put u Nema ku i da e tu ostaviti kosti ako se ne probiju za Viroviticu. A izbijanje nema ko-kvislinških snaga u rejon Virovitice znailo bi prakti no i likvidaciju mostobrana. Dakle, nema ko-kvislinške jedinice su bile veoma motivisane za ulaganje krajnjih napora u predstoje oj operaciji »Vukodlak«.

U tom cilju neprijatelj je po eo da grupiše svoje snage: one koje su se zatekle u Slavoniji, zatim nešto je doveo sa sremskog fronta, a neke je prebacio iz Bosne. Našim obavestajnim organima nije promaklo dovlaenje snaga iz Bosne, veoma živ saobra aj izme u Osijeka i Donjeg Miholjca i koncentracija jakih snaga na podru ju akovo—Vinkovci—Osijek, štab naše 3. armije je o itome obavestien i odmah je zaklju io da neprijatelj namerava da izvrši ofanzivu na mostobran.

Ofanziva je trebalo da po ne 6. februara 1945. godine. Za njeno izvoenje bile su spremne slede e neprijateljske snage u prvoj liniji:

- 297. divizija;
- 77 SS divizija;
- Borbena grupa »Fišer« (imala je u svom sastavu i izvi a ki bataljon, nekoliko policijskih eta i nekoliko jedinica za osiguranje), oja ana jednim pukom 11. vazduhoplovne divizije;
- 2. koza ka konji ka divizija sa pukom poglavnikovog tjelesnog zdruga;
- 1. koza ka konji ka divizija.

Naše snage:

- 36. divizija 12. korpusa (6. 5. i 3. brigada);
- 32. divizija 10. korpusa (Brigada »Pavlek Miškin«, Zagorska brigada, Brigada »Matija Gubec« i Brigada »Braa Radi «);
- 40. divizija 6. korpusa (18. brigada, Viroviti ka i 16. omladinska brigada);
- 12. divizija (12. osije ka proleterska i 4. brigada);

— 33. divizija 10. korpusa nalazila se u pozadini neprijatelja;

— 16. divizija (4, 15, 2, 1. i Artiljerijska brigada).

Najzad 51. divizija bila je na odbrambenim položajima u sledećem rasporedu:

12. brigada ojačana jednim bataljonom 8. brigade na položajima: r. Drava—s. G. Predrijevo—izme u s. Senkovac i s. Vranješevica—k. 105; 7. brigada na položajima: k. 105—gornji tok r. Čavaica—s. Adolfovo Selo—Voćinski potok do k. 101; 14. brigada na položajima: ušće Lug—Osokoruša—s. Milanovac—železnička stanica Breštanovica—s. V. Rastovac—Ciganuša (k. 100); 8. brigada (bez jednog bataljona)—u divizijskoj rezervi na prostoru s. Dobrovica—s. Brezika; Artiljerijska brigada sa jednom artiljerijskom grupom u rejonu s. Dobrovi—s. Miljevci za podršku 14. i 7. brigade, a s drugom u rejonu s. Medinci za podršku 12. brigade.

Neke od naših divizija su bile na položajima već tri meseca, a 16. divizija dva meseca. Borci su se psihički pripremali za odbranu, ali relativno zatišje do 6. februara nije moglo da im pruži odmor po nezampanoj hladnoći, a slaba obuka i odelo dovodilo je i do smrzavanja boraca na položajima. Uz to i bataljoni Dvanaeste su u januarским ofanzivnim dejstvima izgubili jedan broj poginulih i ranjenih boraca i starešina, među kojima i komandira voda Miloša Birmašova, koji je pao u trenutku kada je štitić odstupnicu svoga voda. Poginuli su i Jan Pavlik, Dura Briga, Janko Jenseski, Miša Beška, Janko Bantus, pa pomoćnik komesara čete Grozda Milankov, bolničarka Ivanka Stankov, komandir čete Milan Radivojević, vodnik Žika Milašinović, desetar Stevan Bogdanov, sekretar SKOJ-a u četi Larisa Subić, desetari: Svetozar Jovanović i Stevan Rusak...

Među ranjenima tih dana mogu se navesti imena bolničarke Branke Čorović iz Vršca, Gordane Stojadinović iz Mramorka, Zore Kosanović iz Karačorjeva, delegata voda Bogoslava Ubrila, komesara čete Riharda Nikolića, zamenika komesara Bogdana Prsine, komandira čete edomira Kumanova, delegata Raška Zelenović, kao i komandira vodova Jovana Čiline, Nikole Grujić, Adama Pašić i Žive Lučića...

U izveštaju Štaba 12. brigade od 5. februara 1945. godine kaže se:

»O ekuju i neprijateljsku ofanzivu na front 51. divizije, štab XII VUB preduzeo je niz pripremnih i zaštitnih mera, koje govore o vojnoj zrelosti naših jedinica. Te mere bile su:

1. Izviđanje danju i noću.
2. Grupno posjedanje položaja, a ne u vidu lanca.
3. Rezervu upotrebljavati tek onda kada se otkrije glavni pravac napada neprijatelja.
4. Topove postavljati na glavne pravce neprijateljskog napada.
5. vrsto držati vezu između jedinica.

Odlučnost i vrstina Štaba naše Brigade vidi se iz sledećeg naroda:

»... I u slučaju da neprijateljski tenkovi prođu, ne gubiti glavu, već sa strane puta i prolaza iste tu i... Štabovi i jedinice ne smeju se povući sa svojih položaja bez naredjenja i odobrenja ovog Štaba.«

Kmezi

Jocika«

Napad neprijatelja poeo je rano ujutru 7. februara. Bile su to 297. i 7. SS divizija uz podršku 50 tenkova i artiljerije. Sa prostorije Našice—uradnicima one su se kretale opštim pravcem prema Podravskoj Slatini, usmeravajući glavni udar na spoju između 12. divizije 6. korpusa i 51. divizije. Narednog dana neprijatelj je produžio napad ka Podravskoj Slatini i Virovitici. Naše divizije bile su u povoljnoj situaciji. Do 8. februara nemoguće je iako divizije izvršile su proboj svih položaja naše 3. armije i sasvim se približile Virovitici.

Na odbrambene položaje 12. brigade neprijatelj je 7. februara u popodnevnim satima poeo napad uz pomoć tenkova na pravcu sela Ravica—Senkovec—Medinci. Njegova artiljerijska priprema trajala je skoro 3 sata. Prodor mu uspeva, pa padom mraka zauzima selo Bukovicu. Nadmoć neprijatelja bila je velika — i u ljudstvu i u naoružanju.

Prvo je potisnut 4. bataljon, a zatim i ostali, pa se Brigada u toku noći povukla prema selima Medinci—Senkovec—Noskovci—Baki. Na toj liniji Brigada je pružila novi otpor. Kod pustare Senkovec bilo je veoma žestoko u toj noćnoj borbi, u kojoj su naši borci uništili dva tenka i oko 150 vojnika.

Uz saglasnost Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, Štab 3. armije je, usled nastale situacije doneo odluku da sve svoje jedinice prebaci na levu obalu Drave. Dok je nekim jedinicama (6. i 10. korpus) naredjeno je da ostanu u Slavoniji i da, koriste i slavonske planine Papuk i Psunj kao oslonac, napadaju na pozadinu i bokove neprijatelja, 36. divizija 3. armije dobila je zadatak da brani novoformirani dravski mostobran manjih razmera. Formiranje tog mostobrana trebalo je omogućiti lakše povlačenje ostalih jedinica 3. armije preko Drave kod Bara.

Tako je 12. brigada 8. februara nastavila da se povlači prema Baru i to pravcem Rusini—Gradina—Dijalka—Te-rezino polje. Kod sela Cabune je 3. bataljon celo pre podne toga dana pružao snažnu podršku 7. brigadi u cilju zadržavanja neprijatelja, dok su ostali bataljoni bili u divizijskoj rezervi u selu Višnjica.

Napadi neprijatelja su i dalje bili veoma jaki i intenzivni. Realna je bila procena naših viših štabova da će on 9. februara pokušati koncentričnim napadom da u potpunosti zauzme Viroviticu, likvidira mostobran i naše jedinice nabaci na Dravu.

Takav plan je neprijatelj zaista imao: ujutru 9. februara prešao je u opšti koncentrični napad na Viroviticu, pri čemu je imao snažnu podršku artiljerije i tenkova. U prepojevnim uslovima Virovitica je bila u njegovim rukama. Od Virovitice do Drave makadamskim putem ima svega 14 kilometara, štab 51. divizije je stoga u ranim jutarnjim uslovima 9. februara naredio svojim jedinicama da ubrzaju odstupanje, ali da to izvode postupno. Dvanaesta brigada, kao rezerva 51. divizije, zauzela je položaje na liniji sela Orešac—Gradina. Njen je zadatak bio da obezbedi povlačenje ostalih brigada 51. divizije od eventualnog dejstva neprijatelja. Pošto su one prošle položaje Dvanaeste, prebacivanje preko Drave su, počev od 16,30 sati počinjali i njeni bataljoni. Dvanaesta se poslednja iz 51. divizije prebacila preko reke. Njeni poslednji delovi prešli su pontonski most kod Bara oko 20 sati.

Uopšte uzev, povlačenje naših jedinica i prebacivanje preko Drave u Marškomu dobro je organizovano i uspešno izvršeno. U tome je značajnu ulogu odigrala prethodno organizovana odbrana i žestoka vatra zaštitnih delova. Zaš-

titni delovi su organizovani na uzastopnim položajima, a borbe su vođene protiv nadmoćnijeg neprijatelja uz podršku tenkova koji su nasrtali na naše položaje.

Brigada je i ovde, u borbama na Viroviti kom mostobranu, ostavila tragove. Bili su to tragovi obeleženi krvlju njenih boraca. Od 6. do 9. februara 1945. god. 51. divizija je imala 106 poginulih, 165 ranjenih i 248 nestalih boraca. Iz 12. brigade me u poginulima je bio i pomoćnik komesara 1. bataljona Milan Tešić, popularni Celer iz Ledinaca. Pogibiju Celera borci su veoma teško primili. Izgubili su odličinu drugu i partijskog rukovodioca, koji je za svakog borca u najtežim trenucima nalazio rešenje i toplinu i ohrabrenje. U Batinskoj bici zaslužio je Orden za hrabrost.

Teško je ranjen, poginuo u mitraljeskim rafalima 6. februara, baš na samom kraju, Zlatibor Petrović iz Uljme. Drugovi su ga izvukli s položaja, ali je ubrzo umro. Budući da je pred rat bio vojni pitomac, naredbom mu je da se javi u Štab Brigade da primi dužnost a utanta. Međutim, on je zamolio da ostane u rovu još neko vreme, dok se borbe na mostobranu ne završe. Dužnost a utanta, eto, nikad nije primio.

Poginuo je i zamenik komandira ete Marko Dražić, delegati Zlatan Milićević iz Vršca i Ivan Petrović iz Zrenjanina, zatim Petar Doroški i Ljubomir Balić iz Novog Sada i Josip Bizjak iz Laškog. Kod Gradine, kada je 12. brigada branila odstupnicu jedinicama 51. divizije, poginuo je komandir ete Branko Lončar i vodnik Stevan Musić iz Stapara.

U tim borbama ranjeni su: Dura Babić, Košta Žegovac, Žarko Lukin, komandir ete Božidar Otašević, zamenik komandir Miladin Radojević, vodnici Manko Grubor, Milan Vladulja i edo šišković, bolničarke Marica Ključević i Smilja Opala i dr. Ukupno je za četiri dana borbe poginulo 27 boraca, a 44 su ranjena. Nestalo je 49.

Posle prelaska Drave kod Barane, Brigada je sve do 16. februara bila na odmoru i srećivanju u selu Kiš Dopsa na teritoriji Maarske.

Virovitički mostobran je, može se reći, odigrao pozitivnu ulogu, a u ete 12. brigade uspešno. Naše snage, držite taj mostobran u zimu 1944/45. godine vezivale su znatne neprijateljske snage, pa je stoga planirani po etak ne-

ma ke protivofanzive u Ma arskoj morao biti pomeren do po etka marta.

Za 12. brigadu je to bila tek prva bitka na Dravi. Situacija na frontu se odvijala tako da su borci ve nasluivali da e na Dravi biti još vatre i dima. Slavonija e opet goreti, ali emo tada mi goniti neprijatelja.

Organizaciono sre ivanje u Baranji

Uskoro je Brigada od Štaba 51. divizije dobila zadatak da se prebaci u Baranju, što su, prema nare enju Štaba 3. armije u inile i ostale divizije, koje su ubrzo zamenile bugarske jedinice na levoj obali Drave. Me utim, 51. divizija je odre ena u rezervu pa je tako 12. brigada raspore ena u baranjskim selima: Popovac, Kamenac, Zmajevac, Karanac i u Belom Manastiru.

Ponovni boravak u Baranji iskoriš en je za odmor i organizaciono sre ivanje i popunjavanje jedinica, kao i za vojno-stru no uzdizanje boraca i starešina i intenzivni ideološko-politi ki i kulturno-prosvetni rad — u duhu direktiva koje je polovinom januara postavio Centralni komitet KPJ. Cilj te direktive bio je dalje organizaciono u vrš ivanje jedinica i prerastanje u svaremenu armiju, kakvu su zahtevali tadašnji uslovi frontalnog ratovanja.

lanovi KPJ i SKOJ-a analizirali su držanje svakog pojedinca u proteklim borbama — njihovu borbenost, umešnost, ispoljeno ratno drugarstvo, disciplinu... U tim analizama polazili su od sopstvenog držanja u borbama. Na sastancima je razvijana kritika i samokritika, primani su novi lanovi SKOJ-a u organizaaiju, a kandidati u Pantiju. Kandidovani su novi borci za lanove KPJ. Partijske i skojevske organizacije su tako omasovljavane. Radilo se i na teoretskom uzdizanju u emu su od velike pomo i bile brošure i direktivni partijski materijal u štampi. Sve to, naravno, treba gledati kroz prizmu tadašnjih realnih mogu nosti u pogledu vremena, raspoloživih materijala, ideološkog nivoa partijsko-politi kog kadra i drugih okolnosti. Ne bi se moglo naro ito govoriti o sistemati nosti u teoretskom radu ili o produbljivanju prilikom prou avanja pojedinih tema, kao što su Kratki kurs za lana KPJ i kandidata, O masovnom partijskom radu, KPJ u narodnooslobodila koj borbi,

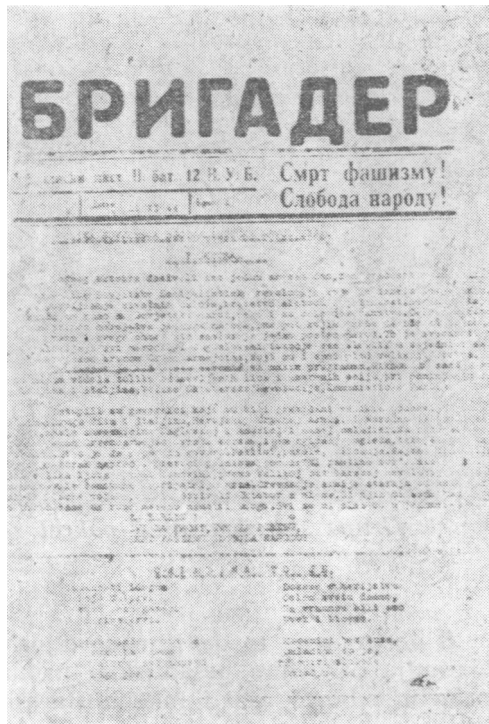

Komandant Brigade prilikom obilaska 2. bataljona

a pogotovu ako se radilo o Istoriji SKP (b), U enju o Partiji ili Osnovama lenjinizma.

Politi ko vaspitanje boraca odvijalo se na politi kim sastancima u vodovima, etama, bataljonima ili celoj Brigadi. Tu su iznošeni spoljnopoliti ki dogaj i politi ka zbivanja u pozadini — u oslobo enom delu zemlje. Davani su pregledi štampe, koja je sada ve redovno prispevala i rasturana po jedinicama. A u bataljonima su izdavani listovi, koji su, istina, u primitivnoj tehnici štampani u kra im predasima i beležili i podse ali na protekle borbe, na likove palih drugova u tim borbama, na sve ono što se u bataljonima doga alo izme u dva predaha. Pored brigadnog lista »Heroj«, zapaženi su, na primer, bili listovi 2. bataljona »Brigadir« i »Osvetnik« i 1. bataljona »Napred«.

Faksimil naslovne strane »Brigadera«, lista 2. bataljona

Na etnim sastancima redovno je bilo re i o uvanju oružja i opreme.

Kulturno-prosvetni rad bio je bogat. On se odvijao po etama i bataljonima, recitatori i diletanti davali su priredbe u Zmajevou, Popovcu, Karancu, Kamencu i Belom Manastiru. Svaka priredba bila je protkana i govorom nekog rukovodioca, koji je davao pregled vojnopoliti ke situacije u zemlji i svetu, a zatim pozivao narod na pomaganje Narodnooslobodila ke vojske u njenoj bespoštednoj borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika. Opismenjavanju nepismenih poklanjana je posebna pažnja, kao i predavanjima iz raznih oblasti nauke ili radu italalnih grupa na kojima su itani pojedini prilozi iz štmape. Tada je u Brigadi osnovana kulturno-propagandna grupa koja je bila organizator i nosilac kulturno-prosvetnog rada.

Grupa starešina pred pokret za Viroviticu

S obzirom na to da je nedovoljna obučena boraca u rukovanju osnovnim pešadijskim naoružanjem i njegovoj upotrebi u borbi, kao i mlade starešine u taktici koju upotrebi svojih jedinica, zatim u pogledu uzimanja zaklona, ukopavanja, maskiranja, prebacivanja itd. doprinela, pored ostalog, da gubici u ljudstvu i naoružanju budu veći, to je za vreme boravka u Maarskoj, kao i nakon prebacivanja u Baranju, u svim jedinicama slobodno vreme iskorišćeno i za vojnu obuku. Tako je prema utvrđenom planu i programu izvedena borbena obuka od jedinice do etne zaključno. Nije bila zanemarena ni strojeva obuka, a naročito je posvećena pažnja da se svaki borac obuči u rukovanju i borbenoj upotrebi osnovnog pešadijskog naoružanja. U svim jedinicama rodova i službi obavljena je za to vreme intenzivna stručna obuka, a potreban njen deo i u pešadijskim jedinicama. Posebna pažnja je poklonjena inženjerskoj obuci — ukopavanje, maskiranje, miniranje, razminiranje — organizaciji veze i sanitetskoj obuci — prva pomoć, iznošenje ranjenika i slično.

Pored toga, u svim jedinicama su održavani sastanci starešinskog kadra na kojima su razmatrani svakodnevni rezultati u sprovođenju plana obuke, a razmatrani su i drugi problemi vezani sa borbenom gotovosti jedinica. Posebna pažnja je poklonjena organizacijskom uvršćivanju i popuni jedinica, kao i formiranju nekih novih jedinica.

Kraj februara i početak marta je, inače, bio prohladan, ali sunčan, što je pogodovalo intenzivnom radu na vojno-stručnom, ideološko-političkom i kulturno-prosvetnom uzdizanju.

*Dvanaesta vojvo anska brigada
U borbi protiv mraka,
Brigada Srba, Ma ara,
Rumuna, Slovaka...*

*Krv je cementirala bratstvo.
Ljubav u venac splela,
Sa zemlje naše cvetne
Fašizma bu pomela.*

*Dužnost je mladih i starih —
uvati zavet sveti.
Sa slogom u našim srcima
Opet zna emo mreti.*

*Dvanaesta vojvo anska brigada
U borbi protiv mraka,
Brigada Srba, Ma ara,
Rumuna, Slovaka...*

Božidar Jovovi

1 Podstaknut borbenoš u pripadnika Dvanaeste vojvo anske udarne brigade na putu od Pan eva do jugoslovensko-austrijske granice, Božidar Jovovi iz Pan eva ispevao je ovu Pesmu. Na tekst pesme kompozitor Ilija Lakeši , tako e Pan-
evac, komponovao je kantatu za hor i orkestar.

BOLMAN GORI

U zimu 1944/45. godine za nemačke trupe u Maarskoj situacija nije bila ružičasta. Iz Budimpešte su Nemci vešterani, a ugrožen je i Beč, grad koji je imao i strategijski i politički značaj. Stoga je Hitler odlučio da izvrši protivofanzivu kojoj je dat naziv »Velika operacija«. Njome je trebalo povratiti teritoriju Maarske u trouglu između Blatnog jezera, Dunava i Drave, zatim između Dunava i Tise, a posle toga u napredovanju prema severu trebalo je zauzeti i Budimpeštu. Tom protivofanzivom bi se, pored ostalog, olakšala i odbrana Nemaca na sremskom frontu. Sve je potanko isplanirano, a odlučeno je da protivofanziva po nekim to dozvole vremenske prilike, odnosno kada se otopi sneg i prosuši zemljište.

Prema planu nemačke Vrhovne komande, jačine snage iz Slavonije trebalo je da forsiraju Dravu na dva-tri mesta, preduku u Baranju i da potpomognu 2. tenkovskoj armiji koja će prvo nastupati preko Kapošvara u Maarskoj prema Dunavu, zatim preko Dunav na odseku između ušća Drave u Dunav i Baje. Istovremeno 6. armija i 6. tenkovska armija bi nastupale od severnog dela Blatnog jezera prema Dunavfeldvaru na Dunavu.

Nema ka Vrhovna komanda dala je zadatak svojoj takozvanoj Grupi armija »E« da Dravu forsira kod Donjeg Miholjca.

Forsiranje Drave planirano je za 6. mart ujutru — istovremeno kod Valpova (11. vaz uhoplovna poljska divizija) i kod Donjeg Miholjca (297. pešadijska i 104. lova ka divizija). Te snage je trebalo da posle forsiranja reke na dva mesta izbiju do sela Beremend, Belog Manastira i Šikloša (Maarska), da se spoje i posle toga omogu e 1. koja koj diviziji da zatvori prelaz kod Batine, a zatim i kod Moha a.

Tako se naša 3. armija, a samim tim i 51. divizija i 12. brigada našla u središtu ratnih zbivanja.

Za nas e biti od važnosti nema ka 11. vaz uhoplovna poljska divizija, sa kojom e se voditi žilave borbe kod Bolmana, u kojima e u estvovati i 12. vojvo anska brigada. Ta divizija dobila je zadatak da obrazuje mostobran kod Valpova, a za forsiranje Drave odre ena su tri mesta prelaza: kod sela Nard, Beliše i Bistrinci. Za glavni prelaz odre eno je Beliš e, gde je predvi eno i podizanje pontonskog mosta.

Jedanaesta vaz uhoplovna poljska divizija je u svom sastavu imala: 11. i 21. lova ki puk sa po 3 bataljona, 11. artiljerijski puk (motorizovan) sa 3 divizona, 11. strelja ki bataljon (motorizovan), 11. pionirski bataljon (motorizovan), 11. bataljon za vezu (motorizovan), 11. poljski dopunski bataljon i 11. puk za snabdevanje — ukupno oko 7.000 ljudi.

Za prelaz Drave Divizija je imala gumene i ribarske amce, skele i desetak jurišnih amaca. Ra unalo se na iznena enje, pa se prilazu i zauzimanju polaznih položaja poklanjala naro ita pažnja. Sve pripreme vršene su no u i u najve oj tajnosti.

Me utim, obaveštajci i izvi a i u jedinicama naše 3. armije su zapazili da su sve nema ke snage koje su u estvovala u likvidaciji Viroviti kog mostobrana i dalje ostale na prostoru bivšeg mostobrana i da su zaposle obalu Drave. Dalje, zapaženo je da je neprijatelj poja ao izvi a ku delatnost, da je saobra aj izme u Osijeka i Donjeg Miholjca veoma živ, kao i da neprijatelj vrši ve e pokrete svojih snaga u tom delu Slavonije.

To je, naravno, nametalo zaključak da neprijatelj zaista priprema protivofanzivu, koja će — kada se uzmu u obzir i zapažanja o grupisanju nemačkih snaga u Maarskoj — biti veće dimenzija.

Na odbrambenim položajima na levoj obali Drave i to od njenog ušća u Dunav do maarsko-jugoslovenske granice, bile su naše 16. i 36. vojvođanska divizija, a dalje uzvodno bugarske jedinice. Pedeset prva divizija je bila u armijskoj rezervi, pa se 12. vojvođanska brigada tako našla u selima Kozarcu i Kamencu.

Sve tri divizije, odnosno 12. korpus sa prištapskim jedinicama 3. armije brojao je oko 30—35 hiljada ljudi.

Ne ujno, na jurišnim gumenim i ribarskim čamcima, bez artiljerijske pripreme, u ponoć između 5. i 6. marta jedinice 11. nemačke vazduhoplovne poljske divizije otpočele su prelaz preko Drave. Taj odbrambeni odsek branila je naša 16. divizija.

Tri sata kasnije otpočeo je i prelaz sa manjim snagama kod Osijeka, na odbrambene položaje naše 36. divizije, a istovremeno je započelo i forsiranje reke i kod Donjeg Miholjca na sektoru 1. bugarske armije. U četiri sata ujutru istoga dana otpočeo je i napad 2. -tenkovske armije na snage Crvene armije između u Blatnog jezera i Na Kanjiže prema Kapošvaru.

Na sektoru odbrane 16. divizije iznenađenje je postignuto, pa se neprijatelj domogao pošumljenog pojasa uz levu obalu Drave i uspeo da uspostavi manji mostobran, da bi se odmah zatim u svojim napadima orijentisao na Bolman, ur ev Dvor, Sepeš i Novi Bezdán. Međutim, jedan nemački bataljon je kod Bisitrinca došao u vatrom 1. brigade pa je bio prinuđen da se uz teške gubitke vrati na desnu obalu. I prelaz kod Osijeka je osuđen vrstom odbranom i snažnom vatrom naše 6. brigade 36. divizije, pa je i tu neprijatelj bio prinuđen da se vrati na desnu obalu Drave. Kod Donjeg Miholjca Bugari su popustili i dozvolili neprijatelju da obrazuje mostobran zauzevši sela Drava Palkonjo, Drava Sabol i Gordiša.

Još na dan napada neprijatelja, 6. marta, Štab 3. armije je odlučio da uvede u borbu 51. diviziju. Tako su 8. i 12. brigada već istoga dana vodile ljute borbe kod Bolmana, Novog Bezdana i Majskih Međa.

U borbu — iz pokreta

Dvanaesta brigada je od Drave bila udaljena preko 20 kilometara. Borci su skoro tri dana hitali prema Bolmanu. Oni su stigli u određeni rejon, a to je bilo oko 13 sati, odmah su uvedeni u borbu, koja je trajala čitavog dana i cele naredne noći. Dva puta je Brigada odbila neprijatelja, a zatim u protivjurišu odbacila ga na polazne položaje. To su bile naročito žestoke borbe, što se može videti i po gubicima koje je Dvanaesta imala: 28 poginulih, šest ranjenih i dva nestala borca.

General-potpukovnik Sreta Savić o prvom danu borbi ovako piše i daje ocenu:¹

»Neprijatelj je 6. marta relativno brzo i sa ne tako jakim snagama uspeo da ovlada mostobranom, koji bi mogao primiti i znatno jače snage. Mostobran je obuhvatio teritoriju između r. Drave, s. Bolmana i s. Novi Bezdani na severu, Bakanske ustave, Baikanske i k. 89 na zapadu i Novog Bolmana, Sepeša, i evog dvora i Šiblja na istoku. Prvog dana borbi inicijativa je bila skoro potpuno na strani neprijatelja, čemu je doprinela nebudnost jedinica 2. brigade na prvoj liniji. Dok su štabovi brigada shvatili o čemu se radi i dok su svoje rezerve prebacili na potrebna mesta, Štab 16. divizije pokrenuo svoju 4. a kasnije i 15. brigadu, a štabovi Korpusa i Armije pokrenuli delove 51. divizije, dok su oni stigli u rejon s. Bolman i pripremili se za napad, vreme je prolazilo, a neprijatelj je prilično lako napredovao i zauzeo s. Bolman i s. Novi Bezdani, koja su mu predstavljala solidnu osnovu tek obrazovanog mostobrana. Kasniji napadi i protivnapadi rezerve nisu bili uspešni zbog toga što su izvođeni po esno sa delovima pojedinih brigada i divizija, po meri pristizanja. Verovatno bi neki uspeh bio postignut da su, na primer, odjednom i na jedno mesto na s. Bolman napadale 4. i 15. brigada zajedno ili da se prvo prebacila cela 51. divizija, pa da je kompletna, ili bar glavnina, napadala umesto što su se napadi i protivnapadi izvodili sa po jednim ili dva bataljona, a najviše sa brigadom. Naravno da je sve te napade neprijatelj, a radi se o nemačkoj diviziji sa velikim borbenim iskustvom, mogao da odbije i da postigne takav uspeh, pa da krajem dana podigne i most.

Istovremeno sa forsiranjem r. Drave na sektoru 3. armije neprijatelj je sa 297. pešadijskom divizijom forsirao reku i na sektoru 1. bugarske armije kod Donjeg Miholjca. Šestog marta neprijatelj je uspeo da potisne bugarske jedinice na sever i do podne da izvrši prodor preko linije: s. Drava Sabol — s. Drava ehi i da izbije blizu drumu šikloš — s. Kemeš. Toga popodneva,

1 Sreta Savić: »51. vojvođanska divizija« str. 118

me utim, uvedene bugarske rezerve su pružale sve ja i otpor, pa su najzad i zaustavile nema ki napad, a posle toga, izvršenim protivnapadima, uz jaku podršku artiljerije, primorale neprijatelja da se povu e na liniju s. Drava Palkonja — s. Drava Sabol — s. Gordiša, gde je ovaj prešao u odbranu.

Istoga dana Nemci su uspešno izvršili i demonstrativni prelaz kod s. Podravske Moslavine sa jednim policijskim bataljonom iz borbene grupe »Fišer«. Nisu bili zadovoljni rezultatima koje su postigli prvog dana borbi na ovom mostobranu, naro ito zbog toga što nisu mogli da podignu most, kako su to planirali. Posle prebacivanja prvih talasa izostalo je pešadijsko, a i artiljerijsko pothranjivanje napada, uglavnom zbog toga što su bila u zastoju (nisu htela da upale) sva motorna plovna vozila, što je usporilo prelaz preko reke. Tako 6. marta nisu uspeli da odbace sva ukopana bugarska pešadijska oru a na samoj obali, što ih je, pored stalnog dejstva bugarske i sovjetske artiljerije i avijacije, onemogulo da podignu pontonski most.

Toga dana ujutro u 4,00 asa Nemci su po eli svoju planiranu protivofanzivu u podru ju Blatnog jezera.

Rezultati postignuti 6. marta za Nemce nisu bili zadovoljavaju i. Jake tenkovske snage iz podru ja Sekešfehervara (6. tenkovska armija i 6. armija) neznatno su napredovale (navodi se kao razlog vlažno zemljište), a 2. tenkovska armija iz podru ja Na Kanjiže napredovala je tog dana svega 2—3 km.«

Sedmog marta ujutru je neprijatelj opet napadao kako bi proširio mostobran, ali su naše jedinice odmah parirale kontranapadima sa manje ili više uspeha.

Dvanaesta brigada je toga dana držala liniju od Baranjskog Petrovog Sela do raskrsnice puteva Bolman—Petlovac. Tu, oko te raskrsnice vo ene su veoma oštre, iscrpljuju e borbe. Artiljerija je tukla, Bolman je pretvoren u vatru i dim koji je kuljao. Za to vreme 2. bataljon vodio je ogor ene borbe kod Novog Bezdana. Baš otuda je brzo pro neta vest: poginuo je zamenik komandanta Antun Gr i .

Oko podne, ta nije u 13,30 sati nare en je opšti napad na neprijatelja. Artiljerijska priprema trajala je pola sata. Bataljoni 12. brigade krenuli su iz Majskih Me a u napad na Novi Bezdan, ali je neprijatelj osuo snažnu vatru iz pešadijskog i artiljerijskog oružja. Strelja ki stroj se poljuljao, a zatim zastao. Neprijatelj je to iskoristio pa je izvršio protivjuriš.

Komandir mitraljeskog voda Ilija Šepa iz Vladimirovca osetio je neprijateljsku bo nu vatru. A njegov jedan mitraljez je za utao. Pohitao je da vidi zašto ne tu e. Zastao je iznena en — mitraljezac je poginuo. Ilija je brzo doh-

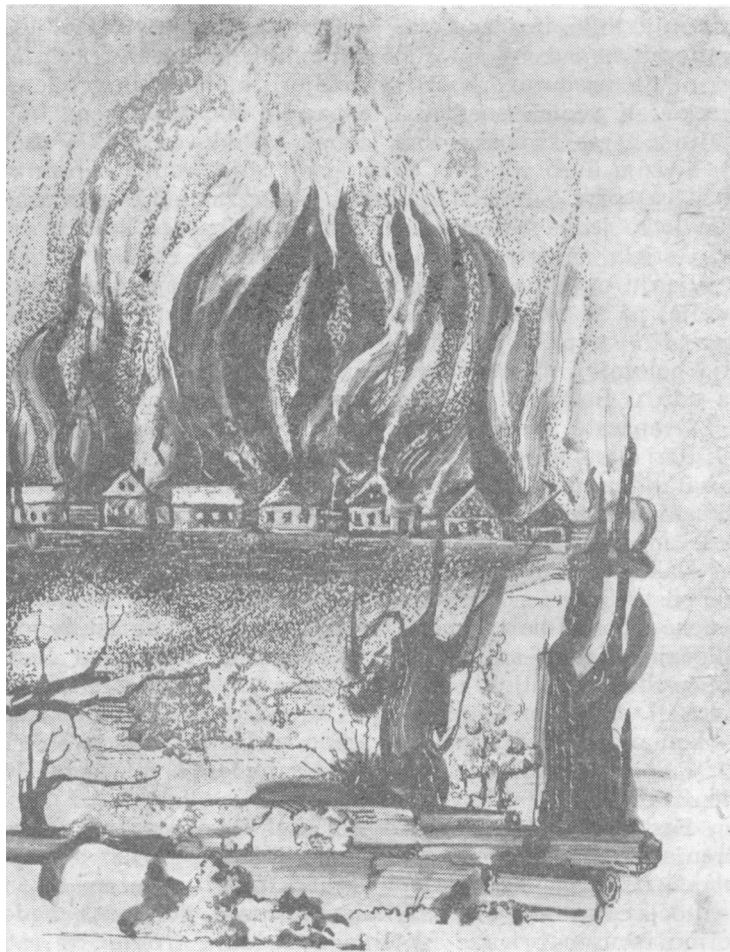
vatio mitraljez »maksim« i dugim rafalima uspeo svojim drugovima da omogu i prebacivanje na nove položaje. Dvanaesta je uspostavila liniju odbrane prepustivši neprijatelju Majske Me e. Zatim su odmah izvršeni protivnapadi — jedan u 14,45, a drugi u 22 asa — ali Brigada nije uspela da istera neprijatelja iz sela. U me uvremenu su 7, 8, 15. i Osije ka brigada u nekoliko navrata pokušavale da isteraju neprijatelja iz Bolmana, ali ni tu nije bilo uspeha. Toga dana prvi put je na nebu zapažena i aktivnost i podrška naše avijacije, što je umnogome pozitivno uticalo na moral naših boraca. Dvanaesta je toga dana opet imala gubitaka, 22 poginula, 123 ranjena i 11 nestalih boraca.

Kako su i napadi neprijatelja iz Bolmana i Majskih Me a u toku no i izme u 7. i 8. marta ostali bez uspeha, u 3 sata ujutru 8. marta Štab 51. divizije je naredio da sve jedinice pre u u odbranu i da se u tom cilju utvr uju. Upornom odbranom trebalo je onemogu iti neprijatelju svako dalje napredovanje i proširenje mostobrana.

Osmog marta 12. brigada je imala relativno miran dan. Usled zamorenosti i jedne i druge strane prišlo se utvrivanju na dostignutim položajima. Osim toga došlo je i do pregrupisanja snaga. Tako je 12. brigada ustupila položaje 8. brigadi, a zaposela je za odbranu prihvatne položaje na liniji: Zaleno Polje—Lu -kanal i železni ka pruga severno od Petlovca. Iza 12. brigade, u drugoj liniji prihvatnih položaja bila je 14. (slova ka) brigada.

Novi napadi neprijatelja su 9. marta po eli još u ranu zoru na brigade susedne 16. divizije. Slede i napad na Baranjsko Petrovo Selo, koje je branila 8. brigada, izveo je u 7 sati i uspeo da ovlada ovim naseljem. U prepodnevnim asovima usledio je protivnapad ali bez uspeha. Oko 15 sati neprijatelj opet napada na bataljone 8, 15. i 7. brigade, kojima iz rezerve pristižu u pomo 14. brigada, pa je napad zaustavljen. Napadi i protivnapadi redali su se u toku celog dana. Svi napadi neprijatelja bili su podržavani artiljerijskom i minobaca kom vatrom. Ali naše jedinice uživale su i toga dana podršku avijacije. Tog 9. marta 12. brigada imala je jednog poginulog, sedam ranjenih i etiri nestala borca.

Teške borbe nastavljene su i 10. marta ve u jutarnjim asovima. Cela 51. divizija je bila u pokretu kod Baranj-

Silvija Mandreš- in

BOLMAN GORI

skog Petrovog Sela, Majskih Me a i Bolmana. Trebalo je povratiti raskrsnicu puteva isto no od Majskih Me a. Ali i pored po etnog uspeha 7. brigade, koja je uspela da se sasvim približi raskrsnici i 12. brigade, koja je ve izbila na put za Baranjsko Petrovo Selo, zadatak nije ispunjen

do kraja. Me utim, i ovo relativno malo poboljšanje položaja nije bilo bez značaja. Već oko podne neprijatelj je preduzeo napad na nove položaje koje su naši borci tek pošli da uređuju. Njegova artiljerijska priprema bila je kratka ali veoma snažna. I napad je bio veoma jak, naročito od raskrsnice prema ciglani i Petlovcu, pa je Štab 51. divizije uveo u borbu 15. brigadu koja je bila u rezervi. Tada se prvi put kod Bolmana uložilo zavijanje »ka uša«. Bila je to jedna baterija reaktivnih minobaca a koja je upravo stigla na front kao pojačanje. Njeno dejstvo u zauzimanju ovog napada je, naravno, veoma iznenadio neprijatelja, pa je on stoga posle sat i po borbe pokoleban zastao, što su naše jedinice iskoristile i odbacile ga na ranije položaje. Ali kasniji pokušaji 12. 7. i delova 5. brigade da uđu u Bolman i ovladaju raskrsnicom ipak nisu uspeali.

Dvanaesta je toga dana imala šest poginulih, 77 ranjenih i tri nestala borca. Među poginulima bio je i komandant 1. bataljona, u borbi uvek odvažni Božidar Simanović Baba, iskusni partizanski borac iz Molovina. Baba se dugo ostajao u sećanju boraca kao izvanredni, snalažljivi rukovodilac i za svakog prislan drug. Voleli su ga svi podjednako — i pretpostavljeni i potčinjeni. Kada su kod ciglane toga dana u toku uporne borbe, poginuo je mitraljezac na isturenom položaju. Nemci su odahnuli i pošli da nadiru, a Baba je zgrabio mitraljez i otvorio vatru. Nemci su ustuknuli i tražili da se mitraljez uništi. Progovorili su minobaca i — komandant bataljona je smrtno ranjen.

Položaj 12. brigade protezao se uveče 19. marta od šume Palež do puta južno od Dubrave.

Posle pet dana žestokih borbi u cilju sprečavanja daljeg širenja Bolmanskog mostobrana koji je obrazovao neprijatelj — pet dana koji se smatraju prvom i najtežom fazom — uoče su sve slabosti koje su naše, još uvek nedovoljno iskusne brigade ispoljile u toku frontalnog rata na ravni arskom, brisanom prostoru. Ali i pored toga napada, i pored relativnog uspeha, nije uspeo da izvrši postavljeni zadatak. Naime, trebalo je da se spoji sa snagama na mostobranu kod Donjeg Miholjca, kao i da izbije pred Batinu i uništi naš prelaz na Dunavu iz Bačke.

Naš otpor bio je žilav i odlučan. Iz dana u dan taj otpor bivao je sve snažniji, naročito podrškom koju je pru-

žala avijacija i dolaskom »ka uša«, dok je naša artiljerija neprekidno tukla mesta neprijateljskog prelaza Drave.

Relativno zatišje koje je na Bolmanskom mostobranu nastalo narednih dana — sve do 17. marta — umorni borci od neprekidnih borbi po prohladnom vremenu, iskoristili su za odmor i srećvanje, dok su štabovi planirali pregrupisanje jedinica. Međutim, naša avijacija je i dalje svakodnevno nadletala položaje, dok su borci na zemlji belim platnima obeležavali protezanje odbrambene linije. Nije mirovala ni artiljerija, koja je obostrano tukla. Najzad, me u aktivnijima bili su i izvišćaci — za njih je uvek bilo posla. Hvatili su »živi jezik«. Ali tih dana 12. brigada je od artiljerijskih granata imala 11 poginulih i 14 ranjenih boraca. Međ u poginulima za prvih pet dana borbi u Bolmanskoj bici, kako su je borci nazvali, poginula je pored ostalih, pomoćnik komesara ete Dara Smiljani iz Karaorova, komandir ete Božidar Velimirov, delegati Ostoja Kos i Ostoja Gradić, komandir ete Stevan Milićević, vodnik Sava Dimitrijević, komesar ete Ljuba Bavanski iz Čeneja, komandir ete Jovo Jakšić iz Karaorova... Komandant bataljona Mita Dudić je i ovde ranjen.

I neprijateljska pešadija se ukopala i pritajila. Pretrpela je velike gubitke. Osim toga, neprijatelj je išćekivao rezultat na frontu prema bugarskim jedinicama. Tamo je tako ete (kod Donjeg Miholjca) obrazovao mostobran. S obzirom na teške gubitke koje su imali Bugari, angažovane su i snage Crvene armije.

Nemci su zatražili angažovanje 1. kozačkih konjika kod Bolmana. Naši izvišćaci i obavješćajci su zapazili grupisanje neprijateljskih konjika i ukazali na mogućnost njihovog dolaska na mostobran. Šta tada? To bi bio prvi susret naših boraca sa neprijateljskom konjicom. A za borbu protiv konjice naši borci nisu bili višćaci. Stoga je svim štabovima upućeno naredenje da se jedinicama daju najosnovnija uputstva za borbu protiv konjice. Svi borci su upoznati sa tim uputstvom.

Kako vojnici kozačkih konjika i njihovih jedinica znaju ruski, našim borcima je predočeno mogućnost infiltriranja obavješćajaca u naš borbeni raspored, koji bi se predstavljali kao pripadnici Crvene armije. Stoga se jedno naredenje, pored ostalog, odnosilo na sprovođenje kontrole i proveravanje

svih nepoznatih lica »bez obzira na in i bez obzira bili to naši, ruski ili bugarski vojnici i oficiri«. Postavljene su i predstraže ispred glavnog položaja, upu ivane su tajne patrole ispred fronta, postavljane objavnice. U prve linije upu ivane su protivtenkovske puške i protivkolci. Najzad, neprijatelja je trebalo stalno ometati u stabilizaciji zauzetog mostobrana, pa su zato prema nare enju Štaba 51. divizije, u Brigadi izdvajane manje jedinice, obi no grupe skojevaca, koje su ga uznemiravale iznenadnim bacanjem ru nih bombi i mitraljiranjem njegovih položaja. No u su pojedine desetine, vodovi, ete, pa i bataljoni vršili brze i energične prepade. Izvi a i su zarobili nekoliko vojnika i podoficira.

U no i izme u 15. i 16. marta delovi prve koza ke konji ke divizije neopaženo su stigli na svoja odredišta, a 18. marta pre podne uveden je u napad 4. kubanski puk. Napad je bio iznenadan na pravcu Žido pustara—Torjanci, koji je branila naša 4. brigada. Prvi napad je odbijen, ali drugi potpomognut sa dva bataljona 11. vazduhoplovne poljske divizije, doveo je do pada Torjanca. Tako se neprijatelj uklinuo u položaje 16. divizije, a cilj mu je bio da olakša položaje na mostobranu kod Donjeg Miholjca na taj na in što e otuda na sebe privu i deo sovjetskih i bugarskih snaga. Time bi olakšao i povla enje snaga sa oba mostobrana, jer iznurena 11. vaz uhoplovna poljska divizija više nije bila u stanju da preduzima napade, pa joj je nare eno da se vrati na desnu obalu Drave — u Slavoniju. U cilju onemogu avanja daljeg uklinjanja neprijatelja u odbrambene položaje 16. divizije, istoga dana po podne u borbu ulazi jedan pešadijski puk Crvene armije i jedan puk bugarske 16. divizije, kao i motociklisti ki puk Crvene armije koji je u Beli Manastir prispeo nekoliko dana ranije.

Priznanje maršala Tolbuhina

U isto vreme prešle su u napad i jedinice 51. divizije. Posle neznatnog napredovanja, jakom vatrom neprijatelja iz artiljerijskog i pešadijskog oružja, Divizija je zaustavljena i vra ena na polazne položaje. Usled žestoke odbrane neprijatelja ni napad pukova Crvene armije i Bugara nije dao vidnije rezultate.

Sutradan, 19. marta napadi i protivnapadi uz podršku avijacije nastavljani su nesmanjenom žestinom. Neprijatelj je izbačen iz Torjanca, a Bolman ponovo pretvoren u buktinju.

»Velika ofanziva« kod Blatnog jezera slomljena je, doveden je u pitanje i opstanak mostobrana kod Donjeg Miholjca i kod Bolmana, pa je nemačka komanda odlučila da ih napusti. Prvo je napušten mostobran kod Donjeg Miholjca, dok se Bolmanski još uvijek grješevito branio. Stoga su Štab naše 3. armije i 57. armije Crvene armije sačinili zajednički plan za napad, koji je trebalo da otpočne 20. marta. U zapovestima koje su upućene našim štabovima precizirano je sve sem vremena po etka napada, što je razumljivo kada se ima u vidu potreba o uvažavanju tajnosti i postizanja iznenađenja. Međutim, Štab 3. ukrajinskog fronta je odgodio napad za 22. mart.

Neprijatelj je to odlaganje iskoristio pa je pokušao da se povlači. Primetivši povlačenje, naše 16. i 51. divizija su još u toku noćnog izmeštanja u 20. i 21. marta prešle u napad i oslobodile Bolman, Durjevi Dvor, Baranjsko Petrovo Selo, Majske Međe i Novi Beždan. Dvanaestoj brigadi pripale su u deo Majske Međe, u koje je ušla u 7 sati, a zatim i Novi Beždan, u koji je ušla već u 9 sati. U svom daljem nastupanju zajedno sa 7. brigadom, ona je sredinom dana susretigla neprijateljske zaštitne delove kod nasipa na Staroj Dravi, gde su vođene borbe do mraka.

Pošto je front napada postao veoma uzak za sve jedinice štab 51. divizije je na frontu ostavio 7. i 15. a izvukao 8. i 12. brigadu. Bolmanski mostobran je konačno likvidiran do ponoći 21. marta 1945. godine.

Dok su ostale jedinice zaposele Dravu, naša 51. divizija ušla je u rezervu, pa je tako 12. brigada razmeštena u Petlovcu. Divizija je u borbama kod Bolmana imala ukupno 286 mrtvih, 1.089 ranjenih i 23 nestala borca, od kojih je 12. brigada imala 66 poginulih, 281 ranjenog i 15 nestalih. Prema nemačkim izvorima 11. vazduhoplovna poljska divizija pretrpela je gubitke od 200 mrtvih i 800 ranjenih, dok se ne zna kolike je gubitke imao 4. kubanski konjiki puk.

Za uspešne odbrambene borbe na Bolmanskom mostobranu i njegovu uspešnu likvidaciju, komandant 33. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin uputio je komandantu naše

3. armije general-lajtnantu Kosti Na u priznanje u vidu po-
hvalne naredbe u kojoj se kaže:

»Izražavam priznanje zbog upornosti i junaštva vaših je-
dinica. Odbijaju i neprijateljske juriše severno od Valpova i ne
dopustivši probijanje neprijatelja, vaše su jedinice pokazale vi-
soku svest u vršenju svoje dužnosti i odvažnosti pri likvidaciji
nema kog mostobrana na reci Dravi. Izražavam zahvalnost ru-
kovodiocima vaših jedinica i vama li no za uspešne borbene
akcije. Želim vam da maksimalno iskoristite u ovim borbama
ste ena iskustva za kona no uništenje našeg zajedni kog nepri-
jatelja«.

Dakako, za Crvenu armiju je bilo veoma važno zaus-
tavljanje neprijatelja jakog po etnog uspeha na Bolman-
skom mostobranu, ime je otklonjena opasnost od prodo-
ra nema kih i koza kih snaga na jedinice 3. ukrajinskog
fronta, koje su imale teške borbe kod Blatnog jezera u
Ma arskoj.

Dvanaesta vojvo anska udarna brigada je u dvanaesto-
dnevnim borbama na Bolmanskim mostobranu dala svoj
zapaženi udeo.

Sve do 6. aprila u našim jedinicama je vršena reorga-
nizacija, kadrovska obnova i popunjavanje novim ljudstvom.
Izvla ena su iskustva iz borbi na Bolmanskim mostobranu,
koje su smatrane najja im frontalnim borbama u kojima
su u estvovala jedinice 3. armije. Nastavljena je, kao i uvek
u periodima odmora, vojno-stru na i ideološko-politi ka
obuka i intenzivan kulturno-prosvetni rad.

Propisana je nova formacija prema kojoj se u divizija-
ma ukidaju etvrte brigade, a u brigadama peti bataljoni.
Tako je rasformirana 14. slova ka) brigada, a njen 2. i 4.
bataljon sa celokupnim ljudstvom, naoružanjem i opremom
ušao je u sastav 12. vojvo anske brigade.

Frontalno vo enje borbe, stalni pokreti i narastaju e
potrebe u snabdevanju i sanitetskom zbrinjavanju usloveli
su i reorganizaciju organa za snabdevanje i sanitetsko zbrin-
javanje Brigade — formirana je Komanda pozadine. Za
komandanta je postavljen Dragi Grudi . Njega je po zavr-
šetku rata zamenio Radivoje Milutinovi (Bata Jedinac).

Komesar bataljona Sreta Petronijevi govori na jednom mitingu u Baranji

A utant i u isto vreme omladinski rukovodilac u Komandi bio je Miodrag Popovi Bata.² Intendant je bio Mihalj Sabadoš.

Jovan Mun an³ i Petar Graovac radili su na snabdevanju Brigade naoružanjem i municijom.

Na ishrani, garnizonoj opremi, ode i i obu i radili su Stojan Ba anov, prvoborac iz Paraga, Mita Lazi i Svetozar Raji .

Referent saniteta bila je Magda Krili , a u Odseku agitacije i propagande radili su Nada Kuzman ev i Paja Velikovi .

² Miodrag Popovi se posle rata bavio problemima ekonomije, pa je poslednjih godina radio kao viceguverner Narodne banke SFRJ.

³ Jovan Mun an iz Zagajice bio je posle rata na istaknutim položajima u privredi Novog Sada.

U svom sastavu Komanda pozadine imala je kroja ku, obu arsku i pekarsku radionicu, kao i ostale potrebne manje radionice.

Formirana je eta automati ara, koju su još nazivali jurišnom etom. U njenom sastavu bili su odabrani skojevci naoružani isključivo automatskim pešadijskim naoružanjem. Komandir ete bio je Dragan Kesi , a komesar Radivoje Beli Šulja,⁴ prvoborac iz Idvora.

Pored toga formirane su još i inženjerijska i izviška eta i eta za vezu, koja je bila opremljena savremenim tehničkim sredstvima. Komandir ete za vezu bio je Sava Vlahović ukunda, a komesar Obrad Damjanović iz Alibunarara.

Partijskoipolitički rad u svim prištapskim jedinicama objedinjavao je Lazar Petrović Lalika.⁵

Nova formacija dovela je i do pregrupisanja jedinica, pa je tako u noć između 31. marta i 1. aprila 12. brigada preuzela položaje 2. vojvođanske brigade 16. divizije na Dravi od Šiblje do Draževca. Bori su odmah pristupili ukopavanju i utvrđivanju položaja. Prva linija bila je na samoj obali, a druga na nasipu.

⁴ Radivoje Beli Šulja je posle rata dugo radio u organima bezbednosti.

⁵ Lazar Petrović Lalika iz Ledinica, delegat vođa u Udarnom bataljonu Banatske operative zone, posle rata ostao je u JNA i radio u Službi bezbednosti. Penzionisan je u čin pukovnika.

PROLE NA OFANZIVA

Pripreme za prelaz Drave kod Osjeka

Na desnoj, slavonskoj obali Drave bila je borcima ve poznata 11. vaz uhoplovna poljska divizija (oko 10.000 ljudi). Duž obale Drave neprijatelj je iskopao rovove povezane saobra ajnicama, a izgra eno je i dosta bunkera od armiranog betona ili od drveta i zemlje oko kojih su postavljene prepreke od bodljikave žice. Ispred položaja u šumama, postavljena su minska polja, naro ito na slabije branjenim mestima. Neka sela, kao Bizovac, Šumatovac, Josipovac i epin bila su ak ure ena za kružnu odbranu.

Pošto je ocenjeno da se Drava najuspešnije može forsirati izme u Torjanca i uš a Karašice u Dravu, došlo je do novog prgrupisavanja naših snaga, pa je 12. brigada izašla na prostoriju Murina ada, Trpi eva ada, eminac, Milina greda, a no u (opet radi o uvanja tajnosti) izme u 5. i 6. aprila smanjuje 5. brigadu 36. divizije na obali Drave kod koite 88. do Štefkine ade. Njen levi susjed bila je Osi je ka brigada.

Grupa izvičara

Opet su izvičari stupili na scenu. Trebalo je što više saznati o neprijatelju, o njihovim snagama, rasporedu, sistemu odbrane, naoružanju ... To je olakšati njegovo savladavanje u predstojećim dejstvima. Izvičari 12. brigade su u dva navrata izvršili nasilno izvičanje desne obale reke. Zatim je 4. aprila oko dva sata posle ponoći jedan vod 3. bataljona prešao na ostrvo kod Narda u nameri da sa njega istera neprijatelja. Međutim, došlo je snažnom vatrom nadmoćnog neprijatelja, pa je na ostrvo upućen još jedan vod kao pojačanje. Razvila se bespoštedna borba na ostrvu u kojoj je neprijatelj oko 11 sati prinudio naša dva voda da ga napuste pod zaštitom uraganske vatre otvorene iz naših rovova na obali. Napuštanje ostrva je bilo veoma teško, pa su neki zagazili u hladnu vodu i preplivali je. Tom prilikom Brigada je izgubila pet boraca, dok ih je 18 ranjeno.

Raka je tu, pa sve do Osijeka široka 200—300 metara, a dubina joj je do 6 metara. To je utvrđeno i prilikom kasnijeg rekognosiranja zemljišta, koje su izvršili štabovi di-

vizija sa komandantima brigada. Oni su još zapazili da je zaobalje Drave pošumljeno 2 do 3 kilometra i da su obale obrasle vrbama i šipražjem, što je uticalo na smanjenje vidljivosti. Obale su bile podlokane, strme i dosta visoke.

Našoj 51. diviziji određen je odsek za forsiranje Drave i ta na mesta prelaza, pa je tako za 7. i 12. brigadu određeno desantno i iskopsko mesto prelaza naspram sela Josipovac. Osije ka brigada imala je da izvede demonstrativni prelaz, kao i 8. brigada južno od Dalja. Šesnaesta divizija dobila je odsek između Torjanca i Vučjeg Topolja, a dalje do šume Budvaj određen je odsek prelaza 36. diviziji.

Vredno je spomenuti da su se svi štabovi bataljona i brigada 6. aprila okupili u Petlovcu, gde je na elnik inženjerije 3. armije detaljno govorio o najvažnijim problemima koji otekuju jedinice prilikom forsiranja reke. Odmah posle toga u bataljonima su održani sastanci sa komandirima četa, vodova i sa desetarima, na kojima su izneseni predstojeći i borbeni zadaci u forsiranju, kao što je tajnost priprema, podilaženje, ukrcavanje, prebacivanje preko reke, maskiranje, dejstva posle prebacivanja... Održani su i partijski i skojevski sastanci na kojima je ukazivano kako članovi KPJ, kandidati i skojevci treba svojom hrabrošću da utiču na podizanje borbenog duha među ostalim borcima. Za potrebe forsiranja Drave radile su sve pilane, kao i vešerice i stolarske, kovačke i užarske radionice u Baranji, a mobilisane su i potrebne civilne zanatlije. Radilo se danonoćno — u najvećoj tajnosti. Radnicima nikakav nije dozvoljen kontakt sa licima van rejonu gde su radovi izvođeni.

Pedeset prvoj diviziji stavljena je na raspolaganje jedna četa iz inženjerijskog bataljona 3. armije, pet gumenih čamaca, 15 drvenih čamaca, materijal za dve skele i jedna dereglja. Pored toga, za podizanje pontonskog mosta određeno je inženjerijski bataljon 51. divizije i drugi inženjerijski bataljon 3. armije, kao i dve stotine mobilisanih ljudi koji su radili na izradi plovniha objekata. Tim sredstvima 51. divizija je mogla u jednom talasu da prebaci polovinu bataljona. Ocenjeno je da su to dovoljni kapaciteti koji će obezbediti normalno, kontinuirano prebacivanje ljudstva i naoružanja za brzo razvijanje i širenje dejstava na slavonskoj obali. Određeni su i komandanti prevoženja po brigadama. U Dvanaestoj je to bio kapetan Živko Sudarski. Za

glavne saobraćajce, koji će regulisati pridolaženje pojedinih talasa za ukrcavanje u amce, Štab 12. brigade odredio je Petra Meša i Živana Mamutovića. Iz svih jedinica povučeni su dobri veslaši, ribari, splavari... Glavnu snagu 51. divizije koja će forsirati Dravu, sačinjavala je 12. brigada, 7. brigada bez jednog bataljona i jedan bataljon Osiječke brigade.

U 12. brigadi, kao i u drugim jedinicama, formirane su jurišne grupe za uništavanje bunkera, utvrđen je na in dotura hrane, rad saniteta, hirurških ekipa, na in izvlačenje ranjenika...

Zahtevana je maksimalna odgovornost svakog pojedinca i maksimalno angažovanje u stvaranju ofanzivnog duha u predstojećoj operaciji.

Sadejstvujući i našoj 16. diviziji, u forsiranju Drave planirano je i učešće svega dva bataljona iz 3. bugarske divizije.

Sve u svemu, za forsiranje Drave Dvanaesta, kao i ostale naše brigade, organizovana je tako da može izvršavati zadatke prema zahtevima najsavremenijih ratnih dejstava. Inženjerska četa je već na svom startu, u pripremama prelaza, položila ispit. Sa kurirske veze koju su održavali neumorni mladi i ne znajući za odmor i san, veza se u Brigadi razvijala i uz upotrebu modernih tehničkih sredstava — poljskih telefona ili radiostanica. Ali ipak, karuri, kao što su bili Dobra Putnik Piki iz Bavaništa, Duško Popov iz Paraga, Nikola Dmitrić iz Starčeva, Dimitrije Pavlov Ševa iz Vršca, Branislav Milunov iz Ferdina (Novi Kozjak), Ljubinko Jankov iz Pančeva, Aca Lukić iz Stapara i dr. ostali su nezamenjivi.

Pored Komande pozadine u Brigadi, u bataljonima su određeni intendanti, a u četama ekonomski. Formirani su i radni vodovi po bataljonima. Kuhinje su bile raspoređene po bataljonima, ali je ipak, s obzirom da je Brigada stalno bila u pokretu, najteže bilo doturanje hrane borcima. Intendanti su to činili krajnje odgovorno i uz maksimalno zalaganje, uz pomoć etničkih ekonomskih i komandi četa i komandira vodova. Borci 12. brigade i se ipak se čini nemoćni intendantata u januaru i februaru 1945. u Slavoniji, kada nisu uspevali da naći u soli, pa je hrana bila neukusna, bljutava. Ali to su intendanti nadoknadjivali u kraćim ili dužim predasimama, kada je ukusne hrane ipak bilo u dovoljnim ko-

liinama. U borbama je, ina e, najbolje rešenje bilo u su-
vaj hrani, u emu je osnov predstavljala slanina i hleb.
Najzad, borci e se se ati i onih hladnih, snežnih januar-
skih dana u Baranji pred marš za šikloš, kada su inten-
danti svoje drugove borce zagrejali sledovanjem — ljute
rakije.

Rame uz rame sa borcima, još od prvih dana posle for-
miranja Brigade u Vojlovici, u prvim redovima bile su i
bolni arke koje su izvla ile ranjenike i pružale im prvu
pomo u najtežim uslovima, uz fijukanje puš anih i mitra-
ljeskih metaka, toliko puta izlažu i sopstveni život opas-
nosti. Ko iz Brigade nije poznavao Katu Jovi iz Rakovca
(Srem), koja je, pošto su joj ustaše pobile svu eljad u
ku i, sa 15 godina otišla u partizanske redove. Prošla je
Srem, Bosnu i sa Udarnim bataljonom Banatske operativne
zone prešla u Banat. Sada, je, evo, ve iskusan borac i
referent saniteta u 2. bataljonu spremna da sa ostalim bor-
cima pre e preko Drave, i da im se, neumorno tr e i od
jednog do drugog ranjenika prva sa zavojem u ruci na e
u nevolji.¹ Zatim, bolni arke Dušicu Stanojev i Božicu Pe-
trovi iz Uljme, Mariju Surlu Mar iku, devojkicu malog ra-
sta iz Banatskog Sokolca. Ko u Brigadi nije poznavao An u
Kneževi , tako e iz Sokolca, poginula na Bolmanu, pa Milku
Skendži , Branku or evi , Danijelu Vajdi , Danicu Popov
iz Star eva, Zoru Kosanavi , Zlatu Mili evi , Miru Miljuš i
Danicu Pešut, Slavonke koje su za vreme rata izbegle u
Banat ispred ustaša. Onda Desanku Ostoji , Katu Balog,
Smilju Opalu iz Vojvode Stepe, Jelenu Zec i, valjda naj-
mmla u me u njima, 16-to godišnju Gordanu Stojadinovi
iz Mramorka.

Sada su brigadni referent saniteta i higijeni arka ima-
le i stru nog kadra za pružanje neophodnih hirurških in-
tervencija i higijenskoepidemiološko zbrinjavanje boraca.
Pored brigadne ambulante sa potrebnim kadrom postojali
su i referenti saniteta i higijeni arke po bataljonima, a u
etama i vodovima postojale su bolni arke i izvlaka i ra-
njenika.

1 Kata Jovi je kasnije bila referent za higijenu Brigade.

Po etak proletne ojamive

Crvena armija je 3. aprila zauzela Bečko Novo Mesto, a 9. aprila i sam Beč. Nemačke snage u Jugoslaviji ozbiljno su zaostale i dovedene u tešku situaciju, jer im je padom Beča presek odstupnica. Ocenjuju i da će — s obzirom na zapaženo grupisanje snaga Jugoslovenske armije na sremskom frontu i levoj obali Drave — uskoro doći do ofanzive, nemačka komanda preduzela je mere za povlačenje sa sremskog fronta i iz Slavonije. Ali, to se nije moglo učiniti odmah, jer iz Bosne preko Slavenskog Broda još nisu uspele da se izvuku dosta jake nemačke snage, pa je povlačenje sa sremskog fronta neprijatelj odgodio. Iako je naredjena odsudna odbrana posednutih položaja, a planovi za povlačenje su završeni do 12. aprila. Predviđeno je da se povlačenje izvodi po delovima prvo na položaje kod Vrpolja, Pakova i Osijeka, zatim bi oslonac bio na zapadnim padinama planine Papuk, pa odatle na tzv. »Zvonimirovu liniju«. Ta se linija protezala od Karlovca preko Dugog Sela do Drave kod Koprivnice. Izgradnja i utvrđivanje te linije započelo je još u jesen 1944. ali u aprilu 1945. godine nije još bila završena, a veoma delom nije ni počinjena.

Ofanziva Jugoslovenske armije počinjena je noć u izmeću 11. i 12. aprila, a plan za povlačenje nemačka Vrhovna komanda još nije odobrila. Za narednja četiri dana je Jugoslovenska armija preduhitrila povlačenje nemačkih snaga sa sremskog fronta.

Naša 1. armija bila je izmeću u Drave i Save.

Jedinice 3. armije su od 9. aprila bile na položajima po sledećem: 16. divizija na levoj obali Drave od Torjanca do kote 89 isto noć od sela Repnjak; 36. divizija od kote 89 do kote 88; 51. divizija od Starog Sela do kote 88 prema Josipovcu.

U zapovesti Štaba 3. armije od 10. aprila se, pored ostalog kaže:

»Naša Armija ima zadatak da sa glavninom snaga forsira Dravu, a sa manjom snagom Dunav, razbije neprijateljsku odbranu u rejonu Valpovo—Osijek, potom produži dalje nadiranje ka jugoistoku u cilju obuhvatanja Osijeka sa južne strane... Po izvršenju tog zadatka naša Armija sa svim snagama okreće se front i preduzima brzo prodiranje ka zapadu opštim pravcem

Smotra popunjene Brigade posle bolmanske operacije

D. Miholjac—Virovitica—Varaždin uz podršku tenkova koji će vam biti pridodati ...».

Naša 51. divizija dobila je zadatak da sa 7. i 12. brigadom forsira Dravu, zauzme Josipovac, preseče komunikaciju prema Osijeku sa jednim delom snaga, a da sa glavninom napadne selo Petrijevci. Nakon ovladavanja ovim selima uspostavlja mostobran, utvrđuje se postavljanjem nagaznih mina i protivkolaca naročito u pravcu Osijeka i Bizovca. Zatim se orijentiše prema Osijeku radi napada i obuhvata sa istočne strane glavnim pravcem Adolfovac — Retfala.

Osijeka brigada koja je privremeno bila pod komandom Štaba 51. divizije forsira Dravu naspram Bijelog Brda i u estvovane u oslobođenu Osijeku.

Osma brigada dobila je zadatak da forsira Dunav između Borova i Dalja, da produži prema Bijelom Brdu i da se sastane sa Osijekom brigadom, posle njegovog napada

Osijek hvataju i vezu sa jedinicama 1. armije koje e nadirati od Vukovara.

Posle oslobo enja Osijeka 51. divizija produži e dejstva opštim pravcem selo Tenja—Laslovo—Vinkovci, koordiniraju i sa 36. divizijom radi spajanja sa 1. armijom.

Pored toga štab 3. armije naredio je po etak prelaza preko reke za 11. april u 23 sata — bez artiljerijske pripreme i istakao »ogromnu politiku i vojnikovu važnost preduzete operacije, te da se na vreme sve potrebno predo i svima borcima i rukovodiocima. »Ovaj napad«, re eno je »mora uspeti, zato sve starešine imaju u potpunosti da se založe da se u napadu zagaranjuje i obezbedi puna energija zamaha, brzina izvo enja, smelost i odlucnost, a time i puni uspeh«.

U zapovesti Štaba 51. divizije, 12. brigadi je dat zadatak da Dravu forsira na odseku izme u uš a Karašice u Dravu i Josipovca, s tim što jedan njen bataljon preuzima zaštitu prelaza i prebacuje se preko reke poslednji i predstavlja diverzijsku rezervu. Nare eno je da na oelo ovog bataljona bude zamenik komandanta Brigade Svetozar Velikovi . Odmah po prelasku na desnu obalu jedan bataljon 12. upute se na kanal gde treba da zauzme mostove na putu i železni koj pruzi Petrijevcima—Josipovac.

im ovlada Petrijevcima i spoji se sa jedinicama 36. divizije, 12. brigada skrene e u pravcu Adolfovca i zajedno sa 7. brigadom uze e u eše u oslobo enju Osijeka.

Sada, Posle prijema zapovesti Štaba 51. divizije, Štab 12. brigade prišao je najneposrednijoj razradi napada. Komandant Dušan Doronjski Jocika, zamenik komandanta Svetozar Velikovi Cveta, politiki komesar Bogdan Studen i partijski rukovodilac Nikola Kmezi Nidža su zalazili u toj razradi u sve detalje. Ubrzo je štabovima bataljona iznesena zamisao. Nidža je i ovoga puta, kao i pred batinsku bitku i borbe na Viroviti kom mostobranu, insistirao na tuma enju politiki kog zna aja predstoje e operacije. Jer, zaista, svaka i najmanja borba, pored vojnikova ima i politiki zna aj. On je posebno istakao ulogu lanova KPJ i SKOJ-a. U tom cilju komunisti su dobili zadatak da sa grupama boraca razgovaraju o zadacima koji ih o ekuju i detaljno ih upoznaju sa tim zadacima.

Štab Brigade je uz to izdao i svoju Borbenu zapovest u kojoj je precizirao zadatke svim bataljonima i protivtenkovskom divizionu ponaosob i ostalim delovima.

Brigada je bila spremna za učešće u proletoj ofanzivi Jugoslovenske armije.

Kao što je i predviđeno, 11. aprila, tačno u 23 časa, sve jedinice 3. armije poele forsiranje Drave i Dunava — bez artiljerijske pripreme.

Na odseku 51. divizije prvo su prešle dve čete iz 7. brigade. One su, pod zaštitom sopstvene vatre još iz amaca, uspele da se dokopaju obale, obrazuju manji mostobran i tako omoguće prebacivanje sledećih talasa. Petnaest minuta posle ponoći na desnoj obali Drave već su bili 3. bataljon 7. i 3. bataljon 12. brigade. Ova dva bataljona su omogućila prebacivanje glavnine 7. brigade, kao i 2. bataljona 12. brigade, koji je odmah prešao na juriš prema nasipu udaljenom oko 500 metara od obale. U tom jurišu 2. bataljon je likvidirao neprijateljske bunkere na nasipu, a pred samu zonu prinudio je neprijatelja da se povuče dublje u šumu gde je organizovana druga linija odbrane.

Oko 4 sata 12. aprila nemačke jedinice pokušavaju sa protivnapadom, ali 12. i 7. brigada ga energično odbijaju i odmah preduzimaju novi napad. Ali dva velika betonska bunkera u rejonu kote 86. ispred kojih je bio brisani prostor, zaustavila su taj napad. Iritirani dva sata trebalo je da prođu u žestokim jurišima i žilavoj odbrani neprijatelja da bi se konačno zaobilaznim manevrom preostala posada iz bunkera predala.

Likvidaciji bunkera naročito je doprinelo dejstvo četeh automatskih mitraljeza 12. brigade, koju je komandant Jocić zabacio iza sebe a neprijatelja. Tako je prestao žilav otpor iz bunkera, odakle su fašisti tukli desni bok naše Brigade, nanosili joj gubitke i sprečavali dalje napredovanje. Predalo se 26 nemačkih vojnika, a u obližnjim rovovima bilo je preko 60 mrtvih. Bili su to vojnici u plavim uniformama iz 21. lovačkog puka, borcima Dvanaeste brigade već poznate 11. vazduhoplovne poljske divizije, sa kojima su se već sudarali u prethodnim borbama.

Borbe su u toku 12. aprila trajale bez prekida. Vreme je bilo sunčano, a vidljivost u šumarcima dosta dobra. Tek pred mrak 12. i 7. brigada uspevaju da podiđu u železni koj

pruži izme u Josipovca i Petrijevca, odakle vojnici u plavim uniformama pružaju gr eviti otpor. Iz Osijeka im pomaže artiljerija svojom vatrom.

Posle kra e artiljerijske pripreme, u 21 as obe brigade napadaju na Josipovac i Petrijevce. Na Josipovac je išla glavnina 12. brigade, a na Petrijevce 7. uz sadejstvo jednog bataljona Dvanaeste. Me utim, napad nije uspeo iako je vo ena borba prsa u prsa. Nije pomogao ni trud prate e ete 2. bataljona Dvanaeste i njenog komandira or a Gavrilova Bake,² koji je kao i uvek ranije podržavao napade preciznom vatrom iz minobaca a 82 mm. Obe Brigade su se zadržale na dostignutim linijama, ali ve tog prvog dana i naše brigade su imale žrtava. Sedma je imala 15 poginulih i 83. ranjena, a 12. brigada 20 poginulih i 110 ranjenih boraca. Iz 12. brigade poginuli su komandir ete Dragan Kesi iz Rume, pomo nik politi kog komesara ete Andrija Tordai iz Risa a, vodnik Mirko Egi , pa desetari Petar Fabijan, Jova Grubeti , Dimitrije Stankovi , or e Joci , Dušan Borota ...

U borbama kod železni ke pruge ranjen je komandant 2. bataljona Laza Gruji , pa ga je odmah zamenio Stevan Kube ka, koji se vratio iz bolnice posle ranjavanja zimus u Slavoniji. Ranjeni su komandir ete Paja Vuletin, komesar ete Petar u umenko, komandiri vodova Mihajlo Ziman, Vitomir Jovanovi , Luka Dabi , delegati vodova Josip Škoric, Stojan Filipovi , Marko Grubor i Obrad Milošev.

Neprijatelj je imao prvog dana borbe na tom mostobranu znatno teže gubitke. Na bojištu su ostala 122 mrtva, oko 150 je ranjeno, a zarobljeno je 33 vojnika. Samo 12. brigada zarobila je 11 mitraljeza i oko 50 pušaka.

Osmo brigada je tek u tre em pokušaju, oko 19 sati 12. aprila, uspela da forsira Dravu. Neuspeh 8. brigade uticao je i na dejstva Osije ke brigade, koja je u prvom naletu uspešno forsirala reku i zauzela selo Sarvaš, ali je snažnim protivnapadom odbijena na samu obalu, odakle se ona prebacila na polaznu, levu obalu Drave, ostavivši samo slabije delove na desnoj obali.

Uspela je i 36. divizija, koja se nalazila desno od 51. Ona je prvog dana ovladala širim mostobranom. Dalje od

² or e Gavrilovi Baka iz Silbaša je posle rata radio kao društveno-politi ki radnik.

36. divizije uspela je da pre e Dravu i 16. divizija i da se spoji sa delovima 36.

Od bugarskih jedinica Dravu je uspešno forsirao samo jedan bataljon.

Osijek je slobodan

Još 12. aprila pre podne inžinjerijske jedinice po ele su da od pripremljenog materijala podižu pontonski most u rejonu Nardske skele. Most je bio gotov ve sutradan u 7 sati. Bio je duga ak 270 metara, a nosivost mu je bila 12 tona. Pored toga izgra ena je i jedna skela nosivosti 30 tona.

Dakle, ve prvog dana neprijateljska odbrana Dunava i Drave je razbijena, a naša 1. armija izvršila je proboj Sremskog fronta istoga dana u 5 sati i po dubini dostigla pred Vinkovce. To je omogu ilo glavnini 3. armije da sutradan 13. aprila, pre e u napad za proširenje mostobrana.

No u izme u 12. i 13. aprila sve jndinice 51. divizije odbijaju neprijateljski protivnapad.

Sutradan oko 14 sati 12. brigada je u sadejstvu sa 5. brigadom 36. divizije slomila veoma jak otpor neprijatelja. Rezultat tog napada: Petrijevcu su oslobo eni. Zatim 7. brigada u sadejstvu sa delovima 12. i 5. brigade osloba a Josipovac i Kravice. U borbama za Josipovac istakla se eta auitomati ara 12. brigade, koja je veštim manevrom udarila u bok prestrašenog neprijatelja, koji se razbežao ostavivši desetak puškomitraljeza.

Dvanaesta je u borbama 13. aprila imala pet poginulih i 13 ranjenih boraca, dok je neprijatelju nanela gubitke oko 70 vojnika, koje poginulih koje ranjenih, dok je sedam vojnika zarobljeno.

im je primio komandu nad 2. bataljonom, Stevan Kube ka je krenuo u jedan od mnogobrojnih napada 13. aprila na Petrijevcu. U jednom trenutku pozvao je komuniste i oni su se našli na elu, a me u njima je bio i Jova Nestorov, komesar ete, ina e tek svršeni mladi u itelj iz Star eva.

im je Jova spazio da mu je puškomitaraljezac poginuo, legao je pored poginulog druga, dohvatio puškomitraljez i uzeo na nišan neprijatelja i kosio po njegovim redovima. Zahvaljuju i tome eta je nastavila juriš.

Cela 51. divizija se u noć i između 13. i 14. aprila orijentirala na Osijek, kako je to bilo predviđeno zapovestima Štaba divizije. Komandant 12. brigade Dušan Doronjski upućuje samo jednu jaču desetu sa jednim puškomitraljezom na epin. Desetina je imala zadatak da popuni prazninu na desnom krilu brigade i uspostavi vezu sa dolovima 36. divizije. Desetina je u praskozorje 14. aprila ušla u epin i na pustari zarobila oko 150 domobrana na čelu sa jednim pukovnikom i zaplenila nekoliko zaprežnih kola oružja i vojne opreme.

Glavnina 12. brigade učestvuje zatim u borbi za Osijek, koji je oslobođen 14. aprila oko 5 sati. Komandant 51. divizije Sreta Savić odmah je o tome obavestio Štab 3. armije. Na to je štab 3. armije odgovorio: »... čestitamo vam veliki uspeh, oslobođeni su Osijeka... Svim učesnicima u oslobađanju Osijeka izrazite našu zahvalnost i pohvalu«.

Ali i cena slobode Osijeka je za 12. brigadu bila visoka. Na prilazima Osijeka pao je u jurišu, na čelu svoje čete komandir Dura Domanjić iz Stare Pazove. Tek što ga je zamenio, komandir čete Cveja Subotin je takođe poginuo, zatim komandir čete Mirković iz Pivnica. Poginuli su i komandiri vodova Stevan Lukić iz Mrkonjić Grada, Paja Žabljak iz Pivnica, Vasa Mirković, Radivoj Irenović iz Ilinaca i kurir bataljona Lazar Odžić iz Aleksandrova (Vel. Livade). Poginula je i požrtvovana Bana Anka Irena Stojković — puškomitraljezac.

Među ranjenima je bio i komandir čete Boško Ačimović Moša, Sremac, pripadnik Udarnog bataljona, koji je samo nekoliko dana ranije, prilikom nasilnog izvištanja na jednoj strani na Dravi, jedva izvukao glavu pred znatno nadmoćnijim neprijateljem. Ranjen je i komandir čete Ljuba Plašković, komesar Aleksandar Božić, komandiri vodovoda Vukašin Jošić, Stevan Slavić i Vojin Davidov, obavestajni oficir bataljona Ljuba Petaković, vojni instruktor Zorislav Petrović i borci Miloš Radetić, Panta Prodanović, Radivoj Ristivojević, Ivan Stanimirović, Milorad Mišković, Dušan Obradović ...

Cena je bila visoka, ali i treća bitka na Dravi — posle Virovitice i Bolmana — dobijena je.

Komandant 51. divizije Sreta Savi dao je 30 godina kasnije slede u opštu ocenu u eša Divizije u forsiranju Drave i osloboenju Osijeka:³

»Sve pripreme za forsiranje jedinica 51. divizije u pogledu o uvanja tajnosti izvedene su bez nekih vidnijih propusta. Jedino upozorenje neprijatelju dali su sami borci pevaju i pesme u svom oduševljenju zbog skorog povratka u Slavoniju. On je iz toga mogao zaklju iti da napad predstoji, ali as po etka ipak nije otkrio, što se vidi i po tome što su se prvi talasi, na primer, kod s. Josipovac, iskricali na desnu obalu Drave neprime eni.

Za vreme forsiranja videlo se od kolikog su zna aja bile pripreme, koje su izvršene za mesec i po dana, i još prekidane borbama na Bolmanskom mostobranu. Može se re i da je sve funkcionisalo onako kako je planom bilo predvi eno. Prilikom pokreta prema obali nigde nije došlo do mešanja jedinica — sve se odvijalo u najve em redu i tišini. Tehnika prebacivanja dobro je izvedena, a kontrolno-zaštitna služba izme u polaznih rejona i linija ukrcajanja funkcionisala je veoma dobro. Na suprotnoj obali, nakon prelaza jedinica, pioniri su brzo istili obalu od mina i pravili prolaze, ime su omogu ili brzo prodiranje kroz neprijateljske položaje. Oni su i u toku gonjenja, izradom mostova i obilazaka na preprekama, na vreme obezbe ivali napredovanje svojih jedinica. Me utim, u toku priprema se potkrao i poneki propust, što je uo eno tek kada je bilo kasno za ispravljanje. Jedan od njih bio je obziljniji, iako je kao problem poznat od ranije. Naime, pošto su se polazni rejoni nalazili u šumi, smatralo se da ne treba kopati zaštitne rovove. Me utim, neprijateljska artiljerija, koja je naro ito tukla upravo te rejone, nanela je izvesne gubitke, koji bi bili izbegnuti da su bili iskopani zaštitni rovovi.

Inžinjerijske jedinice, iako tek formirane, naro ito u obimnim tehničkim pripremama i za vreme forsiranja, pokazale su veliko požrtvovanje, umešnost i brzinu u radu. Artiljerija je tako e uspešno podržavala pešadiju i dejstvuju i brzo i precizno uništavala razne otporne ta ke u neprijateljskoj odbrani.

Avijacija je dejstvovala vrlo intenzivno i efikasno. Stalnim izvi anjem ona je neprekidno davala podatke o pokretima neprijateljskih snaga, što je omogu ilo da se na vreme preduzmu potrebne mere. Svakodnevnim bombardovanjem i mitraljiranjem neprijateljskih otpornih ta aka, motorizovanih i drugih kolona u pokretu i njegovih položaja, nanosila mu velike gubitke. Veza je dobro funkcionisala pred po etak i u toku forsiranja. Kasnije, u fazi gonjenja, bilo je povremenih prekida zbog nedostatka materijala, a i zbog nedovoljnog poznavanja novih, skoro dobijenih sredstava za vezu.«

3 Sreta Savi : »51. vojvo anska divizija«, str. 174

Za pobjede izvojevane u toku prva tri dana borbi, kada je probijen Sremski front, forsirana Drava, Dunav i Sava, oslobojeni gradovi: Vinkovci, Osijek, Vukovar, Valpovo, Županja i veliki broj drugih naseljenih mesta i kada su potuene 41. i 11. nemačka i 3. i 12. poveljena divizija, vrhovni komandant Jugoslovenske armije maršal Josip Broz Tito je Naredbom od 14. aprila 1945. godine pohvalio i izrazio zahvalnost svim borcima i rukovodiocima 1. 2. i 3. armije.

GONJENJE NEPRIJATELJA

Sada je trebalo do krajnjih granica iskoristiti dosadašnje uspješno izvedeno forsiranje Drave i stvaranje slobodne prostorije na koju su se ve prebacile sve artiljerijske jedinice. Stoga se prešlo na gonjenje neprijatelja.

Me utim, nema ki 21. brdski korpus se kod Slavenskog Broda još nije izvukao iz Bosne, pa neprijatelj, iako je pretrpeo poraz na Sremskom frontu i u Podravini, traži spas na slede im linijama odbrane, kako bi se zajedno sa 21. brdskim korpusom, posle njegovog povla enja, stabilizovao i utvrdio na liniji: Virovitica — reka Ilova — reka Una.

Snage Jugoslovenske armije su napadale na sve linije na kojima se neprijatelj zadržavao pre nego sto e se stabilizovati, što je, ina e, naglašeno u direktivi Generalštaba JA od 9. aprila 1945. godine. Tako je 3. armija, sa 36. divizijom na glavnom pravcu, nastupala kroz Podravinu u pravcu Virovitice. Ostale dve divizije — 16. i 51. — kada su ve napustile Osijek — dobile su 16. aprila nove zadatke iz kojih je proistekao i zadatak za 12. brigadu (u Osijeku je u sastav Brigade došlo preko stotinu novih boraca, uglvanom iz Sombora). Još istog dana, došavši u dodir sa je-

dinicama 1. koza kog konji kog korpusa, koji se još ranije nalazio u Podravini, Brigada je trpela veoma jaku artiljerijsku vatru na položajima pored seoskog puta Donji Mihoļjac — Glož e, zatim kod Karaš pumpe i kod sela Krunoslavļa. Brigada je izgubila 10 poginulih i 24 ranjenih boraca. Posle toga nastale su borbe u kojima je 12. brigada 17. aprila oslobodila Kapelnu i pustaru Blanje, a u Viljevo je ušla bez borbe pošto je neprijatelj to selo napustio. Ujutru je u Viljevo stigao i 29. bugarski puk.

Nastupanje je nastavljeno i naredne noći i itavog sledećeg dana 18. aprila. Jedinice 51. divizije oslobodile su veliku teritoriju isto no od Vo inske reke, dok je 12. brigada (izbila u rejon urin Lug, susedna 7. brigada pred Klenak, a 8. brigada pred a ince. Zatim su sve tri brigade prešle Vo insku reku i obrazovale mostobran. Tu su nastale ogor ene borbe, pa je te noći i sutradan, 19. aprila, mostobran u nekoliko navrata prelazio iz ruke u ruku naših i neprijateljskih jedinica.

Tog 19. aprila dogodilo se ak da je — uz teške borbe duž itavog Novog dravskog kanala i Vo inske reke — skoro u isto vreme, kada su delovi 51. divizije pokušali da preu na levu obalu, i neprijatelj pokušao da pre e na desnu obalu reke, ali je odbijen.

Sedma brigada je uspela da zadrži mostobran stvoren prethodne noći, ali nastojanje ostalih jedinica 51. divizije da pre u reku, nisu uspela. Dvanaesta je ak uspela sa dva bataljona da pre e na drugu stranu, ali ih je neprijatelj snažnom, koncentri nom vatrom primorao da se vrata na polazne položaje. Dvadeset deveti bugarski puk je pokušavao da pre e Novi drvarski kanal kod a avice, ali mu to nije uspelo. U toku noći brigade 51. divizije su još jedanput pokušale da pre u, ali i taj pokušaj ostao je bez uspeha. Dvanaesta je samo te noći imala 19 poginulih i 102 ranjena borca, što re ito govori o žestini borbi na Vo inskoj reci.

U noći izme u 20. i 21. aprila 12. brigada našla se u veoma zanimljivoj situaciji. Borcima je teren bio poznat još od zimskih januarskih i februarskih dana: Adolfovo Selo, Donje Bazije, a avica... I dok su borci zimus branili ta naselja, sada su se uloge promenile — Dvanaesta je napadala iz pravca odakle je nekada neprijatelj napadao, a neprijatelj se sada branio takore i iz istih onih rovova u

kojima su nekada bili naši borci. Iz Adolfovog Sela i Donjeg Bazija isteran je još istoga dana, a u sadejstvu sa bugarskim pukom oslobođena je i a avica.

Dvanaesta vojvođanska udarna brigada je za vreme borbi na Novom dravskom kanalu i Vođinskoj reci bila na desnom krilu 51. divizije i sadejstvovala sa 29. bugarskim pukom. Kako se 2. bataljon 12. brigade nalazio na desnom krilu Brigade, odnosno na krajnjem desnom krilu, jugoslovenskog fronta, na spoju sa 29. bugarskim pukom, njegovi borci imali su prilike da gledaju kako su Bugari »sadejstvovali« prilikom prelaska na suprotnu obalu 20. aprila. Naša artiljerijska priprema je počela u popodnevnim časovima kada i Bugarska. Međutim, naša artiljerijska priprema trajala je znatno kraće vreme, pa se streljački stroj digao na juriš. Bugarski vojnici ostali su u rovovima, još uvek čekaju i da njihova artiljerija okonča pripremu. Onda su, umesto da se digne ceo streljački stroj, bugarski oficiri uputili izvidnice od dva-tri vojnika koji su dobili zadatak da ustanove da li se neprijatelj još uvek nalazi u rovovima. Ako su još uvek bili u rovovima, izvidnice bi se vraćale, pa bi bugarska artiljerija ponovo otvarala vatru. I tako sve dok artiljerija ne bi neprijatelja izbacila iz rovova, njihov streljački stroj ne bi polazio sa polaznih ili jurišnih položaja. Takav postupak je, naravno, veoma otežavao napade našeg 2. bataljona, koji je desni bok — umesto sinhronizovanog napada sa bugarskom pešadijom — uvek bio nezaštićen.

Pad avice unekoliko je otvarao put za Viroviticu. Ali neprijatelj nije hteo da je preda bez borbe, pa je ponovo zauzeo odbrambene položaje. Njegov pokušaj da se zaustavi i pruži otpor na a vičkom kanalu nije uspeo. Dvanaesta je prešla kanal, slomila otpor neprijatelja i zauzela sela: Kapince i Vašku, a 7. brigada Gornji Miholjac.

Treba imati u vidu da je 12. kao i ostale brigade 51. divizije, ove borbe vodila vrlo odlučno i umešno. Naša avijacija, zbog udaljenosti aerodroma nije u tim borbama bila aktivna, a artiljerija nije podržavala pešadiju ni približno kao prilikom forsiranja Drave. Stoga je glavni teret borbi i uspeha iznela pešadija, ikoja je pored hrabrosti i požrtvovanja, ispoljila i bolju snalažljivost, koja je došla kao rezultat iskustva stečenog u prethodnim borbama.

Pošto je 51. divizija dobila novi zadatak, sada se i ona našla u obrnutoj situaciji u odnosu na onu februarsku — krenula je u pravcu Bara. Divizija je trebalo da izbije uzvodno uz Dravu tako da Viroviticu napadne sa severa.

Prema zapovesti štaba 51. divizije, 12. brigada iz rejonu sela Kapinci — kota 116 treba da preduzme gonjenje neprijatelja opštim pravcem Ga ište—Brezovo Polje—Luka ko Selo—Turanovac, da se dalje širi udesno prema Budakovcu i Gornjem Baziju, a ulevo do linije sela Novski — Ga ište — Ba evac — Luka evo Dugo Selo. Pošto izbije na put Virovitica — Bar, Brigada je dobila zadatak da Viroviticu napadne sa severa.

Po elo je 22. aprila. Iz dana u dan borbe su bile sve žešće. Već prvog dana, pošto je posle kraće borbe oslobodila selo Vlaška, zatim, posle jačeg otpora i selo Novaki i pustaru Zidine, 12. brigada dolazi pod selo Orešac. Tu Brigada nailazi na snažan otpor, pa je čak primorana da odbije i jedan neprijateljski protivnapad. Na ratištu su ostale četiri poginula borca, a 18 ih je ranjeno. Bugarski 29. puk je tog 22. aprila izbio u selo Vlaška, koje je naša 12. brigada već oslobodila. Tu dolazi do smene. Umesto 29. puka dolazi iz Maarske preko Drave 13. puk 11. bugarske divizije.

Dana 23. aprila sve jedinice 51. divizije i 13. bugarski puk, i pored otpora neprijatelja, produžavaju napredovanje i vode oštre borbe u cilju presecanja puta Virovitica—Bar, a padom mraka prelaze u odlučan napad i, pošto probijaju neprijateljsku odbranu, no u oslobođaju naseljena mesta Orešac, Žirosavlje, Kapan, Hadžievo ...

Kao i onaj raniji i ovaj bugarski puk je sporo napredovao, zbog čega je 12. brigada, umesto da ima oslonca u desnom susedu, morala posebnim merama da obezbeđuje svoj desni bok.

Sutradan, 24. aprila, 1. bataljon 12. brigade je preko celog dana vodio teške borbe u rejonu Luka ki Budrovac, a 3. bataljon kod Brezovog polja.

Da bi što duže zadržao u svojim rukama Viroviticu, neprijatelj je prethodnog dana dovukao nove snage: iz Bjelovara 1. i 5. ustaško-domobransku diviziju, a iz Banove Jaruge 181. nemačku diviziju. Ipak, 25. aprila uveče 51. divizija ulazi pod borbom u Viroviticu. A to »pod borbom«, bez odmora, bez zastoja, s oružjem u ruci, trajalo je nekoliko

dana — od Osijeka do Virovitice. Danas asfaltnim putem to predstavlja udaljenost od 128 kilometara. Tih ratnih dana — s obzirom da je esto menjan pravac napada od naselja do naselja, ve kako je to diktirala konkretna situacija — Brigada je ipak prešla mnogo ve u udaljenost.

Na tom velikom putu opet su za svagda ostali poginuli drugovi. Vodnik Ivan Ožvat iz Kisa a, Ilija Kalajdžija iz Bjelovara, Lazar Krivoku a iz Orovca, vojni instruktor Maksim Drapšin iz Turije, komesar ete Pavle Balaš ...

Komandant 2. bataljona, ranjenik sa Batine Stevan Kube ka opet nije imao sre e — ponovo je ranjen. Ranjen je i komesar ete Jova Nestorov, Mirko Miškov, Zdravko Stankovi iz Bele Crkve i Milan Raškov, komandiri eta Aleksandar Šaji , prvoborac iz Kusi a, zatim Stevan Ostoji , Stevan Varga, Vasa Borojevi , Milan Jaki , Todor Isakov, Andrija Kalajdžija, Stjepan Vin, Velizar Piperski i Jovan Mandi , delegat Stevan Dekstorovi , vojni instruktor Vlada Baroj.

Slava Svetozaru Veli kovi u Cveti

im je Virovitica oslobo ena, naša 51. divizija je dobila zadatak da produži gonjenje neprijatelja. Dok su 7. i 8. u po etku dobile konkretan zadatak, Dvanaesta je odre ena u divizijsku rezervu pa je, borci e se se ati tog marša, po lepom danu 26. aprila u 5 sati krenula, ostavljaju i za sobom sela: Gradina, Luka , Kolac, Bušatina, Rogovac, Gradac ... Ali se a e se još ne ega — brzo se pro ula vest da je poginuo komandant 8. brigade, donedavni zamenik komandanta 12. vojvo anske, nekadašnji komandant Ba kobaranjske operativne zone i komandant Ba kobaranjskog NO partizanskog odreda, izvanredni drug i komunista Svetislav Veli kovi Cveta. On je upao u neprijateljsku zasedu kod Starog Gradca. Na prvu godišnjicu 51. divizije objavljen je lanak u »Spomenici«¹ pod naslovom »Slava Svetozaru Veli kovi u Cveti« slede e sadržine:

»U borbama koje traju ve petnaest dana gone i morskog okupatora iz naše zemlje u estvovao je i Svetislav Veli kovi ,

¹ Re je o knjizi: »Spomenica 51. divizije« koja je izašla iz štampe 1945. god.

komandant, Osme brigade, donedavni zamenik komandanta naše Brigade. Vodio je borbe, vodio je Brigadu preko Dunava na Dalj, na Osijek i redom do Virovitice, uništavaju i fašisti ku gamad. 26. aprila, pre svanu a, krenuo je napred sa svojom Brigadom gone i fašiste koji su bežali pod udarcima naših hrabrih boraca. U krvavoj ali svetoy borbi naših naroda protiv mrskih okupatora i doma ih izdajica pao je od fašisti kog metka drag Cveta vrše i svoju tešku dužnost.

Rodio se 1923. godine u ravnoj Ba koj, u Žablju. Još kao dete pošao je u svet da izu i zanat da bi mogao lakše da živi. Bio je trgova ki pomo nik. Mladala kog lica, miran, tihe naravi, Cveta je bio pun paleta, oduševljavao se radom, putovao je po celoy našoj zemlji, video je život i znao ga ceniti. Znao je Cveta kao šegrt za sve patnje, sva poniženja; znao je da e do i bolji život.

Kada je fašisti ka izma stupila na našu zemlju, kada su ma arski fasisti ki kolja i klali, vešali nevini narod po Novom Sadu, njegovom rodnom Žablju i drugim mestima, Cvetu je to mnogo bolelo i gonilo na osvetu ... Ve po etkom 1942. godine otišao je u partizane, pun poleta i mržnje prema neprijatelju; da što više uništi okupatora, da osloba a svoju zemlju. Borio se kao borac, kasnije kao desetar i dalje redom do komandanta brigade. Bio je u Podunavskom, Posavskom i Fruškogorskom odredu. Vodio je krvave borbe u sremskim poljima i fruškogorskim šumama, ubijaju i fašisti ku gamad, koja je plja kala, palila i ubijala naš napa eni narod. Potom odlazi u Tre u brigadu kao zamenik komandanta bataljona, sa kojom vodi borbe daleko od svoje ku e — u Bosni. Kada se ukazala potreba za kadrovima u Ba koj, napušta svoju Brigadu, ali sada ve ' kao komandant koji je stekao mnogo vojni kog znanja i veštine u ratovanju; odlazi na ba ki teren, vrlo težak. Zadatak je bio veoma složen — da organizuje Ba kobaranjski odred. Svaki zadatak je primao hladnokrvno i savesno. Kada je uo da ide za Ba ku, nasmešio se i rekao: »Da u sve od sebe i uspe u«.

Tako je i bilo. Ve posle nekoliko dana leteli su fašisti ki vozovi u vazduh, praštale su puške osvetnice ba kim ravnicama. U teškim borbama do ekao je oslobo enje i u estvovao u oslobo enju Ba ke od fašisti kih razbojinka. Tada je odre en za zamenika komandanta Dvanaeste brigade. U najtežim borbama, u borbi na Batini bio je primer junaštva i komandovanja. I kona no, kao komandant Osme brigade gonio je bandite iz naše Slavonije, osloba ao je još neoslobo eni deo naše domovine.

Bio je neobi no hrabar. Bio je naj eš e uz borca u rovu, tukao je zajedno sa njima iz puškomitraljeza i ostalog oružja; jurišao sa njima na neprijatelja, sa njima delio zso i dobro. Borci su ga veoma cenili i voleli. Svojim prisustvom ulivao je hrabrost i sigurnost svakom borcu. Kao dobar bopac i rukovodilac do kraja odan našoj borbi dobio je priznanje svog naroda — postao je major. Bio je nosilac Ordena za hrabrost.

Kao krunu svega toga postigao je najviše, najsvetlije u životu — postao je član Komunističke partije Jugoslavije. Kao komunist bio je primer junaštva, požrtvovanosti i odanosti.

Vojvodina gubi u Cveti velikog rodoljuba, gubi člana Glavnog odbora Jedininstvenog fronta narodnog oslobođenja Vojvodine. Naša Armija gubi u njemu dobrog borca i komandanta...«.

Poklon za 1. maj — sloboda

... Pošto je 8. brigada 26. aprila imala delimično uspeha protiv dobro utvrđenog neprijatelja, izbevši na kilometar do puta Pitomaca — Virovitica i zauzevši jedno jako utvrđenje kod sela Lozan, u borbu je, umesto nje, uvedena 12. brigada. Ona je zauzela položaje od Lozana do željezničke pruge Virovitica — Pitomača. Artiljerijska brigada 51. divizije obrazovala je jednu grupu u podršku Dvanaeste, čiji je Štab bio u Novom Selu.

Pred Brigadom su opet bile jedinice 15. koja koga konjica, 3. armije, »stari poznanici« naših boraca još sa Bolmanskog mostobrana.

U toku 27. i 28. aprila Brigada je bezuspešno napadala naročito dobro utvrđenu postaju. Imala je u tim borbama tri poginula i devet ranjenih boraca. Vidnije uspehe ta dva dana nije imala ni cela 51. divizija, pa ni ostale divizije 3. armije. Stoga je 29. aprila naredeno pregrupisanje jedinica i priprema za ponovni napad koji je otpočeo isitoga dana uveče. Po mraku, posle nešto više od jednog sata od polaska sa polaznog položaja i žilavog otpora Kozaka, selo postaja bilo je u rukama Dvanaeste. Sutradan susedna 7. brigada vodi ogorčene borbe za jako neprijateljsko uporište Pitomača. Pošto je u toku napadnih dejstava između 51. i 36. divizije nastala velika praznina, 12. brigada je zauzevši veštinu i Vukosavljevicu, orijentisana prema jugozapadu i istoga dana oslobodila sela: Dinjevac, Odorjan, Prugovac i Sirova Katalina. Neprijatelj je grabio ka novoj odbrambenoj liniji, a naše brigade su brzo nastupale, ne daju im da se sredi. Gonjeni Kozaci uspeli su da se dohvate linije: Drava — selo Kalinovac — Budrovac — Zid.

Razbijanjem neprijateljske odbrane pred frontom 3. armije, zauzeta su veoma jaka uporišta kao što su: Pitomača, Dinjevac, Grahovica, Prugovac i Kloštar. To je bio veliki uspeh naših snaga, pa je Vrhovni komandant JNA maršal

Josip Broz Tito dao direktivu da se prodor i nastupanje nastavi takvom brzinom koja bi neprijatelju sprečila formiranje bilo kakve nove odbrambene linije. Na osnovu te direktive Štab 3. armije je štabovima divizija dao nove zadatke, u kojima je svoje mesto i ulogu dobila i Dvanaesta.

Na radni ki praznik, 1. maja 1945. godine u jutarnjim asovima, 12. i 7. brigada donele su slobodu stanovnicima: Kladara, Kloštara i Kalinovca. Tu, izme u Drave i Kalinovca, Dvanaesta se našla na položajima kada je na kra e vreme smenila 8. brigada.

Bugari opet kasne. U Operativnom izveštaju 51. divizije za 1. maj 1945. godine, izme u ostalog, zapisano je:

»Jedinice 12. brigade smenjene su od 8. brigade i drže polazni položaj od kapele u s. Kalinovcu do kanala jugozapadno do s. Ferdinandovca... No, ova granica nije se mogla srediti, te su se jedinice 8. brigade u svom nadiranju zbog sporog rada Bugara morale širiti udesno do same reke Drave«.

U toku no i izme u 1. i 2. maja 7. i 8. brigada produžavaju sa napadima. Glavni cilj je bio dobro utvrditi i osloboditi ur evca. Zbog zaostajanja 13. bugarskog puka, front pred 8. brigadom bio je jako razvučen, pa je stoga ve 2. maja Dvanaesta brigada uvedena u borbu iz divizijske rezerve.

Brigadi je dat pravac: južno od ur evca — Virje. Ti položaji bili su na levom krilu 51. divizije, pored jedinica susedne 36. divizije.

Ispred ur evca i Severovca neprijatelj se branio ogorčeno. Drže i ovu liniju odbrane, on je, u stvari, branio prilaze Koprivnici i Bjelovaru. Usled toga došlo je do oštrih borbi koje je vodila celava 51. divizija. Naša 8. brigada zdesna, a jedinice 36. divizije sleva, otpočele su uvećanje opkoljavanje ur evca, pa je neprijatelj počeo da izvlači neke svoje delove. To je vešto iskoristila Dvanaesta i zajedno sa 7. brigadom u snažnom naletu pred ponoć ušla u ur evca.

Koprivnica, Varaždin, Ptuj, Maribor...

r

Bez zastoja, posle oslobođenja ur evca brigade 51. divizije energično produžavaju da gone neprijatelja prema Koprivnici. Odlučujući i uspeh u obuhvatu Koprivnice 5. maja postižu jedinice 36. i glavnina 51. divizije, u kojoj su bile

7. i 12. brigada. One su probile neprijateljsku utvrđenu liniju, zauzele Stari Grad i presekle prugu Koprivnica — Križevci. Prelaz preko pruge izvršila je Dvanaesta, a zatim je zauzela sela Vinicu i Suboticu. Koprivnici je pretila opasnost od opkoljavanja pa je neprijatelj, videvši da jedan bataljon 6. vojvođanske brigade iznenada upada u grad, ime je stvorio pometnju u njegovim odbrambenim redovima — po eo da se povlači. Dvanaesta je tako i vodila žestoke borbe i u većernjim satovima sa ostalim brigadama 51. divizije oslobodila Koprivnicu.

U borbama za oslobodjenje Koprivnice ubijeno je oko 200 neprijateljskih vojnika, a njih 120 nije uspelo da se blagovremeno izvuče iz grada, pa je dopalo zarobljeništva. Dvanaesta je od 3. do 5. maja imala četiri poginula i šesnaest ranjenih boraca.

A sada, ponovo bez zastoja i odmora — na Varaždin! Još iste noći izmeću 5. i 6. maja jedan bataljon Dvanaeste brigade na svom putu za Varaždin zauzima brzim dejstvom sela Cvetkovac, Bolfan, Cukovac i Globočec.

Ludberg — nova prepreka. U toku 6. maja jedinice 51. divizije vodile su oštre borbe sa jakim neprijateljskim zaštitnicama i pred mrak izbile na reku Bdenju u blizini Ludbrega. Tu su delovi 15. koja koga konji koga korpusa organizovali najjači i otpor. Posle snažne artiljerijske pripreme jednovremeno su napadale 8. i 12. brigada. Neprijatelj nije mogao da izdrži pritisak na poboru ispred Ludbrega, koje je svojim vinogorjem podsećalo na padine Fruške gore, Vrša koga brega ili belocrkvanske terene pod vinogradima. Napadali su 1. i 12. bataljon Dvanaeste i neprijatelj je ponovo primoran na povlačenje, pa su borci posle kraćih uličnih borbi u sadejstvu sa delovima 36. divizije, oslobodili Ludberg i odmah nastavili nastupanje prema Varaždinu.

Tako su se, ne dozvolivši neprijatelju da predahne, 8. i 12. brigada, nalaze i se u prvom ešalonu, 7. maja brzo probijale prema Varaždinu do kojeg ih je od Ludbrega delilo oko 25 kilometara.

Pre napada na Varaždin, štab 51. divizije je 7. maja po podne uputio ultimatum Komandi neprijateljske posade u gradu s ciljem da se Varaždin poštedi razaranja i izbegnu suviše žrtve nedužnog stanovništva. U zahtevu se, pored ostalog, kaže da »danas, dne 7. svibnja 1945. godine predate

svoju posadu i grad jugoslovenskim oslobodila kim snagama«. Komandi je skrenuta pažnja da je Varaždin na neposrednom dohvat naših pešadijskih i artiljerijskih snaga, »dok su vaše mogu nosti za predaju savezni kim snagama isklju ene«. Tim ultimatumom je dalje predvi eno da posada Varaždina odmah obustavi pružanje otpora, da zapovedništvo uputi tri opunomo ena oficira radi potpisivanja protokola o predaji, da se u gradu održi red do dolaska oslobodila kih snaga i preuzimanja vlasti, da se svi vojni i drugi objekti predaju neošte eni, da se sve oružje i ratna oprema prikupi i pripremi za predaju, da se sve ljudstvo sa oficirima na elu postroji na isto nom izlazu iz grada gde e se predati, da se do dolaska oslobodila kih snaga zadrži u gradu najpotrebniji broj domobrana pod oružjem radi spre avanja plja ke i nasilja i da se svim pripadnicima posade, koji se do odre enog roka predaju, jam i životna sigurnost. Rok za izvršenje ovog ultimatum bio je 7. maj do 19.00 asova.

Nema ka komanda nije imala smelosti da se povinuje tim zahtevama Štaba 51. divizije, pa je ultimatum odbila. Zato je prvo progovorila naša artiljerija snažnom vatrom, a odmah zatim na grad su krenule 12. i 8. brigada.

Pre glavnine ove dve brigade u centar grada ušao je jedan vod na konjima formiran samo za ovu priliku. Naime, partijski rukovodilac Dvanaeste Nikola Kmezi saopštio je putem skojevske organizacije da je me u brigadama zakazano omladinsko takmi enje koje e prvi u i u Varaždin. Komandant Brigade Jocika tražio je da se iz drugog bataljona izdvoje skojevci, obezbedio im konje i uputio ih drumom pravo u Varaždin. Poneti žarom takmi enja vod skojevaca hitao je kroz mrak sa otko enim oružjem spreman da brzo odgovori na eventulanu vatru neprijatelja. Tako je vod znatno ranije od glavnine ušao u centar grada — neosvetljen i pust.

Najve i grad Hrvatskog Zagorja bio je slobodan, a oni koji su pokušali da ga zadrže u svojim rukama, kažnjeni su — u borbama je ubijeno oko 300, a zarobljeno oko 700 vojnika i oficira. I plen je bio vredan pažnje: 6 topova, isto toliko teških minobaca a, 38 mitraljeza i puškomitraljeza, oko 800 pušaka, šezdesetak konja, kao i velike koli ine drugog ratnog materijala i hrane.

Toga, 7. maja 1945. odjednom se sa svih strana — u pozadini i na frontu — za uo prasak pušaka i paranje automata, ispaljivane su svetle e rakete. Tako su borci i starešine propratili vest da je nema ki admiral Denic, u svojstvu vrhovnog komandanta proglasio bezuslovnu kapitulaciju i izdao zapovest svim nema kim jedinicama da obustave borbu na svim frontovkna i da se bezuslovno predaju.

Dana 9. maja Štab 12. vojvo anske udarne brigade uputio je nema koj vojnoj grupi na podru ju Trnoveca zahtev za predaju slede im ultimatumom:

»U vezi sa bczuslovnom kapitulacijom nema ke oružane sile:

Zahtevamo da se danas, 9. maja 1945. godine do 1900 a-sova predate oslobodila kim jedinicama JA. Ako na vreme izvršite ovaj ultimatum, bi ete tretirani kao ratni zarobljenici, te e postupak prema vama biti u duhu me unarodnih zakona. U protivnom smatra emo vas za odmetnike, koji nikakvim me unapodiiim zakonima nisu i ne mogu biti zašti eni.

Mogu nost za predaju drugim savezni kim snagama ne postoje. Svi uslovi predaje podjednako važe za pripadnike nema ke, ruske i ostalih narodnosti.«

Koliko se ekao taj dan, koliko je krvi proliveno, koliko je žrtava ostalo na bojištima!

Ali, taj radosni dan nisu do ekali: komesar ete Franjo Škugar, komandiri eta Milivoj Milostraži i Adam eluska i zamenici komandira eta Mirko Jovanovi i Cveta Kova ... Oni su poginuli u borbama za Koprivnicu. Ranjen je politiki komesar 1. bataljona Mihajlo Mitrovi Crnogorac, zatim komesar 3. bataljona Sreta Petronijevi ²... Tešku ranu u nogu zadobila je i Marica Kuki , borac iz Ban. Sokolca. Najpre je do nje stigla jedna bolni arka bataljona. Kad je Marica, trpe i bolove, bolje zagledala videla je Mariju Surlu Mar iku — zemljakinju, tako e iz Sokolca...

Me utim, dok su savezni ke armije i itav oslobodila ki svet bezbrižno slavili pobeđu nad najmra nijim mrakom u istoriji ove anstva — fašizmom — za Jugoslovensku armiju, nažalost, to nije važilo. Slavlje je kratko trajalo pa su

² Sreta Petronijevi iz Bežanije, u esnik NOR od 1942. ostao je posle rata u JNA do 1974. godine, kada je penzionisan u inu pukovnika. Nastavio je da radi na poslovima narodne odbrane u pokrajinskim organima SAP Vojvodine.

njene jedinice dobile zadatak da i dalje nastupaju prema neprijatelju koji nije htio da položi oružje.

Zagreb je već oslobođen, Ljubljana također. A 51. divizija, kao i ostale divizije, dobija nove zadatke.

... Krenule su 12. i 8. brigada. Bio je 8. maj ujutru. Neprijatelj je poseo položaje za odbranu ispred sela Petrijanec i Vidovec. Dvanaesta tog popodneva zauzima selo Vidovec. Neprijatelj je posle ovog proboja morao da se povlači i to brzo, a jedinice 51. divizije su ga i dalje gonile. Na redu je bio Ptuj. Dvanaesta je ušla u Ptuj, kao i ostale brigade 51. divizije u kolonskom borbenom poretku. Brigada je bila u prvom ešalonu Divizije. Neprijatelj nije pružao ozbiljniji otpor, a gde ga je i pružao bio je sve neorganizovaniji. Ali zato je u povlačenju rušio sve što je moglo našim jedinicama da koristi za brzo napredovanje, naročito puteve i pruge, mostove, imanje prelaze... Uništavao je i sopstvenu ratnu tehniku koja mu je sada predstavljala barijeru i otežavala povlačenje. Kod sela Hum i Breznice uništio je nekoliko desetina topova i preko 150 kamiona . . .

Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito pohvalio je pismenom Naredbom jedinice 3. armije i izrazio zahvalnost svim borcima i rukovodiocima jedinica za uspehe postignute poslednjih nekoliko dana, za višednevne uporne borbe u kojima je slomljen žilav neprijateljski otpor i oslobođen veliki broj naseljenih mesta među kojima: Bjelovar, Koprivnica, Križevci, Varaždin, Varaždinske Toplice, Ptuj, Krapina, kao i za nanošenje neprijatelju velikih gubitaka u ljudstvu i materijalu.

Likvidiraju i usput poneki slabašan otpor, cela 51. divizija je 10. maja prešla put od Ptuja do Maribora. Dvanaesta je maršovala pravcem Ptuj—selo Šipole—Maribor. Ali pošto je javljeno prisustvo 'neprijateljskih snaga na liniji Ptujaska gora — Slovenske Bistrice, Dvanaesta brigada se ubrzo upućuje u tom pravcu, odakle se zatim orijentiše na Maribor. U Mariboru su već bile slovenačke partizanske jedinice, među kojima nastavlja i borbe slavnog Pohorškog bataljona, koji je za vreme rata u borbi protiv neprijatelja izginuo do poslednjeg borca, poput Radničkog bataljona na Kadinji i 1941. godine u odbrani Užica.

Na izmeću 10. i 11. maja Dvanaesta vojvođanska udarna brigada stiže na područje Šentilja, koje je odredio

Štab 51. divizije. Bili su to položaji sa obe strane puta Maribor—Ljubljana (Austrija). Tu gde se danas nalazi carinski prelaz kod Šentilja, Brigada je na neki način vršila dužnost današnje pogranice — proveravan je identitet rečnih prolaznika koji su se vraćali u Jugoslaviju. Uglavnom su to bili Jugosloveni prinudno odvedeni na rad u Nemačku ili tek oslobođeni ratni zarobljenici.

Štab Brigade bio je u Šentilju. Štab Brigade, koji je znao da komanduje, da umešno vodi Brigadu iz borbe u borbu, da se nađe uz borbu i u najtežim trenucima . . . Komandant Dušan Doronjski Jocić i partijski rukovodilac Nikola Kmezić. Nidža su se u Dvanaestoj nalazili još od prvog dana njenog nastanka u Vojvodini pa sve do poslednjeg dana rata. Svi borci i starešine su ih dobro poznavali, politički komesari Brigade su se često menjali — bilo ih je ukupno četiri — ali su Milana Bastu ipak poznavali ponajviše, jer postavši politički komesar 51. divizije nije se mnogo »udaljio« od Brigade. Poznavanju članova Štaba Brigade doprineli su oni sami praksom da se što češće našli u bataljonima i ekipama. Kad god su im prilike — s obzirom na obaveze koje su im nametale njihove rukovodeće, komandne funkcije — to dozvoljavale, Jocić i Nidža kao i drugi iz štaba često su zalazili među u borbu, pa čak i u vreme žestokih borbi u prvoj liniji odbrane ili u streljačkom stroju kada se napadalo. Takvi njihovi »izleti« u bataljone i ekipe silno su uticali na podizanje morala boraca i u njima izazivali trajno divljenje i poštovanje svojih rukovodilaca.

Položaje na jugoslovensko-austrijskoj granici borci Dvanaeste su zauzeli sa dubokim olakšanjem — 9. maja. Dakle, dva dana pošto su Nemci proglasili безусловnu kapitulaciju.

Rat je završen!

Ne, rat još nije završen!

»Arnauteska ekipa«³

U sastavu 12. brigade, pored brojnih pripadnika naroda i narodnosti, nalazili su se i Albanci i Makedonci. Doduše, Makedonaca je u Brigadi bilo još u vreme njenog for-

3 Arnauti — tursko ime za Albance.

miranja u Vojlovici (oko 10 drugova). To su uglavnom bili radnici — pe albari na radu u južnom Banatu. Me utim, ve a grupa Albanaca dolazi u Brigadu u vreme završnih operacija — oko Maribora i Dravograda. Ta grupa je došla iz jedne dopunske jedinice iz Makedonije.

Starešina jedinice i njen prvi komandir (zvali su ga komandant) bio je Stojan Dukovski⁴, a politiki komesar Sreten Zari⁵, tako e Makedonac. Borci su bili pretežno Albanci iz zapadne Makedonije, sa obronaka Šare i Suve Gore i to iz sela Cegrane, Forino, Babin dol, Re ane, Raven, Zdnuje i iz Gostivara. Nešto manji broj bio je iz Prizrena — Kosovo, a jedan manji broj opet bio je iz sela Mate je kod Kumanova. Me u njima bilo je i Makedonaca. Uglavnom su to bili mla i ljudi, a grupa je po dolasku u Dvanaestu brojala oko 100 ljudi.

eta je ušla u sastav 2. bataljona i to kao »2. arnautska eta«. U vreme dolaska u Brigadu, Albanci su se usput naoružavali, tako da je ve i broj imao svoje oružje. Ve ina boraca bila je nepismena i prva slova nau ili su u Brigadi. Njihovo sistematsko opismenjavanje organizovano je tek posle rata — u Smederevu.

Me u borcima najve i broj bio je iz redova zemljoradnika, sto ara, nešto zanatlija i trgovaca, pe albara i nekoliko hodža. U jedinici nije postojala partijska, pa ni skojevska organizacija. Ona je formirana u Sloveniji tek jula 1945. godine.

U Brigadi je postojalo veliko razumevanje za potrebe, obi aje, pa i navike Albanaca. Tako im je omogu eno da dobiju posebne kazane i posu e za spremanje hrane, bez svinjske masti, nešto više hleba, marmelade i dr.

Borci su me u sobom govorili na albanskom, pevali narodne i borbene pesme na svom jeziku. I u stroju pevali su na albanskom, pa i na smotri brigada u Lubnom 1945. godine.

4 Stojan Dukovski iz Rešena umro je 1967. godine.

5 Sreten Zari je posle rata osato u JNA. Kao aktivni pukovnik radio je poslednjih godina na pitanjima opštenarodne odbrane u CK Saveza komunista Jugoslavije, a zatim je izabran za sekretara Predsedništva Saveza rezervnih vojnih starešina Jugoslavije.

Jedinica je savesno i požrtvovano izvršavala sve borbene zadatke u operacijama kod Dravograda i u čistjenju terena od zaostalih bandi u Sloveniji i Homolju neposredno posle rata. »Arnauteska četa« bila je siguran oslonac u izvršavanju raznih zadataka koje je dobijala u 2. bataljonu ili direktno od Štaba Brigade. Zato je od Štaba Brigade nekoliko puta pohvaljivana.⁶

⁶ Iz redova boraca »Arnauteske čete« ima danas dosta uglednih ljudi koji uživaju poverenje i poštovanje u gostivarskom, kumanovskom i prizrenskom kraju. Oni svi do jednog s ponosom govore o 12. vojvođanskoj kao o svojoj brigadi.

RAT JOŠ NIJE ZAVRŠEN

Zbog situacije na jugoslovenskom ratištu, a posebno oko Dravograda, Štab 51. divizije samoinicijativno pokrenuo je svoje jedinice iz Maribora u Dravograd, što je štab 3. armije kasnije i odobrio. Prebacivanje 51. divizije izvršeno je železnicom. Tamo je već u toku noći 11/12. maja, upućena 6. brigada 36. vojvođanske divizije.

Stigavši vozom ranije u Dravograd, 6. brigada 36. divizije je tamo zatekla neke bugarske snage. Brigada odmah poseda mostove i druge položaje i onemogućuje izvlačenje neprijateljskih jedinica, koje su već bile natovarene u 50 kamiona i spremne za prebacivanje u Austriju, štab 6. brigade preuzima dalje vođenje pregovora koje su započeli bugarski oficiri sa neprijateljskim parlamentarcima, traže i bezuslovnu predaju svih snaga u ovom rejonu samo jedinicama Jugoslovenske armije. Oni neprijateljski kamioni sa vojnicima, koje su Bugari do dolaska 6. brigade hteli da propuste, morali su sada da se vrate ka svojoj glavnini, udaljenoj nekoliko kilometara od Dravograda.

Prebacivanje 51. divizije železnicom iz Maribora u Dravograd izvedeno je u toku dana 12. i noći 12/13. maja 1945. godine. Mnogim borcima, koji su ratovali u Sremu, Banatu,

Ba koj i isto noj Bosni i prešli po nekoliko hiljada kilometara bilo je to putovanje kao nekakav izlet.

Kada je kompozicija voza stigla u Dravograd, Brigade su odmah dobile raspored i upu ivane na svoje položaje. U rasporedu 6. brigade, koja je stavljena pod komandu štaba 51. divizije, u injene su neke izmene, pa je njen 3. bataljon zauzeo položaje u rejonu mosta na Dravi i južno od Dravograda; levo od 3. bataljona nalazio se jedan bugarski puk; glavnina 6. slovena ke i 6. vojvo anske brigade bila je u Dravogradu i na levoj obali Drave. Pedeset i prva divizija je raspore ena tako da njena 7. brigada, 1. i delovi 11. slovena ke brigade su postavljeni u rejone sela Poljane i Pliberka; 8. brigada 51. divizije upu ena je u rejon sela Farna Vas, Breznica i Kovšak; 12. brigada je tek 14. maja krenula iz Sent lija i tog dana oko 13 asova stigla vozom u Dravograd, pa je tu odmah uklju ena u borbu.

Kako je izgledala ta izbegli ka kolona koja je išla trnovitim putem povla enja preko granice, putem bez nade i ikakve perspektive? O toj koloni poraženih, koloni o aja, sam ustaški ideolog Crljen piše u svojim uspomenama:

»Ponedeljak, 7. svibnja«

... U Vrap u sam pri ekao Prosvjetnu bojnu. Uspio sam prona i dvojka selja ka kola da bi se barem stariji pripadnici bojne mogli voziti, jer su ostali, na žalost, morali pješa iti.

Poslije Vrapca utonula su naša kola u pravu rijeku šarenog mnoštva. Zastali smo na nekoj uzvisini, pa sam izišao da promatram kolonu. Dokle mi je oko dopiralo naprijed i natrag, crnila se je cesta zakr ena vojnicima u manjim i ve im postrojbama, civilima obaju spolova i svake dobi, automobilima, kolima, biciklima, motor-kota ima, kamionima, bornim kolima, konjima, ovcama i kravama. Gomila se valjala ne samo glavnom cestom nego je poplavila i sve sporedne puteve i staze. Nije se prime ivala nikakva organizacija unutar te bezli ne mase, niti se je ona uop e mogla zamisliti. Optimizam i panika stopili su se u udnovatu smjesu. Vesela pjesma iz mladena kih grla zamijenila je rekvijem nad grobovima niza samoubojica, koji su u smrti potražili brzo rješenje svojoj beznadnosti...«¹

1 Iz »Hrvatske revije« br. 2—4, 1966.

Zarobljavanje generala Lera

Komandant Jugoistoka i nema koikvislinške grupacije koja se povlačila iz Jugoslavije, general-pukovnik Ler našao se 9. maja 1945. godine u selu Braslove, severno od Celja. itava kolona, radi prebacivanja u Austriju u cilju predaje angloameričkim trupama, kretala se pravcem Zidani Most — Celje — Dravograd. O tome su štab 4. operativne zone NOV i PO Slovenije obavestila dva nemačka oficira i ja se jedinica probijala prema Šoštanju. Njima je predstavnik štaba 4. zone saopštio da je primirje zaključeno još 8. maja i da se sve nemačko-kvislinške snage u Jugoslaviji moraju bezuslovno predati Jugoslovenskoj armiji. O tim uslovima su nemački pregovarači i ubrzo obavestili generala Lera i preneli mu kratak zahtev štaba 4. zone: da se sve nemačko-kvislinške snage kojima komanduje odmah predaju, pošto su sa svih strana okružene od jedinica Jugoslovenske armije; ukoliko se ovo ne učini do 10. asova tada će jugoslovenska i saveznička avijacija bombardovati nemačke kolone, a jedinice Jugoslovenske armije otvoriti vatru na njihove trupe. Posle osam minuta nemački pregovarači su se vratili sa odgovorom Lera da je prihvatio naše uslove za predaju svojih snaga i da je izdao naredbe u tom pravcu.

Oko 10 asova 9. maja došao je u štab 14. slovenačke divizije jedan nemački major koga je sam Ler uputio i tražio je objašnjenje za dalji rad i pokrete nemačko-kvislinških jedinica. Komesar 14. divizije Ivan Dolničar naredio je tom majoru da se vrati i odnese poruku Leru da u 13 asova dođe u selo Letuš, što je Ler učinio, došavši sa svojom pratnjom. Tom prilikom je izjavio da je spreman da preda sve u količinu oružja; da preuzima odgovornost da se njegove trupe disciplinovano povuku iz Jugoslavije. Upozoren od komesara 14. divizije da je već prihvatio naše uslove o bezuslovnoj predaji, Ler je pokušavao izbegavati direktan odgovor i potvrditi onoga što su njegovi pregovarači već ranije izjavili i što je do tada bilo utvrđeno. Tada je Dolničar zahtevao da Ler sa njim pođe u štab 4. zone koji se nalazio u Topolšici kod Šoštanja. Oko 16,50 asova Lerov štab i Dolničar stigli su u štab Zone. Tu je on opet ponavljao svoje uslove. Konačno, posle dužeg kolebanja sa i-

njen je zapisnik o безусловnoj kapitulaciji svih nemačko-kvislinških snaga koga su potpisali Ler i njegov na elnik štaba. Tada Štab 4. zone upuče svoje i nemačke oficire iz Lerove pratnje u nemačke jedinice sa ovlašćenjima za predaju. Na svim odstupnim pravcima po elu je razoružavanje i predaja neprijateljskih trupa jedinicama 4. operativne zone.

Istoga dana, 9. maja 1945. godine, Štab 4. zone dobio je depešu komandanta zone da se sa svim delovima prebaci iz Topolšice u selo Velikovec. Za obezbećivanje i pratnju Lera i njegovog štaba na tom putu bio je zadužen jedan oficir Zone i Zaštitni bataljon. Međutim, dok je ovaj deo Štaba Zone bio u pokretu za Velikovec neke nemačke SS jedinice izvele su prepad, oslobodile Lera i pod zaštitom oklopnih jedinica prebacile ga u Austriju i predale jednom engleskom štabu. Na intervenciju Štaba 4. operativne Zone da je Ler naš zarobljenik i da je već potpisao zapisnik o kapitulaciji svojih snaga u Jugoslaviji, Englezi su ga uskoro vratili u Velikovec, gde je njegovo obezbećivanje preuzela jedinica 14. slovenačke divizije. Nakon kraćeg zadržavanja zarobljeni Ler i njegovi oficiri iz pratnje sprovedeni su u Štab 3. armije u Maribor.

*Pregovori sa nemačko-ustaškim štabovima
i pokušaj neprijateljskog proboja*

Neprijateljske snage u rejonu Dravograda, Guštanja, Slovegradca, Jezerskog, Poljane i Pliberka, 13. maja 1945. godine, bile su okružene jedinicama 3. armije i 4. operativne zone sa svih strana. Njihovu očajnu situaciju — iznurene, izgadnale i demoralisane — pojačavao je još više veliki broj izbeglica i porodica vojnika i funkcionera tzv. Nezavisne Države Hrvatske koji su dele i njihovu sudbinu pošli putevima povlačenja. Ultimatum naših štabova za безусловnu predaju neprijatelja uneo je još više nespokojstva i kod štabova i kod izbeglica. Pregovore sa partizanima tražili su svi štabovi zajedno ili odvojeno nemački, a odvojeno ustaško-domobranski.

Na pravcu prodora 16. i 17. divizije 3. armije kod Celja general Ludviger je shvatio bezizlaznu situaciju 22. i 181.

divizije, zatražio je pregovore i zajedno sa svim štabovima i ljudstvom se predao našim divizijama.

Me utim, lukavi i u zlo inima okoreli ustaški pukovnik Frane Sudar i drugi ustaški generali i funkcioneri tražili su pregovore radi dobitka u vremenu, a uporedo s njima vršili i pripreme svojih jedinica za proboj preko mostova kod Dravograda ili prema Slovengradecu i Pliberku. Tog dana, 13. maja Sudar je priveden u Stab 51. divizije. Predstavio se kao »kapetan« i ponudio predaju trupa »... pod odre enim okolnostima«. Te okolnosti su bile našem Štabu ve dobro poznate: da se neprijateljske trupe propuste za Austriju, pa je Sudar ubrzo bio razoružan i zarobljen. Tada štab 51. divizije šalje ultimatum da se grupacija neprijatelja u rejonu Dravograda i Guštanja do 10. asova preda. Pošto to nije u injeno oko 11 asova 13. maja po eo je opšti napad naših jedinica na tu grupaciju. Ogor ene borbe su trajale od 13—15. maja 1945. Neprijatelj je 13. maja oko 19 asova neuporedivo nadmo nijim snagama u silovitom napadu, uspeo delimi no da potisne delove 6. brigade 36. divizije, 6. slovena ke brigade i jedan bugarski puk kod Dravograda na levu obalu Drave. Mostovi su zahvaljuju i upornosti i heroizmu naših boraca, ipak zadržani u našim rukama. Ustvari, ovaj napad neprijatelja u pravcu Dravograda bio je samo njegov manevar da bi se vezale naše snage. Glavni pokušaj proboja iz obru a je izveden prema Poljani i Pliberku, gde se nalazila 7. i 8. brigada 51. divizije i 1. i 11. brigada 14. slovena ke divizije. itav dan, 14. maja, vo ena je veoma oštra borba sa deset puta nadmo nijim snagama neprijatelja. Bilo je i takvih momenata gde su se pojedini neprijateljski delovi borili, drugi su se predavali, a tre i pregovarali.

U takvoj situaciji štab 51. divizije naredio je 6, 12. i delovima 8. brigade i Artiljerijske brigade, koje su držale mali mostobran na desnoj obali Drave kod Dravograda da ponovo pre u u napad na neprijatelja i uspostave vezu sa 7. i 8. brigadom 51. divizije i 1. i 11. brigadom 14. slovena ke divizije u rejonu Poljane i Pliberka. Štab 3. armije šalje u rejon Dravograda, kao poja anje 51. diviziji, 12. proletersku brigadu 12. divizije i jednu brigadu 40. divizije, pa je 12. proleterska brigada sa Artiljerijskom brigadom 51. divizije upu ena u rejon Pliberka gde je pre

toga stigao Milan Basta, komesar 51. divizije. Tu su etiri ustaška generala (Seriti, Hereni, Servaci i Metikoš) sa još nekim svojim pratiocima ve po eli pregovore sa štabom engleskih trupa u Austriji. Komesar Basta i komandant 14. slovena ke divizije, gotovo su u zadnjem momentu stigli na te pregovore i insistirali na bezuslovnoj predaji svih neprijateljskih snaga u rejonu Poljane i Pliberka samo jedinicama Jugoslovenske armije. Naši uslovi su podržani i od saveznika, pa su ustaški generali otišli u svoje jedinice da to i sprovedu.

Zavišne borbe, kapitulacija i zarobljavanje svih neprijateljskih snaga pod Lerovom komandom

Na podru ju Dravograda, nastvaljene su borbe nesmanjenom žestinom. Tek oko podne 14. maja 1945. godine 6. 12. i delovi 8. vojvo anske brigade uspeli su potisnuti neprijateljske snage sa podru ja Dravograda i povratiti Guštanj. Sedamnaesta divizija je oslobodila Slovengradec i kod Bukovske Vasi se spojila sa 51. divizijom; 16. divizija je glavninu svojih snaga uputila kamionima prema Jezerskom Vrh u da bi se obuhvatila neprijateljska grupa kod Pliberka sa zapada; jedinice 4. operativne zone su posele sve mostove na Dravi od Rudena do Celovca; u rejon Hrusta i Pliberka pristizala je 12. proletrska brigada i Artiljerijska brigada 51. divizije radi oja anja 7. i 8. brigade.

Tako su se neprijateljske snage — okružene sa svih strana, pretrpivši teške gubitke u borbama poslednjih dana i bez mogu nosti snabdevanja — ponovo našle u kriti noj situaciji. To stanje su još više potencirale mase izbeglica — ljudi, žena i dece — koji su napustili svoje domove i krenuli u neizvesnost.

... Predaja i razoružavanje na dravogradskom mostu otpo elo je još istog popodneva. U zarobljeni ke logore odvedeno je preko 20.000 ustaša, etnika i domobrana, me u kojima je bilo i poznatih ratnih zlo inaca. Tom prilikom oslobo eno je preko 4.000 žena, dece i staraca koje su ustaše prisilno vodile sa sobom.

Poslednjeg dana rata, 15. maja, dok su delovi 51, 17. i 36. divizije razoružavali ovu neprijateljsku grupaciju kod Dravograda, 16, 12. i glavnina 51. divizije završavale su op-

Zarobljenici Dvanaeste brigade u »ratu posle rata«

koljavanje druge ustaško-etničke grupacije kod rne, Mežice, Blajburga i Guštanja. Ta grupacija je odbila da se bezuslovno preda, pa je i dalje pokušavala da se probije preko Blajburga prema Celovcu.

Rat još nije završen!

Na neprijatelja je otvorena vatra iz svih artiljerijskih oruđa, a zatim je potisnut na još uži prostor. To je bila poslednja neprijateljska grupacija koja je očajnički pokušavala da izbegne zarobljavanje od strane naše, Jugoslovenske armije i da se preda 'Englezima, koji su prethodnog dana izbili na jugoslovensko-austrijsku granicu. Tu su četiri ustaška generala nekako dospela do komandanta engleskog korpusa, pokušavaju i da ga privole da prihvati ustašku vojsku, koja »dobrovoljno« pristaje na zarobljeništvo. Predvodio ih je načelnik Generalštaba oružanih snaga tzv. Nezavisne Države Hrvatske, general Tomislav Sertić. Ali tu je bio i komesar naše 51. divizije Milan Basta.

Basta je ustaškim generalima izneo uslove predaje. Tražio je bezuslovnu kapitulaciju i dao im je rok od svega

jednog sata nakon njihovog povratka me u ustaše? A to je zna ilo — do 16 sati 15. maja. Znak za predaju: bele zastave. Basta je bio energičan i uporan. Nije dozvoljavao da ustaški generali pokolebaju engleskog komandanta, iako su oni to pokušavali ...

I zaista, u odre eno vreme sve se belilo u znak predaje. Bilo je tu zarobljenih ustaša, etnika, domobrana, preko 30.000, od kojih oko 8.000 etnika — zajedno sa svojim rukovodstvom. Zarobljeno je celokupno Crnogorsko etničko rukovodstvo i dvanaest ustaških generala. Me u njima je bilo i oko 20.000 civila — izbeglica.

Time je prestao svaki organizovan otpor neprijatelja na frontu u Jugoslaviji. Rat je konačno završen i za Jugoslovensku armiju — oslobodilačka borba naroda Jugoslavije pobeđonosno je završena.

Narednih dana nastavlja se razoružavanje, a prostor na kojem su se u okruženju zatekle neprijateljske jedinice bio je prekriven raznim ratnim materijalom.

Za uspešno izvršene zadatke i za izvojevane pobeđe u završnim operacijama Vrhovni komandant JA maršal Josip Broz Tito je pohvalnom Naredbom od 15. maja 1945. godine »pohvalio hrabre trupe« 3. armije, izrazio svoju zahvalnost svim borcima i rukovodiocima i odao poštu »palim junacima za oslobo enje naše otadžbine«.

A u toj 3. armiji bila je i 12. vojvođanska udarna brigada. Borci ravne, široke, pitome Vojvodine učestvovali su i u tom poslednjem boju, iako su na svim frontovima topovi umukli. Oni su se svojim grudima suprotstavili rulji o ajnika, koji su u paničnom strahu videli jedini izlaz u proboju obruđana.

Pravda je pobeđila! Svojićasni doprinos pobeđi dala je i Dvanaesta vojvođanska udarna brigada, vidljivo i trajno obeleživši borbeni put krvlju svojih boraca.

(Odlomci)

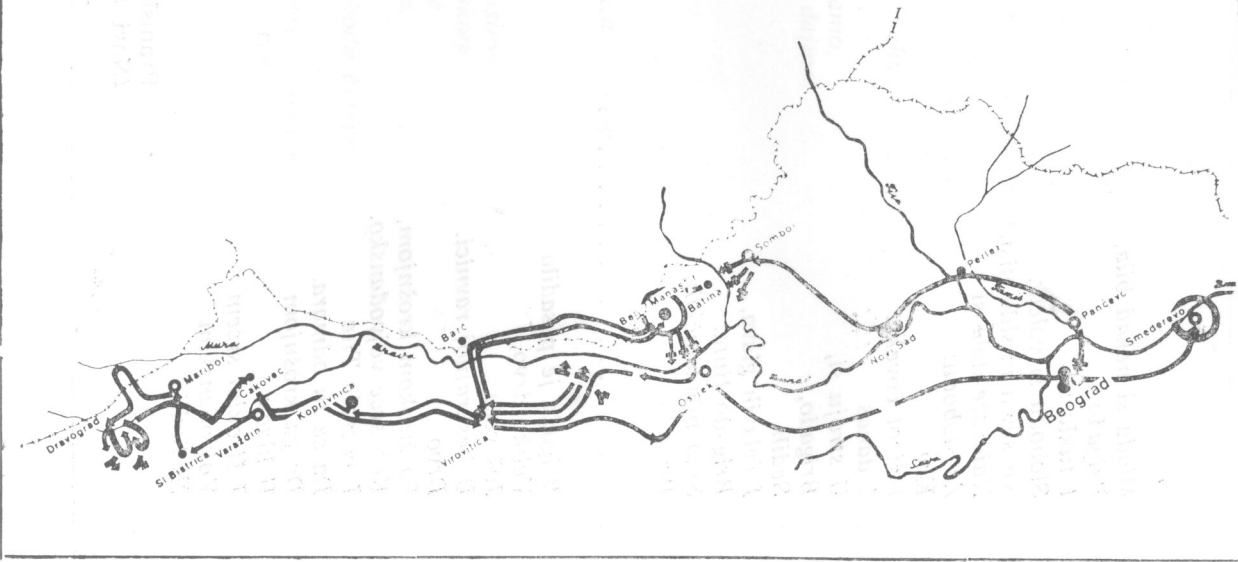
*Komandant Jocika je rekao:
Napred!
Pan eva je tamo,
Slobodu mu dajmo!
A onda,
S Pan evom
Na Beograd
I dalje,
Još dalje —
Do pobede,
Komesar Nidža je rekao:
Napred!
Za Partiju,
Za Tita!
Slobodu odnesimo
Ba koj s puškom.
Pred nama je,
Još korak-dva.
I naša je.
Stegnimo slobodu vrš e.
Još vrš e,
Da nam je opet ne oduzmu!
Tako je Nidža rekao.*

*Mlada si nekad bila,
Brigado,
I tukla se.
Slobodu si volela,
Na slavu mislila nisi.
Najdraže dala si
Za slobodu:
Krv
I život oveka.
I danas
U stroju si,
Brigado,
Sedih
I elavih glava,
Brigado ljuta.
Srca mladala kih,
Brigado!*

*Brigada je posadila
Veliko drvo,
Još ve e,
V beskrajnoj ravnici.
Drvo
Sa širokom krošnjom,
Kao srce vojvo ansko.
I pozvala Tita
Da se tu odmara.
Da ga krošnjom
U hladu
I širokim srcem
Vojvo anskim
Nadkrili.*

Branislav Popov Miša
(Novi Sad, 1977.)

BORBENI PUT DVANAESTE VOJVOĐANSKE UDARNE BRIGADE

DVANAESTA POSLE RATA

Operativni izveštaj Štaba 51. divizije za 12. brigadu najpreciznije prati dalju njenu aktivnost:

16. V 1945.

Vrši se i dalje razoružavanje pobe enog neprijatelja. Beskrajne kolone zarobljenika prolaze preko celog dana cestom ...

17. do 21. V 1945.

Divizija dobija nare enje da smeni 12. bugarsku diviziju radi zauzimanja demarkacione linije izme u naše i engleske vojske. Dvanaesta brigada na prostoriji: Kogla—Vis—Gaj-sereg.

22. do 31. V 1945.

Divizija dobija zapovest da izvrši pokret na novu odre-enu prostoriju u Sloveniji: Dravograd—Slovengradec—Me-žice—Blajburg. Dvanaesta brigada od ceste Blajburg—Poljane do pL Peca.

Jedinice vrše utvr ivanje i maskiranje položaja.

Štab Brigade u Mežicama. Štab divizije u Slovengradecu.

JUNI

1. VI 1945.

Štab 51. divizije dobio je depešu za proširenje rejona obezbe enja jugoslovensko-austrijske granice u pravcu jugoistoka.

2. VI 1945.

Štab divizije izdaje zapovest za obezbe enje i proširenje granice u pravcu jugozapada.

3. VI 1945.

Jedinice 12. brigade smenjuje 8. brigada.

Jedinice 12. brigade vrše pokret i to: 1. bataljon za selo Lu je i poseda granicu od sela Kumar do sela Vrletnik. Tre i bataljon za selo Sol ava sa zadatkom da posedne i osigura granicu od Ogrintovca k. 2555 pa do sela Vrletnik. Drugi bataljon izvršio je pokret iz sela D. Gradec sa zadatkom da kontroliše južni deo Alpa. Štab Brigade u selu Ljubno.

Štab divizije sa svim prištapskim jedinicama u šošanju.

4. VI 1945.

Dvanaesta brigada dobija nare enje za iš enje terena na sektoru Sol ava.

5. 6. i 7. VI 1945.

iš enje terena.

8. VI 1945.

Zapoveš u Štaba Divizije br. 681 nare en je pokret 12. brigadi zbog udaljenosti štaba 12. brigade od svojih bataljona iz Ljubna i Lu e i po istoj zapovesti izmenjen je raspored s tim da: 1. bataljon obezbedi sektor od s. Kumar do zaseoka Verdelj. Štab bataljona u Radajeva Bajta, drugi bataljon od zaseoka Beždelj (isključivo) do k. 2558—Grintovec. Štab bataljona u s. Sol eva. Tre i bataljon kao brigadna rezerva u Lu ju.

9. do 15. VI 1945.

Vrši se iš enje terena od bandi.

15. do 26. VI 1945.

Jedinice na istom položaju sa istim zadacima.

27. do 29. VI 1945.

Dvanaesta brigada u vezi novih nare enja preuzima grani ni rejon 8. brigade.

Za celi sektor od Drave do Grintovca predvi ena su dva bataljona i to od Drave do planine Peca (kota 1929) 2. bataljon sa štabom u Guštanju, a od k. 1292 do Grintovca

3. bataljon sa štabom u selu Lu je. Štab 12. brigade sa 1. bataljonom u Šoštanju.

S obzirom na veliku širinu fronta posedanje je grupno.

Na tom položaju i sa takvim rasporedom 12. brigada ostala je svega dva dana tj. do 29. juna kada je izvršena smena od strane jedinica 4. armije, a idu eg dana izvršen je pokret železnicom do Maribora.

30. VI 1945.

Dvanaesta brigada sa ostalim brigadama 51. divizije prelazi iz Štajerske okupacione zone u Jugoslaviju i priprema se za predstoje i transport.

JULI

1. VII 1945.

Po ukrcavanju 51. divizije u Mariboru, jedinica se pripremala za transport.

1. i 2. VII 1945.

Bora ki delovi krenuli su po ešalonima u pravcu Ptuj—Varaždin. Dvanaesta brigada stacionirana je u Varaždinu.

... Krajnji cilj — Garnizon Smederevo.

»Divan primer bratstva i jedinstva«

Pored niza drugih pohvala i priznanja koje su dobili borci Dvanaeste vojvo anske brigade naro ito im je drago priznanje koje je o njima i njihovom borbenom delu izrekao general-pukovnik Košta Na , predsednik SUBNOR-a Jugoslavije a u ratnim danima komandant Tre e armije, u ijem se sastavu borila Dvanaesta vojvo anska udarna brigada.

Govore i 1972. godine u Somboru o borbenom putu Tre e armije, Košta Na je, pored ostalog, rekao:

»U redovima Tre e armije borili su se pripadnici svih jugoslovenskih nacionalnosti. Kao komandant ove Armije nikada nisam imao u njoj ni jedan nacionalni problem. Bila je to jugoslovenska Armija koja se borila za Jugoslaviju — jednako u Sloveniji, Slavoniji i drugim krajevima zemlje, kao i na tlu Vojvodine. Divan primer bratstva i jedinstva pružala je Dvanaesta vojvo anska udarna brigada koja se nalazila u sastavu ove Armije ...

Bratstvo i jedinstvo naših naroda bilo je i ostalo naša najveća snaga i tekovina koja se mora uvati i negovati.

Baš je primer Vojvodine demantovao sve one teoreti are koji su tvrdili da se borba uspešno može voditi samo u planinama, a ne i na ravnici. Narod je bio ta naša »planina«, taj izvor snage i oslonac naših boraca...«

Susreti boraca, naroda i omladine

Po ev od 1969. godine, prilikom proslave 25-godišnjice oslobo enja Pan eva, kada su se borci prvi put posle rata našli u sitroju Brigade, ta praksa je nastavljena tako da se svake naredne godine Brigada sastaje sa narodom i omladinom u Beloj Crkvi, Vršcu, Ba koj Palanci, Somboru ili Pan evu (prema partizanskim odredima koji su ušli u sastav Dvanaeste: Belocrkvanski, Vrša ki, Ba kopalana ki, Somborski i Pan eva ki). Susreti se održavaju i u nekim selima tih opština.

U organizaciji susreta boraca, pored bora ke organizacije, u estvuje i Brigadni odbor na elu sa ratnim komandantom Dušanom Doronjskim Jocikom. Odbor, iji se sastav povremeno menja, prvi put je izabran 1970. g. na radnom sastanku Brigade u Ba koj Palanci. Brigadni odbor, koji je sa inio program rada, znatno je uticao na oživljavanje aktivnosti svih boraca na negovanju tradicija narodnooslobodila kog rata.

Borci Brigade na prigodnim sve anostima, na javnim asovima istorije i u drugim prilikama održavaju brojna predavanja za omladinu o borbenom putu Brigade.

Jedinica Pan eva kog garnizona neguje borbene tradicije Dvanaeste.

Ime »Dvanaesta vojvo anska udarna brigada« nose slede e pionirske i izvi a ke organizacije:

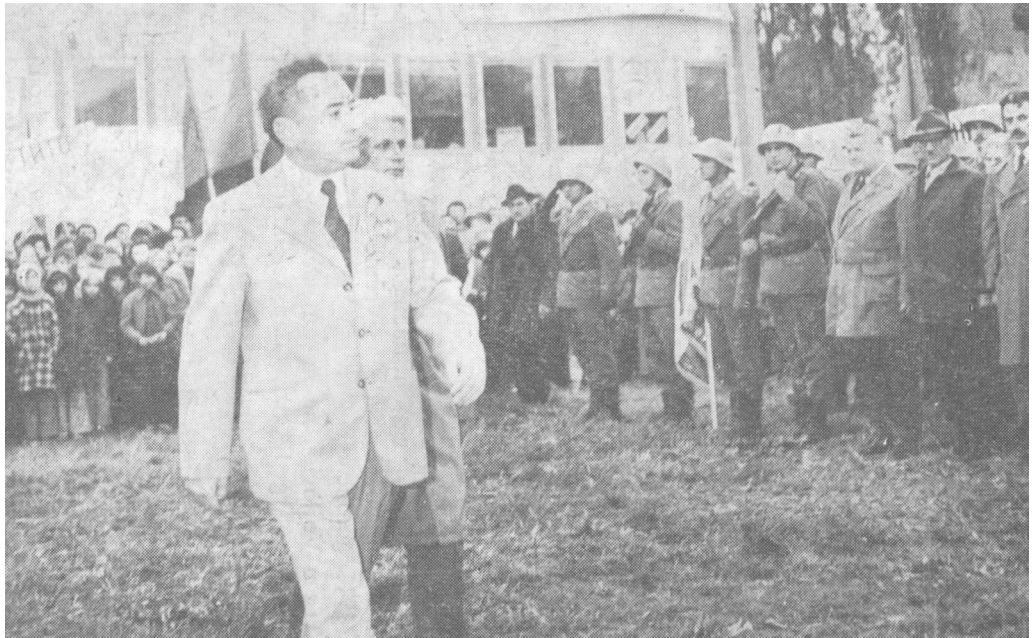
PAN EVO: Pionirski odred Doma pionira (od oktobra 1969. g.);

BA KA PALANKA: Samostalna eta izvi a a Gimnazije u Ba koj Palanci (18. oktobar 1970. g.);

SOMBOR: eta Opštinskog saveza izvi a a i Pionirski odred Sombor (oktobar 1971. g.);

BELA CRKVA: Izvi a ka eta pri Odredu »Žarko Zrenjanin U a« (1. oktobar 1972. g.);

VRŠAC: Pionirski odred Osnovne škole »Vuk Karadži « u Vršcu (7. oktobar 1973.);

*Ratni komandant Brigade Dušan Doronjski Jocika vrši smotru vete rana Dvanaeste u Ba -
koj Palanci, prilikom susreta boraca oktobra 1975.*

TITEL: Pionirska organizacija Osnovne škole »Svetozar Mileti « u Titelu (7. oktobar 1974.);

BA KI MONOŠTOR: Pionirska odeljenjska zajednica VI razr. Osnovne škole »22. oktobar« u Ba kom Monoštoru (24. oktobar 1976.);

ULJMA: Izvi a ki odred pri Osnovnoj školi »Branko Radi evi « (1. mart 1977.);

KOVIN: Pionirska eta V razr. Osnovne škole » ura Jakši «' Kovin (2. oktobar 1977.);

SIVAC: Omladinska radna brigada u Sivcu (21. oktobar 1981.).

Obeležja

— Velelepni spomenik kod Batine podignut je u ast paliih crvenoarmejaca i naših boraca u velikoj batinskoj bici.

— Most na Dunavu kod Batine nosi naziv »Most 51. divizije«.

— U Bezdanu je otkrivena mermerna spomen-plo a na kojoj piše: »U ovoj zgradi nalazila se bolnica Dvanaeste vojvo anske udarne brigade za vreme bitke na Batini, no- vembra 1944. godine.«

— Trg u Vojloviei, na mestu gde je formirana Dvanae- sta, nosi ime »Trg 12. vojvo anske udarne brigade«.

— U Vršcu jedna mesna zajednica i jedan trg tako e nose ime Dvanaeste.

— Most na Tamišu kod Farkaždina tako e nosi ime »XII vojvo anska udarna brigada«.

Brigadna soba

Brigadna soba u jedinici Pan eva kog garnizona, koja neguje borbene tradicije ratne Dvanaeste vojvo anske udar- ne brigade ima dve prostorije u krugu kasarne sa oko 70 m² izložbenog prostora. U njima su panoi, vitrine i postamenti gde je izloženo 300 izložbenih eksponata (fotosa, faksimila, skica, legendi, likovnih rešenja i predmeta). Dat je prostor za partizanske odrede i njihova dejstva, kao i dejstva Bri-

Nikola Kmezi Nidža govori na zboru radnih ljudi, omladine i boraca Brigade ti Ba koj Palanci, oktobra 1975.

gade u južnom Banatu i Ba koj, dejstva na Batini, Bolmanu, pri forsiranju Drave, u završnoj ofanzivi, kao i život i rad jedinica Pan eva kog garnizona. Izloženi su razni predmeti, oružje 12. brigade itd.

itav ekspozicioni program izložbe obra en je u 17 izloženih 'tematskih celina.

1. Formiranje 12. vojvo anske NOU brigade i njene prve borbe;

2. Forsiranje Tise i oslobo enje Titela i šajkaške;

3. U sastavu 51. vojvo anske NOU divizije;

4. Bitka za Batinu i oslobo enje Baranje;

5. Na Viroviti kom mostobranu;

6. Partijsko-politi ki i kulturno-prosvetni rad u Brigadi;

7. Bitka za Bolmanski mostobran;

8. Forsiranje Drave i oslobo enje Osijeka;

9. Gonjenje neprijatelja kroz Podravinu;

10. Dravogradska operacija;

11. Posleratni susreti boraca 12. brigade i naroda;

12. Negujemo i razvijamo tekovine revolucije i ratne tradicije naše 12. vojvo anske NOU brigade;

13. Sistematski podižemo svoje vojno-stru no znanje i do majstorstva se usavršavamo u rukovanju oružjem i tehnikom;

14. Naša partijska organizacija, vode a idejno-politi ka snaga društva, je inicijator svih naših aktivnosti;

15. Ja anjem idejno-politi ke i kulturne svesti naših boraca i starešina mi u vrš ujemo moralno-politi ko jedinstvo i borbenu spremnost naše jedinice;

16. Naše veze s narodom iji smo nerazdvojni deo, su neraskidive, brojne i raznovrsne;

17. Naše pohvaljene jedinice, borci i starešine.

U Brigadnoj sobi uva se ratna zastava Dvanaeste VUB i Orden zasluge za narod kojim je Brigada odlikovana.

Pokretna izložba

Zahvaljuju i naporima Brigadnog odbora i radnicima Muzeja socijalisti ke revolucije u Novom Sadu, postavljena je pokretna izložba fotografija »Borbeni put 12. vojvo anske udarne brigade«, koja se prilikom susreta njenih boraca otvara u mestima održavanja susreta. Tako je izložba {

do sada obišla Fancevo, Vršac, Belu Crkvu, Ba ku Palanku, Sombor, Kovin, Ba ki Monoštor i Parage.

Izložba se stalno dopunjava novim fotografijama.

Brigadni bilten »Heroj«

Po ev od 1970. godine, Brigadni odbor po eo je da izdaje Brigadni bilten koji nosi ime brigadnih novina *iz ratnih dana* — »Heroj«.

»Heroj« je izlazio jedanput godišnje. Do 1978. godine izašlo je devet brojeva, a rasturan je borcima prilikom održavanja susreta Brigade.

Me utim, kako svaka opština izdaje neko svoje glasilo, 1979. godine je zaklju eno da se ubudu e napisati o Brigadi objavljuju u opštinskim listovima, pa je sada to prilika da se radni ljudi i omladina tih opština upoznaju sa njenim borbenim putem, a istovremeno borci da se upoznaju sa dostignu ima tih opština na svim poljima socijalisti kog društvenog razvitka.

Priznanja

Opšti sabor opštine Titel je oktobra 1976. godine odlučio da Dvanaestoj vojvo anskoj udarnoj brigadi dodeli plaketu — najviše priznanje te Opštine. Plaketa je Brigadi dodeljena u znak zahvalnosti za slobodu koju je Dvanaesta u borbi donela radnim ljudima i građanima Titela oktobra 1944. godine.

•fr -r -r

Na sve anoj sednici Skupštine opštine i izvršnih organa i društveno-politi kih organizacija povodom proslave dana oslobo enja Vršca, oktobra 1978. godine, Dvanaestoj vojvo anskoj udarnoj brigadi dodeljeno je oktobarsko priznanje.

•fr * s/

Oktobarska nagrada Pan eva dodeljena je Brigadi prilikom proslave oslobo enja grada 1981. godine.

Sva ova priznanja uvaju se u Brigadnoj sobi u Pan-eva kom garnizonu.

Brigadna zna ka

Brigadna zna ka izra ena je od legure bakra i predstavlja reljef pejisaža Dunava i Batine sa nekoliko boraca i natpisom »XII vojvo anska udarna brigada — Batina 44«.

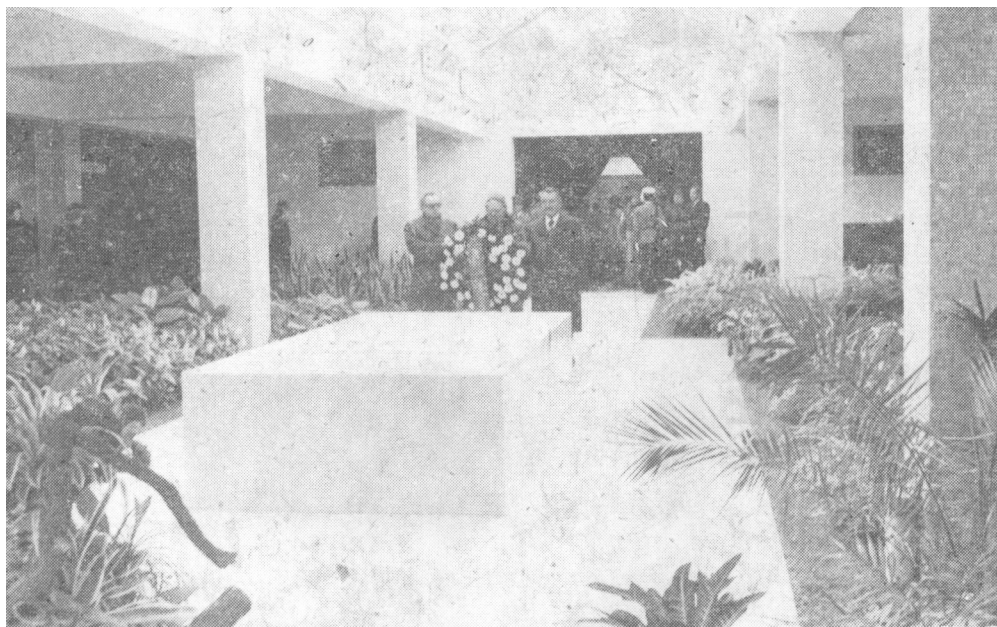
Zna ka, dakle, prema ideji umetnika — Mirjane ajajnovi iz Beograda — na taj na in podse a na istorijsku bitku kod Batine u kojoj je u estvovala i velike žrtve dala naša Dvanaesta.

Izrada zna ke poverena je »Auro-metalu«, preduze u zlatarske i metalne struke u Subotici.

Borci Dvanaeste u Ku i cve a

Novembra 1980. godine pripadnici ratne 12. vojvo ansike brigade okupili su se u Beogradu i odali poštu i poklonili se senima predsednika Republike i svog vrhovnog komandanta, maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita.

Pred tužnom i nemom povorkom na grob maršala Tita ratni komandant Brigade Dušan Doronjski Jocika sa Gordanom Stankov Majkom i Živom Šija kim položio je venac ispleten od svežeg cve a.

U ku i cve a: pozdrav Brigade preminulom Vrhovnom komandantu

PRILOZI

SPISAK BORACA 12 VOJVODANSKE UDARNE BRIGADE¹

ALIBUNAR

UBRILOVI Bogosav	PETROVI Nedeljko
DAMJANOVI Obrad	RUŽI Branislav
LUJANOV Živa	TODOROV Božidar
MAKSIMОВI Joca	VOJNOVI Dušan

ALEKSA ŠANTI

MILAŠINOVI Mirko

APATIN

IVANOV Štipan	SERTI Franja
KLECIN Josip	SILA EV Josip
MATI Vladislav	ZAVODA Milica
NIKOLI Zoran	ZORI Nikola
PANDUROV Vlada	

BA

KRSTI Lazar

¹ Spisak boraca sačinjen je na osnovu postojećih arhivskih grafičkih, uz saradnju sa pojedinim opštinskim i mesnim organizacijama SUBNOR. Pošto neke organizacije ipak ne raspolažu potpunom evidencijom boraca, otuda je i ovaj spisak verovatno nepotpun. U spisak su uneta mesta u kojim su borci živeli pre stupanja u Brigadu. U nedostatku tačnih podataka u nekim slučajevima navedena su mesta u kojima su borci živeli posle rata.

BA KA PALANKA

EPELJA Janko	MOCKO Mihajlo
UR I Nikola	SEC Jovan
KUZMANCEV Nada	SUBOTI Velimir
MIŠKOV Radi a	

BA KI BREG

ANDRICIN Josip	GORJANAC Marin
ANDRICIN Štipan	NIKOLIN Ivan
DEKI B. Marin	NIKOLIN Matija
DEKI M. Marin	PAŠI Adam
DEKI Marko	TUBI Marko
DEKI Matija	

BA KI MONOŠTOR

BALAŽ Mata	PAŠI Marin
BERKI Marin	PAVOŠEV Adam
BESLIN Marin	PERIŠKI Ivan
BRDAR Petar	PERIŠKI Josip
ULI Štipan	PERIŠKI Petar
DOBOŠ Štipan	PERIŠKI Štipan
ANI Andrija	PETROVI Dura
FORGI Marko	RADI Stevan
IVI Ivan	SABO Andrija
JAGER Pera	ŠERMESI Augustin
KARAJKOV Štipan	ŠIUMUNOV Josip
KOVA Marko	ŠOMO VARAC Adam
KOVA Martin	ŠTRANGAR Adam
KRAJA I ADAM	ŠTRANGAR Josip
KUSTURIN Martin	VAKAŠ Anton
MIŠKOVI PAJO	VINKOV Josip
MRVI IN Martin	VIDAK Štipan
PAŠI Adam	VOISTANAC Martin
PAŠI Štipan	

BANATSKA DUBICA

BARA KOV Pera	PAUNJEŠKU Paja
ERMAN Milan	PERJATOV Dura
DURIN Dejan	PRVULJ Ilija
GOJA Ljuba	SELJA KI Vlada
HU KA Stevan	STOJKOV Radojica
KRA UN Stanko	STOJŠIN Pavle
MANJA Živa Totarica	TOMIN Bogoljub
MANJA Vela Totarica	VE ANSKI Vlada
MUN AN Stevan	VESELINOVI -Korica Savka

BANATSKI SOKOLAC

AGBABA S. Nedeljko	MAR ETA J. Petar
BARA M. Mile	MEDI G. Milan
BARA M. Miloš	MEDI I. Mara
BARA M. Kajo	MILJUŠ M. Maksim
BOLTA B. Radivoj	MILJKOVI M. Dragan
BRUJI M. Božo	MILJUŠ-KLARI M. Mara
CVETKOVI Milan	MILJUŠ M. Nikola
CANKOVI L. Nedeljko	MILJUŠ Marija
	NEDIMOVI M. Trivo
ALI M. Jovan	NEDIMOVI Mi a
OPI M. Radovan	OBRADOVI S. Ilija
OPI D. Branko	OGRIZOVI M. Božo
DESNICA Dara	POZNI D. Milan
DESNICA Ne o	POZNAN J. uro
EGELJA Jovo	POZNI S. Jovan
JAKSI -DESNICA M. Dara	RADAKOVI S. Krsto
JAKSI N. Jovan Grujica	SELAKOVI M. Jovica
JOVANI T. Božidar	SMOLJANAC Milan
KOLARI Mara	SOVILJ J. Dušan
JARI J. Dušan	SURLA P. Mitar
KRI KOVI V. Miloš	SURLA S. Sava
KRI KOVI V. Milica	SURLA N. Marija Mar ika
KUKI -MILJUS U. Marica	SMILJANI -SURLA N. Mara
KNEŽEVI An elka	SURLA P. Mara
LI INA S. Stevan	ŠIKI Dušan
MIHAJLOV Zlatibor	TOJAGI R. Dušan
MILOVANOVI N. Savo	VESELICA Branko
MILOVANOVI N. Jovo	VUKADINOVI -KOSANOVI
MILOVANOVI D. Nikola	E. Sara
MILOVANOVI Dušan	ZORI Boro

BAN. KARA OR EVO

BESLA Stevan	BESLA Stevan
KOVA EVI Slavko	

BANATSKO NOVO SELO

AKOV Sava	MILITAROV Sava
AKONOV Stevan	SIMI Laza
JEV ENIJEVI Aran el	

BANJA KOVILJACA

RUŽI Vladimir

BANJA LUKA

STOŠIĆ Ljubiša

BAVANIŠTE

JARKOVACKI Dobra PUTNIK Dobra Piki

BELA CRKVA

ANDREJIC Joca	POPOV Nebojša
BAN Milan	RUSOVAC Vasa
BRANISAVLJEVIC Ivan	STANKOVIC Radivoje
DADIC Voja	STANKOVIC Zdravko
DRNDAR Slobodan	STANOJEV Mladen
ILIC Miodrag	STOJANOVI Krsta
JANKOVIC Milan	STOJKOV Radislav
JUGA Stevan	STOJKOVI Mita
KOVACEVIC Tomislav	STOŠI Ljubiša
KUMANOV edomir	ŠINŽAR Milenko
LAZAREVIC Vlada	TODOROVI Slavoljub
LUKINSKI Georgije	TOMASEVI Lilavko
LJUBIBRATIC Leo	TOMASEVI Jovan
NESTOROV Mihajlo	UDRESKU Vlada
NIKOLI Pera	VLADISAVLJEVI Milan
PAVLOV Jovan	VASIC Milan Paja
PAVLOV Milan	VUKAN Ilija
PAVLOVIC dr Dragoslav	ŽRNIC Mileša
PAVLOVIC Sima	ŽEBELJAN Jovan
PETROV Sava	ŽIVKOV Slavko
PETROVI Mladen	

BEOCIN

BOGIC Vasa

BEOGRAD

BABIC Bogdan	MARKOVIC Slobodan
BOJANIC Milenko	PAVLOVIC Filip
CINCAR Miroslav	PETROVI Mladen
COSIC Nikola	PETROVI Zoran
CURIC Zorko	RUŽIC Božidar
DRAGOJ Stevan	VELICKOVIC Pavle
URI Miodrag	VUKMAN Vinko
GAVRILOVI Radivoje	VUTJESINOVIC Bora
JANOSKOV Vasa	ŽIVKOV Slavko
MARKOVIC Slobodan	ŽURKA Živa

BESENOVO

A IMOVI Boško Mosa MIŠKOVI Lazar
IRI Koja Mimoja

BEZDAN

ARADI Josip KOVCIN Sava
KEDVEŠ Ladislav STEVANOV Vida

BEŽANIJA

PETRONIJEVI Sreta VUKOSAVLJEVI Nikola
MIHAJLOV Dura

CREPAJA

OSI Dragoljub RADOVAN EV Miša
UKI Sava SVIR EV Vasa
JANKOV Ilija TEKIJASKI IMja
KARABUNAR Dušan UGRIŠI Laz'lia
MANIC Laza VUCKOVIC Lazika
MATIC Miša VUCKOVIC Lazar

CRNOŠAK (NAŠICE)

DAKI Branko
DAKIC eda

CRNJA

TOMIN Milutin
TODOROV Živa

CURUG

EKI Radenko

DEBELJACA

CIKORA Jožnf RUSOV Živa
KOMAROMI Ištvan SENTI Ištvan
KOMAROMI Jožef ŽIVKOVIC Dragoljub

DELIBLATO

ANDRIC Sava	NAOD Joži
BAJEVI Dura	PETROVI Ilija
BOGI or e	PETROVI Petar
BOŽI KOVI Jova	PETROVI or e
BOŽI KOVI Milan	PETROVI Sava
BOŽUR Živan	POMARA Ilija
BUZADŽIJA Zlatomir	PROTULIPAC Stojan
CRNOSELJANSKI Bogdan	PRIBI EVI Pero
CRNOSELJANSKI Ilija	RASETA Dane
CELEBI or e	RAMENJAK Petar
IRI Petar	RADOSAVLJEVI Milan
DOKI Petar	RADOSAVLJEVI Milovan
DOKI Branko	RADOSAVLJEVI ur evka
DOKI eda	SARA Ilija
DOTLI Bogdan	STOJKOV Zlatibor
GOLI Stevan	SLEP EVI Nikola
GRUJI Milan	SLEP EVI Dušan
GU U Ana	ŠABAN Mitar
ILIJA Petar	ŠKRBI Vlada
IVA KOVI or e	TRBOJEVI Košta
JOVANOVI Aleksandar	TRBOJEVI Stevan
KOLARSKI Spasa	UTJEŠINOVI Mladen
MOLDOVAN Trajan	UTJEŠINOVI Bora
MRKOJEVI Gavra	VASILJEVI Petar
NAOD Ilija	ŽIVA Jovica

DESPOTOVO

API Milan	POPIN Lazar
DUŠANI Slavko	POPIN Nikola
GAJI Slavko	POPIN Toša
GAVRILOV Miloš	POPOVICKI Gojko
GAVRILOV Mladen	RADIVOJEVI Ivan
GRGAR Aleksandar	RALETI Miloš
GRUJI Staja	RALETI Veljko
KERAVICA Milanko	REGELJAC Petar
MILO Mika	STANIMIROV Ivan
NEDI Sava	STEJI Miliš
NIKOLI Miloja	STEPANOV Cveta
NIKOLI Sava	ŠJAK Petar
NOVAKOV Nikola	TATIC Vojica
PANI Ljubica	UBAVIN Čvetko
PANIC Doka	UBAVIN Stevica
PAROŠKIJOCA	VLADISAVLJEVI Stevan
PAROŠKI Mita	VUJKOV Sava
POPIN Isidor	ŽIVI Mladen

DIVOŠ

BAJI Miloš	ZORANOVIĆ
ŠU AK Milan	

DOBANOVC

CICA

DOBRICA

MILOSEVIC Ljubiša

DOLOVO

BAROJEVI Ivan	PETROV Živa
DEBELJA KI Žarko	PETROVI Andreja
GLAVONIC Jefta	RADANOVI Zoran
GLIGORIJEVI Laza	RATAR Živa
JAKOVACKI Živa	RAKAŠCAN Marko
MANDRES Iva	RADIVOJEVI ura
MARTINOV Mila	SEJMON Mita
MALETI Mirjana	STEJIC Mita
MULI Živa	STOJKOV Dura
PAVKOVIĆ Živa	ŠURJANAC Ilija
PAVKOVIĆ Bogdan	SERE Dura
PESIC Sava	ZORKLIJA Ivan

DUBOVAC

ANTONIJEVI Milan
STOKIC Vladimir

DUPLJAJA

RADOMIR Milorad
STANIVUKOV Jovan

AKOVO

LALIC Bogoljub

ERDEVIK

KRASNIK Andrija

FOJNICA

BABI Jovan

FUTOG

KUKA Paja
TOKIN Milovan

GAJ

TERZI Vlada
MUNDRU Dušan

MILOŠAVLJEVI Voja
ANKOVI Milan

GOLUBINCI

KOSTI Dušan Bire

GORAŽDE

BIJEDI Mustafa

IDVOR

BELIC Radivoj Šulja
KAPUNAC Sredoje

ILANDŽA

BABI Milan
BOGI Kamenko
BOGOJEV Petar
GRUJIC Svetozar
HILCANKO Žika
LOTREJAN Živa
NOVAKOV Stanko
OSTOJIC Vasa

POPOVIC Milivoj
PRVANOV Zagoraca
RADOSAVLJEV Dragan
STANISIC Mirko
TARAJIC Dobrivoj
VELENSKI Milivoj
ZIVKOV Dušan
ŽIVOJINOV Jovan

ILINCI

TEOFINOVIC Blagoje

IN IJA

JOVI I Ana
MEDVEJ Janko

IRIG

MIŠLJENOV I Stevan
PUŠI Sr an

IVANGRAD

MITROVI Mihajlo

IZBIŠTE

MILOŠEV Obrad JOVANOVIĆ Živa

JAZAK

PETAKOVIĆ Ljuba

KIKINDA

ZORI Borislav DUNAR Mom ilo

KISAC

PIKSIJADES Ana

KONAK

ARBUTINA Ilija NOVAKOVI Nikola
ARBUTINA Vera MIHAJLOVI Milan
BALABAN Svetozar RADOVANOVI Radovan
IRKOVI Jovan SAVI Boško
GAJI Branislav

KOVACICA

FORGI Joca KRSTI An elko

KOVIN

ADAMOV Nikola	PANI Steva
AKSIC Mita	PETROVI or e
ANTONIJEVI Milan	ROGOZARSKI
ATANACKOVI Živko	STOJANOVI Velimir
DOBO Bela	STOKI Vlada
GLIGORIJEV Kosta	SKRBI Vlada
ILES Sava	ZAFIROVI Blagoje
JOVANOVI Zdravko	ZLATAR Sima
NIKOLI Stanislav	

KRCEDIN

DORONJSKI Dušan Jocika

KRUŠCICA

LEKI Sretko

KUPINIK

CVETICANIN Milan

KUSIC

BASARABA Vukašin	MILENKOVI Toma
BRANISAVLJEVI Živa	PUTNIK Milorad
DRAGANI Rada	ŠAJI Aleksandar
URI Radivoj	STOJKOV Žarko
GR I Ratomir	SRDANOVIC Predrag
HERAKOVI Branko	TOMASEVI Mirko
HERAKOVI Mirko	TOSI Obrad
MIJOK Mirko	

KURJAK (T. KORENICA)

BASTA Milan

KUZMIN

SVILOKOS Milenko

LA ARAK

STRBACKI Borivoj Kuštra

LALIC

KRIVOKU A N. Nikola	KRIVOKU A Zorica
BENKA . Stefan	LESKOVAC G. Mileta
BOCKA M. Jano	MAKSIC J. Jovan
BRKI M. Stanko	SEVIC M. Ilija
BUR IAR P. Pavel	TURCAN S. Jano
HRUPCA J. Jano	UGRINCIC M. Lazar
KRIVOKU A D. Žarko	

LEDINCI

PETROVI Lazar Lalika

LEŽIMIR

IRIC Milenko Bata

LI KO PETROVO SELO

STUDEN Bogdan

LIPAR

BILIC Novak	VUCINIC Ljubo
CENIC Nikola	VUJNOVIC Dušan
KRAJINOVIC Mihajlo	

LJUBA

TOPOLJSKI Stevan KUBECKA Stevan

MAKARSKA

KRILI Manda

MALA VAŠICA

ACANIN Vlada

MALI SE ANJ

RADEKA Jovo

MARADIK

VUKOVIC Jova

MARTINCI

BRKIC Milenko Brka

MAVROVO (SR MAKEDONIJA)

ZARI Sreten

MELENCI

STAN I Ljubomir

MILETICEVO

BJELICA Petar	GRAHOVAC Petar
BLANUŠA Mile	DEJANOVI Ljubiša
BLANUSA Dragan	DRAKULIC Milan
BUJI Bogdan	CANKOVIC D. Jovo
CVETICAŃIN uro	CANKOVIC D. Rade
CALI I. Vaso	MANDIC M. Milan
CURGUZ V. Dušan	MEDIC S. Milan
CURCIC T. Petar	OBRADOVIC S. Milan
DEJANOVI Ljubiša	OBRADOVIC S. Dušan
DRAKULIC Milan	RADAKOVI M. Dragomir
KERKEZ Petar	RADAKOVIC Gojko
KOLUNDŽI I. Jovo	RADOŠEVIC M. Stevan
KORICA Ljubica	REPAC S. Milan
LJUŠTINA M. Stevan Pišta	REPAC S. Nikola
MANDIC M. Jovo	ŠEJAT P. Spasoje
MANDIC M. Mom ilo	

MLADENOVAC

MILOVANOVI Zaga

MO ILO (SLUNJ)

KRAJNOVIC Dušan Dule

MRAMORAK

ARSENOV Voja	PANKERIAN Ilija
BOKŠAN Milan	PASKIN Aurel
DUBSKI Mita	PETROV Sava
GLASNOVIC Mihajlo	PETROVI Ivan
JANKOV Sava	PRVULJ Stanislav
MIKSA Dimitrije	ZEMAN Sava

NEŠTIN

BISI Jovan Deva
KOLARSKI Jovan

NIŠ

JOSIFOVIC Ilija
TADI Miladin

NOVI KOZJAK

KOVACEVIC Milan	MILUNOV Branislav
LALIC Sava	NIKOLI Ivan
MANJA Velimir	ŽIVKOV Dura

NOVI

AN ELKOVIC Janko	PILIPOVI Milan
ANDRIC Ilija	RALETI Milan
CIRIC Pera	SREMAC Milanko
DEJANOV Dobrivoje	TIMAROV Jovica
GERMANOVIC Stanoje	VUKOJEV Slobodan
KNEŽEVI Lazar	ZERIC Milanko
KOVA EV Mile	ŽIVI Gavra
KOLARIC Mladen	ZIVKOVIC Stanislav
MILICEVI Vitomir	

NOVI SLANKAMEN

BEOGRADAC Petar DEPALO Nikola
BISI -Selena Vida

NOVO MILOŠEVO

KOVA EV dr Milorad

OBREŽ

VLAOVI Sava Cukunda

OBROVAC

NEDELJKOV Kajica PETROVI Živko
NEDELJKOV Joca RADIVOJKOV Milan
NEDELJKOV Stanko

O ŽACI

BELJANSKI Stevan GRUJI Gruja
CIFRA Bela SADŽAKOV Veljko
CIRI Vitomir ZARI Stevan

OMOLJICA

BAROJEVI Dobra MILI EV Stevan
BABI Živa OBRADOVIC Jovo
ERDELANAC Branko POTKONJAK Bogoljub
HAJDUKOV **Boža** RADMANOVI Boro
IGNJATOV Miladin RADAK uro
JONJONIN uro SAVKOVI Sava
KOLAROV Iva STOJANOV Živa
KRNJAJI Dimitrije TOJDI Jovo
KRNJAJI Sava VESELI Desimir
MILI EV Milan VOJVODI Stevo

OPOVO

BOŽILOVI Vlastimir SUŠAK Doka
KANACKI Rada ŠIJAK Anton
LUTER Andrija ŠIJAK Nikola
PATROŠKA Fica VUKAJLOV Branko
ROBAL Joca

PAN EVO

BABIN Svetishv	JELINOVI Mološ
BABIN Milivoj	JESIMOV Petar
BABIN Cvetko	JOSIMOV Petar
BARJAKTAREVI Toša	JONTO Mikloš
BALJAK Živko	KALINOVI Petar
BASNAR Jožef	KARAŠ Nikola
BEHE Mijo	KEREKEŠ Mihaj
BELOBRK Slobodan	KOJADINOVI Živko
BIR AN Sava	KOLARIK Marci
BIRDAN Žarko	KOSTIC Danica
BRASOVAN Mile	KVAS Mirko
BRAT Ljuba	LAZI Milena
BRITVEC Milica	LAJHNER Matija
BUGARINOVI Stamenko	LINJAKOVI Nikola
IZMAS Pajo	LUKIN Žarko
DABI Velimir	MARKOVIC Vuik
DANKUC Svetozar	MARKOVI Doka
DIMITRI Nikola	ME AVIN Miloš
DIMITRU Toma	MILENKOVI Ivan
DRAGI Isidor	MILOŠEV Vlada
DRENKOVI Josip	MLADENOV Ratomir
OR EVI Ljubomir	MOLNAR Marci
DOR EVI Svetozar	MOLNAR Pavle
URI Sava	NESTOROV Ilija
UR EV Sava	NESTOROVI Spasoje
UR EV Sveta	NESKOV Ljuba
URKOV Stevan	NIKOLI Sava
URKOV Mirko	NIKOLI Dura
URIŠI Bogosav	OBRADOVIC Voja
ERSKI Kosta	PATI Zoran
ERBES Vojislav	PAVLOV Sveta
FARKAS Josip	PEKI Dura
FILIPOV Slavko	PENJOV Vlada
GLAVINJ Vlada	PETKOVI Sava
GLAVINI Laza	PETROV Dušan
GLAVONI Nikola	PETROVI Doka
HAMBRUS Mihajlo	PETROVI Andreja
HUDŽEC Miša	PETROVI Andreja
ILIJIN Petar	PETROVI Miodrag
JANKOV Ljubinko	POLJAK Sveta

PREDI Aleksandar
RASKOV Mila
RONTA Nikola
STAJI Mara
SPIŠJAK Paja
STANKOV Stevan
STANKOVIC Lazar
STOJKOV Luka
SUHOVSKI Mica
SUBAŠA Ilija
SOBOTA Radomir
TARAJI Jovan

TODOROVI Nikola
TODOROVI Branislav
TURAI Jano
VIDI Ljubomir
VLADA Nikola
VUKOVI Svetozar
VUKADINOVI Sava
ZENG Ilija
ŽIVKOV Ljubomir
ŽIVKOVI Ljubomir
ŽURŽULJ or e
ŽURŽULJ Jovan

PARAGE

BA ANOV Stojan
DIMI Jovan
MARJANOV Ranko
MARILOVI Momir
NEŠI Fadil
OVCIN Dušan
OVCIN Danko

POPOV Dušan
POPOV Milan
POPOV Triva
RACKOV Jovan
TUCEV Jovan
VESIN Živan

PAVLIŠ

EJI Milivoj
GRUJI Milivoj

GRUJI Rada
RADI Petar

PE INCI

JELEN

PERLEZ

JAKOB Ljubinko

PETRIJEVCI

KONTI Marko

PIVNICE

BELJANSKI Milovan	MA KO Jovan
BELJANSKI Branko	MA AR Josip
BIKAR Lazar	MIKLUŠEV Nikola
BOGDANOV Žarko	MIRKOVIC Duško
BREŠKOVIC Nova	PANIC Jevrem
CRNJA Pavle	PANIC Mileta
CRNJANSKI Spasoje	PANIC Dara
EŠKO Josip	SEC Stevan
HR EK Josip	SREMAC Dura
JOCIC Lazar	SREMAC Slavko
KERAVICA Nova	STANKOV Kosta
KERAVICA Dimitrije	SUPEK Stevan
KERAVICA Stevan	TRIFUNOVIC Pera
KERAVICA Jovan	VALENCIK Jovan
KERAVICA Mileta	VALENCIK Jocika
KOLARSKI Gavra	VLAŠEK Pera
KUBINJED Janko	VLASEK Adam
LAZAROV Lazar	ZBUNOVIC Lazar

POPINCI

MILOVAC Vida

POTPORANJ

RUPAR An elko Stole

RAKOVAC

DORONJSKI-JOVIC Kata

RASTINA

BUDIMIR Mirko	KORUGA Nikola
GARAC Aleksandar Šandor	RADOJCIC Branko
GRBA Dura	SUVAJ IC Milenko
JANJATOVIC Rajko	

RESEN (SR MAKEDONIJA)

DUKOVSKI Stojan

RIJEKA

SMOLJANI Stojan

RISAN (B. KOTORSKA)

PAVLOVI Filip

RIHARD Riki

RIVICA

IRI Jovan aruga

KRSTI Stanko

RUMA

JANJI Ilija

NEBRIGI Zvonko

SAKULE

BUZADŽIJA Ilija

CIVRI Slavko

JOVANOVIĆ Milan

KRAVAR Ivan

KRSTIN Branislav

MARTINOV Ilija

PIPERSKI Veljko

RUSOV Boža

SAMOŠ

BAROJ Vlada

ULI Ilija

DESPOTOVIĆ Milivoj

DULEJAN Živa

DUDI Doka

DUGA Milivoj

JOVAN I Stanko

KRPEC Radovan

KIŠESKUL Radovan

KO OVA Milan

LUKI Mila

LUKI Cveta

LUDOŠKI Stanko

LUJANOVIĆ Živa

MANJA Živa

MARKOV Doka

MARKOV Dušan

MARKOV Ilija

MARKOV Živa	PUTNIK Radovan
MARKOV Ilija	PECA Voja
MARKOV Emil	POPOV Velja
MARKOVIC Zoran	STOJKOV Mila
MILANOV Stanko	STOJKOV Dušan
MILI EV Vlada	STANIN Branko
MOLDOVAN Branko	SERBINOV Aleksandar
MOŠORINAC Mita	TOMIN Sredoje
MOSORINOV Vojica	TOPALOV Zoran
OSTOJI Branko	VASIC Ceda
PETROV Mila	ZIVANOV Doka
PETROV Zoran	ŽIVOJINOVIC Laza
PUTNIK Živa	

SANTOVO (NR MA ARSKA)

FILAKOVIC Štipan	ROKUS Ivan
GORJANC Marin	

SARAJEVO

LOJNHOLC Julijan

SEFKERIN

CUKANI Obrad	MIKLJA Milan
ILIJIN Rada	MORAR Živa

SILBAŠ

BUGARSKI Milan	PAJI or e
DIKIC Veselin	PANDUROV Vujica
GAVRILOVIC or e Baka	PANDUROV Emil
LACARAK Vujica	PANDUROV Tihomir
LA ARAK Paja	PEJAK Aleksandar
LA ARAK Cveta	PEJAK Gorica
MEN AN Branko	PEJAK Milovan
MILIC Jovan	PEJAK Miša
MIROSAVLJEV Milan	PERIŠI Dura
OSTOJIC Mladen	VUKADINOV Paja

SIVAC

ABADŽIN Staja	MILIC Milan
ABADŽIN Jovan	MILESEV Dor e
ACANSKI Žarko	MIROSAVLJEV Vitomir
ACANSKI Zdravko	MILOŠEV Vuka
ACANSKI Milovan	MOKIC Milena
AMIDŽI Jovan	NI ETIN Živko
AMIDZI Radovan	NIKOLIC Zdravko
BIKICKI Mladen	NOVAKOV Milan
BIKICKI Milorad	PAVKOV Slavko
BOJANIC Vaso	PAVKOV Rajko
CIVRIC Stevan	PAVKOV Milan
CIVRIC Vlajko	PAVKOV Cveta
CVEJIN Živko	PAN I Sava
CURCIC Niikola	PEJIN Slavko
DAVIDOV Petar	PEJIN Duško
DAVIDOV Sava	PEJIN Aleksandar
ELBABIN Branislav	PEJIN Svetislav
GRUJIN Nenad	PLAVSIC Katica
IGNJATOV STEVAN	PLAVSIC Žarko
IGNJATOV Nikola	PLAVSIC Živko
ICIN Bora	PLAVSIC Petar
JOKI Bogdan	PLAVSIC Radivoj
KALIC Mitar	PLAVSIC Slavko
KALENTI Aleksandar	PUSKAREV Živko
KALENTI Sava	PUSKAREV uro
KANURI Zdravko	PUVA A Spasoje
KRESOJEV Milan	RAJIC Bora
KRSTI Burica	RAJI "Aleksandar
KRSTONOŠI Zdravko	RAJIC Isidor
KURUCIC Lazar	RASKOVIC Vojin
LANCUŠKI Stevan	RASKOVIC Mita
LANCUSKI Mitar	RASKOVIC Nenad
MADŽAREV Mitar	SADŽAKOV Zdravko
MADZAREV Veljko	SEVKIC BRANKO
MARIC Milan	SEVKIC Mom ilo
MAJSKI Miloš	STANICKOV Milenko
MAJSKI Mla a	STOJANOV Petar
MAJSKI Vlada	STOJANOV Mladen
MAJSKI Novak	STOJANOV Jela
MARINKOV Vida	SUVAJDZI Žarko

TEODOROVI Aleksandar	VLASKALI Košta
TRIVUNOV Veljko	VLAŠKI Gojko
VLASKALI Slavko	VLAŠKI Miloš
VLASKALI Milivoj	VLAŠKI Stevan
VLASKALI Zdravko	VUKOMANOV Sava
VLASKALI Dušan	

SLANKAMEN. VINOGRADI

DOMONJI Dura

SOMBOR

ADAM Slavuj	BELJANSKI Nikola
ANDRAŠEV Paja	BELJANSKI Nikola
ANIŠI Antun	BEŠLIN Marin
ANDREKOVI ena	BIRVALSKI Stevan
ANTI EVI Pera	BIKAR Lazar
AŠKOVI Aleksa Pasulj	BLAŽEVAC Ivan
BALATON Šandor	BLESI Paja
BABI Zdenko	BOSKOV Dobrosav
BA I Svetozar	BOŠKOV Milan
BANJAC Mira	BOSKOV or e
BAKI Štipan	BOŠKOV Pera
BAKI Stevan	BOGOSAVLJEVI Mladen
BAKI Franja	BOJANI Spasa
BA INAC Toša	BOLTA Babi
BARAK Štipan	BRAJI Stanko
BELJANSKI Sanko	BRBAKLI Rajko
BEKVALAC Milisav	BRBAKLI Vlajko
BELJANSKI Rajko	BRKI Triva
BE IN Dragiša	BULIGOVI Ivan
BE IN Pavle	BUKINAC Milenko
BELJANSKI Stanimir	BUZA I Boško
BERETI Ivan	BUKTA Mihajlo
BEN I Adam	BUDIM EVI ena
BEVINSKI Sanko	CAR Pavle
BELJANSKI Milenko	CIMPI Stanka
BELJANSKI Nikola	CIVRI Milan
BELJANSKI Miloš	CVEJI Radivoj

CVEJI Ilija Bata	GALETIN Vukašin
CRNOMARKOVI Petar	GALETIN or e
CERCEVI Antun	GALETIN Sava
CICOVACKI Predrag	GALETIN Dimitrije
CI OVA KI Milivoj	GALETIN Ž. Radivoj
CICOVACKI Žarko	GALETIN N. Slobodanka
CONIC Mom ilo	GALETIN N. Radivoj
CUVARDIC Štipan	GNJIDI Borivoj
DEDIC Stevan	GOLUB Antun
DEDIC Stanimir	GRADINSKI Radivoj
DEDIC N. Milan	GRADINAC Dura
DODI Ratko	GREBENAR Josip
DODIC Slobodan	GRUJI Stanimir
DODIC Žarko	GUCUNJA Jovan
DODI Toša	GUŽVI Ivan
DODIC Vitomir	HALILOVI Marko
DOJI Lazar	HLAVICA Josip
DOJI Rajko	HORVAT Franja
DOROTI Štipan	HORVAT Antun
DOROTI Žarko	HONEK Martin
DOROTI Julije	HORVAT Franja
DREKSLER Stevan	I UŠKI Žarko
DUŠANI Košta	IVANOVI Dušan
DŽINI Mihajlo-Miško	IVKOV ur ina Jurkov
DŽINI Petar	JANJATOVI Mileta
DŽINI Franja	JAKŠI Nenand
UR EV Dragoljub	JANJATOVI David
URKOVI Ivan	JANJATOVI L. Rada
URI Milan	JANJATOVI T. Radivoj
URI Nikola	JANJATOVI Paja
ELESIN Milivoj	JANJATOVI or e
ENJEV Dura	JELA I Vladimir
EUSTAHIO Nandor	JELACI Mita
FIRANJ Antun	JERKOVI Stevan
FIRANJ Franja	JERKOVI Lazar
FIRANJ Alojzije	JERKOVI Stanko
FIRANJ Šima	JOŠI Marija-Maša
FRATRI Josip	JOŠI Lazar
FRATRIC Franja	JOŠI Nikola-Ba a
FRATRI Ivan	JOŠI Rajko
FRATRI Šandor	JOŠI Stanimir

JOTI **Franja**
JOVANOVI Arsen
JOZI Franja
JOZI Žiga
JUST Mirjana
KA OR Franja
KANURI Vukašin-švaba
KANURIC Aleksandar
KARAŠ Karlo
KARALI Todor
KARALI **Ilija**
KARALI Miroslav
KARALI S. Ivanka
KARALI Rajko
KARALI Laza
KARAJKOV Josip
KATANI **Nikola**
KATANI Vujioa
KELI Mileta
KELI Mileta
KELI Sanko
KELI Mom ilo
KELI Jovan
ICESEJI Joca
KLAI Stevan
KNEŽEVI Lazar
KNEŽEVI Blagoje
KNEŽEVI Branko
KOVA ura
KOVA Marko
KOVA I Draško
KOVA EVI S. Rada
KOV IN Tihomir
KRSTI Dragomir
KRSTI Borislav
KRSTI or e
KRSTI Draga
KUBATOV Štipan
KUGANOVI Gera
KUGANOVI Marcela
KUKURUZAR Franja
KUKANOV Persida
KULI Josip
KUNI Mita
KUNI Katica
KUPUSAREVI Ljubomir
LAJOŠ Miško
LAKATOS Mihajlo
LAZAR Josip
LAZAR Josip
LAZAR Stevan
LAZI Petar
LERI Marin
LIŠ EVI Štipan
LUGUMERSKI Sava
LUGUMERSKI Sima
LUKA Ivan
LUKA Ivan
LUKA EV Vitomir
LUKA EVI Štipan
LUKI Mata
LUKOVI Karlo
LUTKI Rastko
LUTKI Đura
LUTKI Jovan
MA AREV Veljko
MAGLI Živojin
MANDI Živko
MANDI Boško
MANDI Milorad
MANDI Petar
MANOJLOVI Sava
MAŠIREVI Marko
MAŠIREVI Ratomir
MARINKOV Antun
MARINKOVI Antun
MARTIN Josip
MATARI Gaša
MATARI ena
MATARI Toša
MIJI Velimir
MIJI Radomir

MIJI Sanko	PEJI Lazar
MIJI Veselin	PEJI Pera
MIJI P. Stevan	PEJI Marinko
MIJI M. Danilo	PEJI Stevan
MIJI M. Žarko	PEKANOVI ena
MIJI Marinko	PEKANOVI Šima
MIKOVI Jovan	PELAGI Milorad
MILANOVI Dimitrije Srbin	PETROVI Živa
MIROSAVLJEVI Milorad	PETREŠ Paja
MIROSAVLJEVI Vitomir	PETREŠ Ivan
MLADENOVI Nikola-Pikec	PEST Karlo
MR ANOV Jovan	PEŠTALI Ivan
MRDANOV Vlada	PLAVŠI Sava
MR ANOV Sava	PLAVŠI Slobodan Popa
NAJDANOVI Doka	POPOVI Miodrag
NASTASI Vasilije	PRERADOVI Borivoj
NASTASI Milivoj	PREDOJEVI Julka
NAUMОВI Aleksandar	PROBOJ EVI Žiga
NENADOV Košta	RA I Vitomir
NIKOLI Svetislav Cuncuš	RAI Antun
NJILAŠI Aleksandar Šandor	RAI or e
OBRADOVI Stevan	RAINAC Rade Cakan
OBRADOVI Branko	RAKI Nikola
PAR ETI -BULATI Olga	RAKI ura
PAR ETI Pavle	RAKI Živojin
PAR ETI Žiga	RATKOV Mita
PAR ETI Štipan	RELI ura
PAR ETI ura	RELI Stevan
PAR ETI Adam	SABADOŠ Ivan
PAR ETI ena	SABO Antun
PAR ETI Pavle	SAVI Košta
PAROT Aleksandar-Kira	SAVIN Slobodan
PANI momir	SE UJSKI Vukašin
PAP Joška	SE UJSKI Živko
PAŠI Filip	SE UJSKI Aleksandar
PAŠKOVI Aleksandar	SE UJSKI Lazar
PAŠTROVI Josip	SE UJSKI Milivoj Bracika
PAŠTROVI Josip	SEDOGLAVI Vujadin
PAUDI Franja	SEKEREŠ Pavle
PAVKOV Cvetko	SEKEREŠ ena
°EJI Marinko	SEKULI Lazar

SEKULIC Nikola Venda	ŠUŠEVI Nikola
SEKULIC Toša	ŠVE Antun
SEKULIC Bora	TALIJAN Gavra
SEKULIC Todor	TALOŠ Štipan
SEKULIC Radivoj	TANKOVIC Ivan
SEKULIC Nikola	TANUR IC Srbomir
SEKULIC Nikola	TERZI Dušan
SEKULIC Milorad	TERZIC Vukašin
SILA EV Antun	TERZIC ura
SILA EV Antun	TERZIN Mira
SIMIN or e	TERZIN Smilja
SIMENDI Stevan	TERZIN Olga
STAJIC Milenko Sonja	TERZIN Kamenko
STAJŠIC Stevan	TERZIN Dušan
STEJI Miloš	TOPALOV Nikola
STEVANCEV Aleksandar	TOPOLJSKI Neca
STEVANCEV Milosav	TUCAKOV Žarko
STOJACIC Jociika	TUCAKOVIC Žarko
STOJACIC Nada	TUKULJAC Josip
STOJACIC Velimir	URBANOVSKI Ivan
STOJIC Rajko	VARGA Pišta
STOJKOV Stanoje	VASILJEVIC Nikola
STOJKOV Sava	VASILJEVIC Dura
STOJKOV ura	VIDAKOVIC Antun
STOJŠIC Tomislav	VILIM Antun
STOJŠIC Pera	VLAI Vojislav
STOJŠIC Stevan	VLAJKOVIC Toša
STOJADINOVIC Petar	VRANIC Stojan
STRICEVIC Vu'kašin	VRANIC Sava
STRICEVIC Nenad	VUKAJLOVIC Svetozar
SUBOTIN Stanimir	VUJICIN Marko
SUBOTIN Stanimir	VUJICIC Marko
SUNARIC Petar	VUJKOVIC Stevan
ŠARCANSKI Sava	VUKI EVIC Cvetko
ŠARCANSKI Stanimir	VUKOMANOV Milan
SEŠEVIC Sava	VUKOVIC Martin
ŠIJACIC Borivoj	VUKOVIC Martin
ŠIPOŠ Milivoj	ZECEV Živko
ŠKARICA Josip	ZELENOVIC Rastko
ŠTEFATIC Josip	ZELEOVIC Gojko
ŠTORK Josip	ZEMLJAK Žiga

ZEMPLJAK Dežiga ŽULJEVI Mihajlo
ŽIVANOV Stevan ŽULJEVI Franja
ŽIVANOV or e ŽULJEVI Petar
ŽIVANOVI Borivoj

SOT IN

ME ESI Petar Brigadir

SPLIT

LI INA Jovan
OBRADOVI Velimir

SR. KAMENICA

SAVI Dušan

SR. MITROVICA

DABIC Luka
VLAHOVI Sava

STAPAR

APERLI M. Sava	BUDIŠIN B. David
APERLI L. ura	CIVRI V. Mirko
BA I M. Nenad	IRI J. Ljubomir
BAJ EV P. urica	IRI J. Vitomir
BAJ EV S. Svetozar	DEPALOV-MILI Milka
BAJ EV S. Milan	DEPALOV N. Marinko
BELJ EV Košta	DEPALOV T. Živojin
BESNILOV M. Sava	URIŠI S. Jovan
BIRMAN EV Miloš	ELESIN N. Lazar
BOJANI J. Milorad	GAJ IN . Živko
BOJANI S. Vladislav	GRUJI Ivan
BOŽIN M. Živojin	IVKOV S. Ivko
BOŽIN V. Momir	JAN URI N. Momir

JOŠI B. Jovan
JOŠI L. Stanimir
JOVANDI S. Sava
KARAMENKO Andrija
KATANI B. Košta
KATANI S. Mladen
KATANI Ž. David
KOVA EV B. Stanimir
KOVA EV . Stevan
KOVA EV V. Gruja
KOV IN J. Sava
KOV IN R. Miladin
KOV IN K. Momir
KOZAR-STAJIN Milka
KRSTI Z. Svetozar
LAZI S. Petar
LUKI Aleksandar
MAJSKI L. Danilo
MATI Vladislav
MAR ETI Dragoljub
MARI M. Duško
MIKOVI D. Slavko
MILETIN V. Živojin
MILOVANOV V. Radiško
MRAOVI Dura
MR ENOV S. Živko
MR ENOV . Jovan
MR ENOV V. Slavko
MUCI M. Rajko
NAGULOV M. Gojko
NEDEUKOVI Vukomir
NIKA EV L. Žara
NOVAKOVI B. or e
NUDI J. Nega
PANI J. Momir
PANTALINAC M. Vesa
PARABUCKI J. Milan
PAVKOV M. Vojioa
PAVKOV S. Gruja
PEJIN Miloš
PIPER EVI -VUKOV Milanka
PLUŽAREV M. Radovan
RADOJEV S. Slavko
RADOSAVLJEVI R. Milan
RADULOVI P. Rada
RADULOVI R. Milan
SADŽAKOV L. Veljiko
SAMARDŽI S. Marjan
SAVIN S. Žarko
SERTI Franja
SEVKI S. Zdravko
SIMIN Ž. or e
SIMIN P. Živojin
SOGI S. Boško
STAJIN V. Ilija
STAKI M. Rada
STAJŠI J. Momir
STAJŠI N. Dragomir
STANI KOV M. Radovan
STANI KOV Živko
STANOJEV L. Dušan
STOJŠI Vlada (Modin)
STOJŠI M. Radovan
STOJŠI N. Jovan
STAJŠI T. Žarko
STOKANOV Ž. Milenko
STOKANOV K. Vitomir
SUBOTIN R. Stanimir
TOMI M. Lazar
TRNJAKOV N. Miladin
TRNJAKOV D. Živojin
TRNJAKOV S. Milenko
ZAVIŠIN M. Laza

STARA PAZOVA

KRALJEVI Vojislav ŽIGA Miša
OCAVAJ Janko

STAR EVO

CAKARA Steva POPOV Danica
GRGIC Toma RISTIC Milorad
IVANKOVIC Stevan TANKOVI Blaž
NESTOROV Jovan ŽIVKOVIC Ljubomir

STARI LEC

GRAHOVAC Jovo

SUBOTICA

CIGANOVIC Milan NEŠI Milan
DOROŠKI Kamenko SENDI Ištvan
DR A Pero TIMARAC Jovan
JOVANI Boško

ŠAŠINCI

DROBAC Jovan OPACIC Vojislav
GOJKOVIC or e Bata SPASOJEVIC Radisav
MALENKOVI Rada ŽIVKOVIC Vesa

ŠID

PANIC Sofija

ŠTEFANJA (BJELOVAR)

BOŽI KOVI Jovan PROTULIPAC Stojan
BOŽI KOVI Milan

ŠULJAM

MILORADI Petar

TITEL

MILOSEVIC Vera
SKOKIN Vukica

MUNCAN Lela

TOVARIŠEVO

BUGARSKI Jovan
BOSKOV Svetozar
DAMJANOVI Milorad
JOVANOV Rada
KRNJAJAC Stevan
PANIC Žarko

PAVLIC Živko
PLAVANSKI Velja
RADOJCIN Miloš
RADOJCIN Bata
STANOJEV Boško
STANOJEV Gavra

ULJMA

BARIC Svetozar
BELIC Gligorije
BOHAREVIC Aleksandar
BRANKOV Svetozar
BURSAC Aca
CVEJIN Dušan
OR EVI Svetozar
ERIC Aron
GRN ARSKI Obrad
ILIKA Mihajlo
ILKA Milica
ILKA Jovan
IVKOVIC Ivan
JANEZIC Alojz
JOVANOV Ljubomir
KALINOV Petar
KOMNENOV Kamenko
KOMNENOV Svetozar
KOVACEVIC Branko
KOVACEVIC Stevan
KOS Nenad
KRNICAN Petar
MARGITIN Živa
MARINKOV Bora

MARINKOV Rajko
MIHAJLOVIC Vlada
MIKA Boško
MIKA Lazar
MILOSAVLJEVIC Svetozar
MONJIN Rada
MOSKIC Lazar
MOSKIC Milenko
MURISAN Slavko
MURIŠAN Perica
NIKOLI Nikola
NIKOLI Mladen
OBO AN Sava
OBO AN ura
OMORAC Boško
OSLANSKI Karolj
PECA Lazar
PETKOV Borivoj
PETROV Božana
POPOV Slavomir
POPOV Svetolik
POPOV Ljubomir
POPOV Milan
PUTNIK Jovica

PUTNIK Jovan	STANOJEV-PUŠI Dušica
RAC Živojko	STANOJEV Milan
RADAK Jefta	STANOJEV Slavna
RANI Slavomir	STANOJEV Bošiko
RASAJSKI Jonatan	STANOJEV Borivoje
RASAJSKI Tima	SUBI Branko
RASAJSKI Milan	VASI Stevan
SLAMARSKI Živa	VASI Svetislav
SLAMARSKI Slavomir	VIŠACKI Sava
SLAMARSKI Sava	ZIVOJINOV urica
STANOJEV Sava	

VELIKA GREDA

RADOVI Janko

VELIKE LIVADE

BOŽI KOVI Nikola	RAC Stevan
CVETI Ilija	RAKI Slobodan
DIVLJAK Milan	REPAC Bogdan
DOMAZET Milan	SANTOVAC Draga
DOZET Stevan	SMILJANI Jovo
DRAGI Branko	SMILJANI Dragan
ERDELJAN Toma	SVILAR Budimir
GOLUSIN Krsta	ŠAŠI Milan
ISAKOV Ljubomir	TORNJANSKI Sava
KANTAR Sava	TRIFUNOVI Obrad
KENJALO Stevan	UGLJEŠIN Dragoljub
KOVA EVI Milan	UZELAC Mane
KURU EV Paja	UZELAC Sava
LJUBOVI Stevo	VIJOG LAVIN Živa
MIRKOVI Dušan	VOJINOV eda
MRKOBRAĐ Nikola	VUKADINOVI Dragan
NADLA KI Milutin	ZEC Mirko
PROTI Vojin	

VIŠNJI EVO

KULI Vera	NINKOVI Dragica
MARKOVI Ruža	

VLADIMIROVAC

AN ELIC Vladimir	LABUS Milan
BALMAŽAN Ilija	LUKI Ilija
BOKUN Nikola	LUKI uro
BOROJEVI Marko	RASTOVI Mi o
BOROJEVI Vaso	SLEP EVI Branko
DESPINI Marko	STOJAKOVI Ilija
DRAGAŠ Nikola	STOJISAVLJEVI Andrija
KOTRUC Dušan	ŠEPA Ilija

VOJKA

DUDI Mita	SUBOTIN or e
OR EVI Slavko	TOPI Ivan Brka

VOJLOVICA

BA ANJI Marci	KULA Miša
BASNAR Jozef	KVAS Miro
DRENKOVI Jožef	PAPI Zoran
IVANI Jano	PALUSKA Jano
KALMAR Jozef	STUDEN Ankica
KOLARSKI Marci	SUHOVSKI Miša
KOSO Sandor	

VOJVODA STEPANA

DRAŽI Marko	SKULETI -RACKOV Stevka
OPALA-PAJKIN Smilja	

VRA EV GAJ

JUNGI Mita	ŠIJA KI Živa
STOŠI Ljubiša	

VRŠAC

DOKIC Katarina	MILI EVI Vlada
FARO Josif	NEDELJKOVI Miša
FILIPOVI or e	PAVKOV-MITROVI Zora
GALOVI Dušan	PAVLOV Mita Ševa
GOJKOV Ljubomir	POPOV Branislav Miša
GRUBISI Dušan	RADOVANOVI Dušan Dule
GVOZDENOV Aleksandar	RAUŠKI Sava
IVKOV Milenko	SIMI Slobodan
JOJIN Vukašin Plajvaz	ŠMIT Perica
JOVANOVI Božidar	TEREK Šandor
LAZIN Cvetko	VLAJKOVI Božidar
MIJU TODOR	VLAŠI Živko
MILI EVI Slobodan	VOJTEŠKI Branislav

ZAGAJICA

DADI Marko
MUN AN Jovan

ZAGREB

ARBUTINA Drago

ZEMUN

GRUDIC Dragi	PILI Ružica
MAMUTOVIC Živan ikan	SURDUCKI-JOVICI An elka
MIHIC Živorad	

ZRENJANIN

BUGAR I Dragoljub	MARTINOV Ilija
IRI Nikola	PAVLOVIC Jovan
DUKI Zoran	PAVLOVIC Milan
GRUJI Nikola	PETROVI Žarko
JOVANOVI Jovo	SR ANSKI Ivan
KOKORA Branislav	SVILAR Vojislav
LU I Živa	ŠEVI Radisav
MARKOVI Ruža	TOMAŠEV Emil

ŽABLJAK (SR CRNA GORA)

ŠAULIC-JONTOVIC Dragica

ŽEDNIK

KMEZIC Nikola

ŽITIŠTE

ROKVIC Milorad

i? ir It

CAVIC Nikola	(Dalmacija)
(mesto nepoznato)	OCOKOLJI Marko
DEVIC Ivan (iz Like)	POSAVEC Ružica
GRUJIC Lazar	VU INIC Vukašin
GRUBIC Petar	(SR Crna Gora)
FILIPOVIC uro (Dalmacija)	ŽARDIN Zvonko
FILIPOVIC Maksim	SABADOŠ Mihaj

SPISAK POGINULIH

ACEGAN Stevan iz Pan eva, ro en 1925, poginuo u Batini.
A AJI Mihajlo iz Sombora.
ACANSKI Radomir iz Sombora, ro . 1919, poginuo kod Koprivnice.
A IMOVI Aleksandar iz Perleza, 1921, poginuo kod a avice.
ADAMOVI edomir iz Struge, 1917, poginuo kod Virovitice.
ALBU Vasa iz Mramorka, 1925, poginuo u Batini.
ALEKSI Petar iz Sombora, poginuo u Batini.
AMZI Nedeljiko, 1926, poginuo kod a avice.
ANDRI Milan iz Nadalja, 1916, poginuo u Batini.
AN ELKOVI Živan poginuo u Novom Beždanu.
AN I Jovan iz Kozica (Sanski Most), 1923, poginuo u Batini.
ANI Luka iz Obrovca, 1921, poginuo u Batini.
ANI Luka iz Kruševara, 1922, poginuo u Batini.
ANIŠI Josip iz Sombora, 1926, poginuo u Batini.
ANIŠI Ivan iz Gradine, poginuo kod Batine.
ANIŠI Ivan iz Sombora.
ANTI Stevan iz Obrovca, 1925, poginuo u Zidinama.
APERLI Milan iz Stapara, 1925, poginuo kod Sombora.
APERLI Nikola iz Stapara, 1916, poginuo kod Bolmana.
ARNAUTOVI Petar, poginuo kod Crnca.
ARSENOV Veselin iz Mramorka, 1919, poginuo u Belom Manastiru.
ATANACKOV (I) Vasa iz Pan eva, 1925, poginuo kod Jagodnjaka.
ATANACKOVI Dušan iz Deliblata, 1924, poginuo u Beždanu.
AUPI Alojz iz Vrdnika, 1912, poginuo kod Jagodnjaka.
BABI Doka iz Ležimira, 1927, poginuo kod Ludbrega.
BA VANSKI Ljuba iz eneja, 1921, poginuo kod Bolmana.
BALA Ljubomir iz Lisi ine (podr. Slatina), 1920, poginuo u G. Miholjcu.
BALAG Živko iz Kalenovca, 1921, poginuo u Batini.
BALAŽ Pavle iz Ba inaca, 1913, poginuo u Batini.
BALOG Kata iz Dobrinaca, 1925, poginula kod Ga išta.
BALOG Stevan iz Ivanova, 1912, poginuo u Kapelni.
BARANJ Janoš iz Novog Sada, 1925, poginuo u Batini.
BARJAKTAREVI Ilija iz Pan eva, 1924, poginuo u Batini.
BERNAK Paja iz St. Pazove, 1921, poginuo kod Adolfovca.
BARTUŠ Jano, poginuo na viroviti kom mostobranu.
BATIN Dušan iz N. Kozjaka, 1928, poginuo u Batini.
BAURANOV Vlada iz Pivnica, 1927, poginuo kod a avice.

BAUER Svetolik iz Dobrice, 1926, poginuo u a avici.
BECULJ Dušan iz Deliblata.
BE EJSKI Ljubomir iz Sakula, 1919, poginuo u Virovitici.
BE EK Stipan iz Star eva, poginuo u Batini.
BEGOVI Žika iz Pan eva, 1912, poginuo kod Petlovca.
BEKAJI Mihajlo iz Jasenaša, 1910, poginuo u Batini.
BELEIZAN Dane iz Glamo a, 1919, poginuo kod Bezdana.
BLESI Stipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
BELI Lazar iz Kovina, poginuo kod Batine.
BELOBRK Branko iz Knina, 1929, poginuo kod Ba kog Brega.
BELOVSKI Krsto iz Struge, poginuo kod Batine.
BENJA Alojzije iz Sombora, poginuo kod Batine.
BENJA Franja iz Sombora, poginuo kod Batine.
BENJAK Josip iz Sombora, poginuo kod Batine.
BESNILOV Sava iz Stapara., 1929, poginuo na Dravi aprila 1945.
BESNILOV Nenad iz Stapara, 1926, poginuo kod Osijeka.
BEŠKA Miša, poginuo na viroviti kom mostobranu.
BEŠLIN Žarko Bata iz Uljme, poginuo u Somboru.
BIBIN Slavko iz Vel. Livada.
BIKI Dragan iz Ban. Novog Sela, 1923, poginuo kod Ga išta.
BIKI Slobodan iz Drvara, 1927, poginuo kod Ga išta.
BILI Novak iz Ba . Topole, 1926, poginuo kod N. Bezdana.
BIRMAN EV Miloš, poginuo na viroviti kom mostobranu.
BIZJAK Josip iz Trbovlja, 1905, poginuo u G. Miholjcu.
BJELAJAC Ljuba, poginuo u N. Bezdanu.
BLANUŠA D. Dragan iz Mileti eva, 1920, poginuo kod Batine.
BLAZEV Paja iz Ba . Monoštora, 1927, poginuo kod a avice.
BOBA EK Josip iz St. Palanke, 1921, poginuo u St. Gradu.
BOBI Milan iz Beograda, 1928, poginuo u Batini.
BOGDANOV Stevan iz Bavaništa, 1923, poginuo kod a avice.
BOGI Mile iz Deliblata, 1927, poginuo u Virovitici.
BOGI EVI Lazar iz Sokolovca (SR Rumunija), 1925, poginuo u St. Gradu.
BOGNAR Jucija iz Sombora, poginuo kod Batine.
BOGOJEVAC Milan iz Kule.
BOGOSAVLJEV Slavko iz Uljme.
BOKA Ilija iz Dolova, 1924, poginuo kod Batine.
BOKA Tima iz Dolova, 1925, poginuo kod Batine.
BOKORŠEVI Martin iz Kovina, 1922, poginuo u Kapeli.
BOKUN Marjan iz elebinca, 1925, poginuo kod Batine.
BOROŠ Ladislav iz Pan eva, poginuo kod Batine.
BOROŠ La slo iz Rajinog Sela, 1929, poginuo kod Batine.
BOROTA Dušan iz Nadini a, 1923, poginuo u Kapelni.
BOROJEV Jovan iz Crepaje, 1916, poginuo u Virovitici.
BOŠI Jano iz Pan eva, 1928, poginuo u Petlovcu.
BOŠKOVI or e iz Deliblata, 1927, poginuo u a avici.
BOŠKOVI Milan iz Sombora, poginuo kod Batine.
BOŠNJAK Andrija iz Sombora, poginuo kod Batine.
BOTI Vladimir iz Despotova.
BOŽI Sava iz Tomislavaca, 1921, poginuo u Vo inu.
BOŽI Slavko iz Ban. Kara or eva, umro u Somboru od zado-
bijenih rana.

BOŽIN Lazar iz Stapara, 1928, poginuo kod Bolmana.
BOŽIN Andrija iz Vršca, 1911, poginuo kod Suhomlake.
BOZAK Stjepan iz Vo ina, 1924, poginuo pri prelazu Drave
aprila 1945.
BRAN I Milenko iz Elemira, 1926, poginuo kod Kapelne.
BRANKOV Bora iz Sombora, poginuo kod Batine.
BRATI Stevan iz Opova, 1926, poginuo kod Batine.
BRDAR Marico iz Ba . Monoštora, 1926, poginuo kod Batine.
BREKI Borivoj iz Uljme.
BRIGA Dura, poginuo na viroviti kom mostobranu.
BRKI Boško iz Sombora, poginuo kod Batine.
BRUJI B. Božo iz Ban. Kara or eva, umro od zadobijenih rana.
BRZAK Radovan iz Pivnica, 1920, poginuo kod Petlovca.
BUDAKOVI Branko iz Bele Crkve.
BUDALI Lazar iz Kova a (Niksi), poginuo kod Batine.
BUDI Grga iz Sombora, poginuo kod Batine.
BUGARIN Ljuba iz Mramorka, 1925, poginuo kod Batine.
BUGARINOV Milenko iz Uljme.
BUGARINOVI Milan iz Ilandže, 1922, poginuo u N. Bezdanu.
BUGARSKI Iva iz Bavaništa.
BUHAL Ivan iz Sivca.
BUJZAŠ Andrija iz Ba kog Petrovca, 1919, poginuo kod Vo ina.
BUKAL Ivan iz Preloga, 1925, poginuo u Senkovcu.
BUKUR Milivoj iz Samoša, 1912, poginuo pri forsiranju Drave.
BUKUROV Emil iz Samoša, 1913, poginuo u Josipovcu.
BULIGOVI Štipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
BUNJESEV Stanko iz Stapara, 1900, poginuo kod Batine.
BUNJEV EV Momir iz Stapara, 1926, poginuo kod Batine.
BUNJEV EV Stanko, poginuo kod Batine.
BURGLJAŠEVI Mitar iz Sombora, poginuo kod Batine.
BUZADZI Nada iz Sivca.
BUZADZIN Ivan iz Stapara, 1920, poginuo kod Batine.
BUZAREV Obrad iz Ivande (SR Rumunija).
CEBI Nikola iz Raši a (Šibenik), 1911, poginuo na Dravi.
CIGANOVI uro iz amtavira, 1925, poginuo kod Batine.
CIFRA Jožef iz Sivca.
CIGI -PAR ETI Štipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
CIGI Štipan iz Gradine.
CIMBALI Milutin iz Andrijevice, 1920, poginuo kod Adolfovca.
CIPOT Ivan iz Murske Sobote, 1910, poginuo kod Batine.
CISLER Jovan iz Vukova, 1913, poginuo aprila 1945. na Dravi.
CIVRI Bora iz Sivca.
CIVRI B. Dušan iz Sivca.
CIVRI S. Isidor iz Sivca.
CREPAJAC Živa, poginuo kod Batine.
CRNKOVI Nikola iz Sv. Ivan Zelina, 1912, poginuo u a avici.
CRNJAK Gojko iz Despotova.
CUCUNI Martin iz Subotice, 1925, poginuo kod Rogovca.
CUKI Ivan iz Elemira, 1923, poginuo pri prelazu Drave.
AJKA Dura iz Melenaca, 1926, poginuo kod Ba evca.
AKARA Rada iz Mileti eva, 1923, poginuo kod Batine.
CASAR Stevan iz Pivnica, 1923, poginuo aprila 1945. na Dravi.

ELJUSKA Adam iz Sombora, poginuo kod a avice.
ELJUSKA Franja iz Sombora, poginuo kod Koprivnice.
ERUINA uro iz Silbaša, 1914, poginuo u Ciganki.
OKI Živa iz Deliblata, poginuo krajem 1944. u Baranji.
ONI Živko iz Sombora, 1916, poginuo kod a avice.
ATI Štipan iz Sombora.
ULIBRK Ilija iz Tomislavaca, 1928, poginuo u Koprivnici.
UR I T. Petar iz Sivca, poginuo kod Batine.
URGUZ V. Dušan iz Mileti eva, 1921, poginuo kod Batine.
URI Slavko iz Sivca.
URI Petar iz Sivca, poginuo kod Batine.
DA I Milan iz Uljme.
A I Zlatibor iz Pan eva, 1928, poginuo aprila 1945. na Dravi.
DADI Milivoje iz Bele Crkve.
DALJIN Dušan iz Sefkerina, 1905, poginuo aprila 1945. na Dravi.
DAV IK Beno iz Zemuna.
DAVIDOV Ivica iz Sombora, poginuo kod Batine.
DEDI Stanimir iz Sombora, poginuo kod Batine.
DEKER Dragutin iz Sombora, poginuo kod Batine.
DEMONJA Ranko iz Vlaovca, 1926, poginuo kod Batine.
DIMI Perica iz Uljme.
DIMITRIJEVI Bogosav iz Mramorka.
DIMITRIJEVI Nenad iz Stapara, 1915, poginuo kod Batine.
DIMITRIJEVI Ljubica iz Bukovca, 1927, poainula kod Batine.
DIMITRIJEVI Sava iz Bukovca, 1926, poginuo !:od N. Bezdana.
DIMOVI Aleksandar iz Sivca.
DIMOVI Pavle iz Pan eva.
DOBRI KI Bogosav iz Sombora.
DOBROJEVI Jova iz Liš ine, 1912, poginuo u Kapelni.
DOBROSAVLJEVI Miloš iz Sombora, umro od zadobijenih rana.
DOKMA Viktor iz Omoljice.
DOROŠKI Novak iz Pivnica, 1924, poginuo kod N. Bezdana.
DOROŠKI Petar iz Bijeljine, 1924, poginuo u G. Mihaljcu.
DOROŠKI Petar iz Stapara, 1926, poginuo kod Batine.
DOROTI Grga iz Sombora, poginuo kod Batine.
DOSTANI Ivan iz Garasa, poginuo u Ciganki.
DRAGI Živa iz Omoljice.
DRAGOJEVI Marko iz Ba kog Novog Sela.
DRAPŠIN Maksim iz Turije, 1910, poginuo u Ciganki.
DRAGOJEVI Sofija iz Pan eva, 1919, poginula februara 1945. na Dravi.
DRAGIŠI Stevan iz Jarkovca, poginuo kod Bolmana.
DRAGUKA Jovan iz ilena (Sr Rumunija), 1923, poginuo kod Bezdana.
DRNDARSKI ura iz Ban. Dubice, 1923, poginuo kod Batine.
DRŽI Marko iz Vojv. Stepe, 1923, poginuo u Senkovcu.
DUMANJI uro iz St. Pazove, 1923, poginuo u Petrijevcima.
DUPSKI Miha iz Mramorka, 1922, poginuo kod Batine.
DUKI Nikola iz Stapara, 1924, poginuo kod Batine.
DUGADŽIJA Slavko iz St. Moravice, 1927, poginuo u Kapelni.
DURAPOVI Vladimir iz Pan eva, 1926, poginuo kod Batine.

DUŠANI Dragomir iz Žarkova.
DŽINI Ilija iz Sombora, poginuo kod Batine.
DŽUNI Ilija iz Sombora, poginuo kod Bolmana.
AKOVA KI A. Mladen iz Soke (SR Ruinunija), 1905, poginuo kod Bar. Petrov. Sela
AKOV Koja iz Pan eva, 1924, poginuo kod a avice.
OKI Miodrag iz Uba, 1924, poginuo aprila 1945. pri prelazu Drave.
URI Josip iz Sombora, poginuo kod Petlovca.
URI Josip Dite iz Sombora, poginuo kod a avice.
URI Franja iz Sombora.
URI Miodrag iz Bele Crkve.
URI Živa iz Kusi a, 1925, poginuo kod Bolmana.
URI Mita iz Bele Crkve.
URI Petar iz Mileti eva, 1923, poginuo kod Batine.
URIN Petar iz Vel. Livada.
URIN Stipan iz Ba kog Brega.
URIŠI urica iz Stapara, 1925, poginuo kod Batine.
UR EV Maksa iz Banatske Dubice.
UROVI Sava iz Kusi a, poginuo kod Batine.
UROVI Boža iz Kusi a, 1924, poginuo kod Batine.
ULINAC Branko iz Sombora, poginuo kod Petlovca.
UR ANSKI Martin iz Lali a, 1919, poginuo u Suhomlaki.
URKOVI ura iz Vel. Pisanice, poginuo kod Batine.
URIŠI Jovan iz Star eva, 1927, poginuo kod Adolfovca.
UKI Milan iz Br kog, 1927, poginuo kod G. Miholjca.
UR EV Mija iz Paraga, 1926, poginuo kod Petrovca (ili Petlovca).
UR EVAK Pavel, poginuo aprila 1945. kod Karašice.
UR EV Dragan iz Ban. Dubice, 1925, poginuo kod Petlovca.
UR EV Rađa iz Pan eva, 1924, poginuo u Bukovici.
EGI Mirko iz Šibenika, 1914, poginuo aprila 1945. na Dravi.
ELESIN Lazar iz Stapara, 1925, poginuo u Sloveniji.
ERCEG Nikola iz Srbobrana, 1919, poginuo kod Orašca.
EUSTAHIJO Nandor iz Sombora, poginuo kod Batine.
FABIJAN Petar, poginuo kod Josipovca.
FERENCI Stevan iz Nikinaoa, 1927, poginuo u Koprivnici.
FILAKOVI Stipan iz Santova (NR Ma arska), 1925, poginuo u Petrijevcima.
FILAKOVI Živko iz Santova (NR Ma arska), poginuo kod CădăviCC
FILIPOV Ivan iz Bavaništa, 1913, poginuo aprila 1945. na Dravi.
FILIPOVIC Živtko iz Santova (NR Ma arska) 1927, poginuo kod Ca tavice
FILIPOVIC Slavko iz Sokolovca (SR Rumunija), poginuo kod Batine.
FLORIN Stevan iz Barica, 1924, poginuo kod Batine.
FOLJAN Petar iz Vršca, 1922, poginuo kod Petrijevac.
FORGI Ilija iz Ba . Monoštora, 1924, poginuo kod a avice.
FRANETA Krsta iz Ban. Novog Sela, 1916, poginuo kod Batine.
FUŠKAREV Dušan iz Sivca, poginuo kod Batine.
GAJI Franja iz Sombora, poginuo kod Batine.
GALICKI Lazar iz Sombora, poginuo kod Adolfovca.

GEORGE Jon iz Seleuša, 1921, poginuo kod Batine.
GERDI Paja iz Star eva, 1911, poginuo kod a avice.
GLAVINI Sava iz Omoljice.
GLAVINI Svetozar iz Omoljice, 1923, poginuo kod Bolmana.
GLIŠ EVI Steva iz Sombora, poginuo kod Batine.
GOJKOVI Petar iz Bogojeva, 1910, poginuo u Ba kovcu.
GOLUB Ivan iz Ba . Monoštora, 1925, poginuo kod Batine.
GOSENERER Ivan iz Opova, 1923, poginuo u Petlovcu.
GOGOR Vladimir iz Despotova.
GRBA Laza iz Omoljice, 1926, poginuo aprila 1945. na Dravi.
GR I Manko iz emernice, 1922, poginuo kod Majskih Me a.
GRBI Antun iz Klobuka (Ljubušiki), 1914, poginuo u N. Beždanu.
GROZDI Slobodan iz Kule, 1921, poginuo kod Bolmana.
GROZDI Slobodan iz Pan eva.
GRADI Ostoja, poginuo kod Bolmana.
GRADINAC Stevan iz Sombora, poginuo kod Batine.
GRADINAC Štipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
GRADINAC Dura iz Sombora, poginuo kod Batine.
GROMILAVI Dura iz Sombora, poginuo kod Batine.
GRUJI Ilija iz Ba kog Novog Sela.
GRUBANOV Stevan iz Crepaje.
GRUBETI Jovan iz Samoša, 1924, poginuo kod Petrijevacu.
GROZA Radivoj iz Samoša, 1924, poginuo kod Virovitice.
GRGA Vasa iz Omoljice, 1926, poginuo u Petlovcu.
GRBI Nikola iz Vel. Livada, 1925, poginuo kod Ludbrega.
GU U Boža iz Deliblata.
GUCULJ Svetislav iz Ban. Brestovca, 1922, poginuo u Petrijevcima.
GULI Andraš iz Ade, 1922, poginuo u Baranji.
GUBE KA Jano iz Vojlovice, 1927, poginuo kod Batine.
GUSLOV Vladimir iz D. Ratkova (Klju), 1925, poginuo kod Oh^hvicc
GVOZDENOVI Ilija iz Bos. Gradiške, 1924, poginuo u G. Miholjcu.
HAJDUKOV Jovan iz Pivnica. 1910, poginuo u Ga ištu.
HAJDUKOV Ilija iz Dolova.
HAJDER Miloš iz Pivnica, 1919, poginuo 5. maja 1945. u Globo cu.
HAN Todor iz Kule.
HEN Josip iz Sombora, 1920, poginuo u N. Beždanu.
HORNJAK Josa iz Gradine.
HORNJAK Miša iz Pivnica, 1926, poginuo aprila 1945. na Dravi.
HORVAT ura iz Sombora, poginuo kod Batine.
HRNJAK Ljubomir iz Krbavice, 1927, poginuo u Re anc u.
HUDI Grga iz Sombora, poginuo kod Batine.
HUDI Antun iz Sombora, poginuo kod Batine.
HUŠKA Aleksandar iz Jertnenovaca, poginuo u Josipovcu.
HU KA Martin iz Aleksandrova, 1923, poginuo u Josipovcu.
IGI Stevan iz Despot Sv. Ivana, 1927, poginuo u Lozanu.
IGRENOVI Radivoj iz Ilinaca, 1927, poginuo kod Petrijevacu.
I UŠKI Sava iz Sombora, poginuo kod a avice.
ILI Dragutin iz Loznice, 1921, poginuo kod Bolmana.
ILI Sava iz Bavaništa, 1927, poginuo kod a avice.
ILIN Bogosav iz Ba ke Topole.
IRI Balint iz St. Moravice, 1925, poginuo u Budakovac Kanalu.

IŠPANOVI Anton iz Sonte, 1926, poginuo u Koprivnici.
IVANOVI Aleksandar iz Sombora, 1925, poginuo kod Batine.
IVAKOVI Veljko iz Pavliša, 1922, poginuo u Otrovanecu.
IVANOV Iva iz Banatske Subotice.
IVASKU Stevan iz Deliblata.
IVKOV Mita iz Uljme, 1925, poginuo kod a avice.
IVKOV Živa iz Samoša, 1923, poginuo kod Petlovca.
IVOŠEV Martin iz Ba kog Brega, 1925, poginuo kod Petlovca.
JANKOVI Dušan iz Ilandže, 1925, poginuo u Suhomlaci.
JANJI Milan iz Ban. Dubice, 1922, poginuo kod Batine.
JANOŠ Slavka iz Kusi a, 1920, poginula kod Ga išta.
JANKOVI Radovan iz Pivnica, 1923, poginuo kod Senkovca.
JANKOVI Milorad iz Despotova.
JANKULOV Bogdan iz Dolova, 1922, poginuo kod Budrovca.
JAN URI Mirko iz Stapara, 1925, poginuo kod Osijeka.
JARI J. Dušan iz Ban. Sokolca, poginuo kod Batine.
JAKŠI Jovan iz Ban. Kara or eva, 1924, poginuo u N. Beždanu.
JESENSKI Janko, poginuo januara 1945. na viroviti kom mosto-
branu.
JERKOVI Jovan iz Stapara, 1923, poginuo kod Ga išta.
JOCKOVI Dušan iz Kovina.
JOCI or e, poginuo kod Josipovca.
JOCI Sava iz Cente, 1928, poginuo kod Batine.
JOKI Petar iz Uljme.
JOŠI Žarko iz Stapara, 1920, poginuo kod Ga išta.
JOSIMOV edomir iz Obrovca.
JOSIMOV Nikola iz Pan eva, 1923, poginuo kod Osijeka.
JOSIMOVI Todor Toša iz erevi a, poginuo kod Batine.
JOJA iz Srema, podlegao ranama zadobijenim kod Opova.
JOVANOVI Stanko iz Ilandže, 1925, poginuo kod Batine.
JOVANOVI Milan iz Opova, 1927, poginuo kod Petlovca.
JOVANOVI Iva iz Uljme.
JOVANOVI Radiša, poginuo kod Batine.
JOVANOVI Obrad iz Paraga, 1919, poginuo u Petlovcu.
JOVANCI Mirko iz Samoša, 1920, poginuo kod Bukovanca.
JOVAN I Stanko iz Samoša, 1923, poginuo kod Batine.
JOVANI Nikola iz N. Sada, 1925, poginuo na Dravi.
JOVI Mile, 1924, poginuo kod Batine.
JOVI Stevan iz Ban. Novog Sela, 1925. poginuo 8. novembra kod
Batine.
JOVI Stevan, poginuo 14. novembra kod Batine.
JOSIMOVI Bogdan iz Ilandže, 1904, poginuo na Dravi.
JOVI Todor iz erevi a, 1924, poginuo kod Batine.
JOZI Matija iz Sombora, poginuo kod a avice.
JOŽEVI Živa iz Bele Crkve.
JURIŠI Ivan iz Sombora, poginuo kod a avice.
KALAJDŽIJA Andrija iz Bačkovice (Bjelovar), 1919, poginuo kod
Suhomlake.
KALMAR Janoš iz Vršca, 1915, poginuo aprila 1945. kod prelaza
Drave.
KALMAR Josip iz antavira, 1925, poginuo kod Batine.

KAPETANOV Novak iz Despot Sv Ivana, 1910, poginuo u N. Bezdanu.

KAPU Franja iz Perianaca (Bjelovar), 1907, pog. aprila 1945. na Dravi.

KANDARAŠ Ilija iz Orešca, 1912, poginuo aprila 1945. na Dravi.

KALENI Nikola iz Vladimirovca, 1925, poginuo kod Bolmana.

KALABA Jovo iz Brezova (Mrkonji Grad), 1927, pog. kod Batine.

KALABA Petar iz Jajca, 1920, poginuo kod Batine.

KALMAR Ladislav iz Sombora, poginuo kod Batine.

KAPUSTA Slavko iz Sombora, poginuo kod Batine.

KANOVI Stipan iz Sombora, poginuo kod Batine.

KANSKI Dimitrije iz Sombora, poginuo kod Virovitice.

KATANI Triva iz Šivca.

KATANI Milorad iz Stapara, 1916, poginuo kod Batine.

KATANI D. Aleksandar iz Stapara, 1905, poginuo kod Batine.

KEROVICA Milena iz Pivnica, 1926, poginula u Gor. Miholjcu.

KESI Dragan iz Rume, 1927, poginuo na Dravi.

KELI Boško iz Sombora, poginuo kod Batine.

KIŠ GEZA iz Subotice, 1923, poginuo u Ciganki.

KIS Pavle iz St. Pazove, 1928, poginuo kod Petrijevacu.

KINJALO Dura, 1914, poginuo kod Batine.

KLEVEN I Josip iz Strigova (akovec), 1912, poginuo kod N. Bezdana.

KLIARI Mile iz Ležimira, poginuo u Pan evu.

KNEŽEVI Ana iz Ban. Sokolca, 1923, poginula kod Petlovca.

KNEŽEVI Momir iz Mileteva, 1922, poginuo kod Batine.

KNEZI Stipan iz Sombora, poginuo kod aovice.

KNEŽEVI Stanko iz Samoša, 1927, poginuo u Ba kom Monoštoru.

KOLAR Pava iz Izbišta, 1925, poginula kod Batine.

KOLARSKI Branislav iz Beograda, 1926, poginuo kod Batine.

KOLARAC Branko iz Deliblata, poginuo kod Bolmana.

KOVA EV Božidar iz Zagajice, 1924, poginuo kod aovice.

KOVA EV Stevan iz N. Kozjaka, poginuo kod Bezdana.

KOVA EV Dimitrije iz Uljme.

KOVA Adam iz Bakog Monoštora, 1926, poginuo u Slav. Petrovom Selu.

KOVA Josif iz Bakog Monoštora, 1926, poginuo u Adolfovcu.

KOVA Stevan iz Selen e, 1919. poginuo u Adolfovcu.

KOVA Cveta iz ente, 1924, poginuo u Koprivnici.

KOVA Marko iz Sonte.

KOVA I Vasa iz Sombora, poginuo kod Batine.

KOVIN Stevan iz Stapara, poginuo kod Batine.

KOVIN Momir iz Stapara, 1924, umro od zadobijenih rana kod Batine.

KOLARI Branko iz Lonarice, 1922, poginuo kod Bolmana.

KOLARI or e iz Sombora, 1923, poginuo kod Petrijevacu.

KOLARSKI Branko iz Paneva, 1925, poginuo kod Batine.

KOMNENOV Mihajlo iz Uljme, 1925, poginuo kod Petrijevacu.

KOS Ostoja iz Kn. Polja, 1921, poginuo kod Bolmana.

KOSOVAC Jovan iz Kulpina, 1918, poginuo u Vo in Kanalu.

KOSTI Momir iz Ra e (Priboj), 1926, poginuo kod aovice.

KOSANOVI Milan iz Ban. Kara or e, 1924, poginuo kod Batme.

KOPRI Štipan iz Sombora, poginuo kod Virovitice.
KRIVOKU IN Laza iz Obrovca.
KRSTIN (i) Vasa iz Kovina.
KRAJNIGER Antun iz Sombora, poginuo kod a avice.
KRPEŽ Nenad iz Sombora nestao kod Virovitice.
KR ADINAC Sava iz Pan eva, 1920, poginuo kod Perailie.
KR ADINAC Petar iz Pan eva, 1922.
KRKOBABA Darinka iz Vladimirovca, 1926, poginula kod Batine.
KRAGI Stevan iz Ov ara (Virovitica), 1924, poginuo u Saševu.
KRIŽANOVI Laza iz Subotice, 1926, poginuo u Ba kovcu.
KRIVOKU A Lazar iz Lali a, 1920, poginuo u Vo in Kanalu.
KRSKO Toma iz Kova ice, 1923, poginuo kod Suhomlake.
KRASNIK Miša iz Iloka, 1921, poginuo u Zidinama.
KRUC Adam iz Sonte.
KURUCI M. Dušan iz Sivca.
KULA I Ilija iz Uljme.
KUZMANOVI Martin iz Sombora, poginuo kod Batine.
KUNI Stanimir iz Sombora, poginuo kod a avice.
KUNI Jovo iz Sombora, poginuo kod a avice.
KUNI Dušan iz Sombora, poginuo kod a avice.
KUNI Žarki iz Sombora, poginuo kod a avice.
KUKRIKA Ljubica iz Vladimirovca, 1921.
KUZMANOVI Živa iz Crnje, 1920, poginuo kod Batine.
KUZMI Boža, 1926, poginuo kod Batine.
KUSICKI Živa iz Uljme, 1919, poginuo kod Batine.
KULUDIJA Martin iz Ferdinandovca (Dur evo), 1920, poginuo u Majskim Me ama.
KUKTIN Mija iz Bikova, 1925, poginuo kod Ba evca.
KURUZA Miketa iz Brezaka (Prnjavor), 1913, poginuo kod Ga išta.
LACI Toša iz Ba kog Novog Sela.
LA ARAC Todor Bata iz Bešenova, poginuo kod Batine.
LA KOVI Bogi iz Pan eva, 1912, poginuo kod Bolmana.
LAZAREV Paja iz Dolova, 1911, poginuo u St. Bolmanu.
LAZI RADOŠLAV iz Uljme.
LAZI LAZAR iz Sombora.
LAZAR Stevan iz Sombora, umro od zadobijenih rana.
LAZAREVI Sofija iz Kanjiže., 1926, poginula u ur evcu.
LAZAROV or e iz Dolova, 1920, poginuo kod Batine.
LASTAVAC Ivan iz Podbresta (Prelog), 1921, poginuo kod a avice.
LEKI Sreten iz Vel. Livada, 1924, poginuo kod Petrijevaca.
LIŠ EVI Štipan.
LON AR Branko iz Vel. Livada, 1912, poginuo kod G. Miholjca.
LUKA EV Petar iz Ba kog Brega, 1922, poginuo kod a avice.
LUKI Stevan iz Mrkonji Grada, poginuo kod Osijeka.
LUKI Vranje iz Lugovora.
LUKI Milutin iz Despotova.
LU I Jovan iz Velikih Livada.
LUGUMERSKI Justin iz Sombora, poginuo kod Dravograda.
LUGUMERSKI Vukašin iz Sombora, poginuo kod Dravograda.
LJEPOVI Damjan iz Muševi a (Karlovac), 1924, poginuo kod Batine.
LJILJAK Milan iz Ban. Kara or eva, poginuo u Batini.

MA AŠ Petar iz Sente, 1924, poginuo u Koprivnici.
MAJOVSKI Vendelin iz Ba . N. Sela, 1926, poginuo u Koprivnici.
MANDI Milan iz Putinaca, 1921, poginuo u Ba evcu.
MARINKOVI Dragiša iz Zemuna, poginuo u N. Beždanu.
MARJANOVI Milan, 1915, poginuo kod Batine.
MARKOV Dragomir iz Samoša, 1924, poginuo kod a avice.
MARTINOVI Marko iz Ba kog Brega, 1926, poginuo kod Batine.
MATARI Stevan iz Stapara, 1910, poginuo u G. Miholjcu.
MARI Stojko iz Stapara, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
MARASI EVI Marko, poginuo u Petrijevcima.
MARI S. Stojko iz Stapara, 1925, poginuo kod Osijeka.
MARKOVI Ivan iz Stapara, 1913, poginuo kod Pitoma e.
MARKOVI Vasa iz Pivnica, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
MANDI Milan iz Mileti eva, 1922, poginuo kod Petlovca.
MANJA Stanko Gilacki, iz Banatske Dubice.
MAJSKI Aleksandar iz Sivca.
MADŽAROVI Mile iz Sivca.
MATARI Štipan iz Sombora.
MAŠARIK Miša iz Padine, poginuo u Ba kovcu.
MAŠI Toša iz Sombora, poginuo kod Batine.
MARTINOVI Marko iz Sombora, poginuo kod Batine.
MARVIN Adam iz Ba kog Monoštora, 1925, poginuo u Ba kovcu.
MARTINOV Vlada iz Uljme.
MARINKOVI Draga iz Belegiša, poginuo kod Petlovca.
MARKOVI Jova iz Deliblata, 1924, poginuo kod Batine.
MARINKOVI Miodrag iz Pan eva, 1927, poginuo kod Batine.
MARAC Toša iz Bešenova, 1924, poginuo kod Batine.
MARI Sredoje iz Crnje, poginuo kod Batine.
MARKOV Sava iz Samoša, 1927, poginuo kod Batine.
MARTINOV Ilija iz Deliblata, poginuo kod Batine.
MARTINOVI Dimitrije iz Budve, 1927, poginuo kod Batine.
MERKVA Aleksandar iz Sombora, poginuo kod a avice.
MEDOVARSKI Dura iz Silbaša, 1927, poginuo u Ba kovcu.
MEDAN I Branko iz Sakula, 1914, poginuo u Baranji.
MEMA Mihaijo iz Ban. Dubice, 1926, poginuo kod Ga išta.
MEMA Slava iz Ban. Dubice.
MEDI Mirko iz Ban. Kara or eva, poginuo kod Batine.
MILAŠINOVI Živa iz Paraga, 1908, poginuo kod a avice.
MILJEV Rada iz Star eva, 1926, poginuo kod Batine.
MILOSAVLJEVI Veljko iz Dolova, 1924, poginuo u Otrovanecu.
MILOSTRAŠI Milivoj iz Stapara, 1922, poginuo u Koprivnici.
MILANKOVI Nikola iz Pan eva, 1927, poginuo u Petlovcu.
MIJI Stevan iz Iriga, 1921, poginuo kod Petlovca.
MIŠKOVI Dušan iz Varjaša (SR Rumunija), 1923, poginuo aprila 1945. na Dravi.
MILINKOVI Doka iz Prhova, 1920, poginuo kod Bolmana.
MILJEVI Zlatan iz Vršca, 1928, poginuo kod Ga išta.
MIŠKOV Stevan iz Ba ke Palanke, 1923, poginuo kod Bolmana.
MIHAJLOVI Štipa iz Sonte, 1926, poginuo kod Josipova.
MIROSAVLJEVI Milan iz Stapara, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
MITROVI Jova iz Mrkonji Grada, 1924, poginuo kod Batine.

MIŠI Vasa iz Vladimirovca, 1925, poginuo u Ba kovcu.
MIŠKOVI Ljubica iz Belog Manastira, 1923, poginula kod Bolmana.
MILANOV Grozda iz Crnje, 1921, poginula kod a avice.
MILJKOVI Damjan iz epina (Osijek), 1922, poginuo kod Adolfovca.
MILANOV Veljko iz Opova, 1923, poginuo kod Batine.
MILOSAVLJEVI Nedeljiko iz Belobreške (SR Rumunija), 1921, poginuo kod Batine.
MILANOV Nedeljko iz Crnje, poginuo kod Batine.
MIR ETI Dragomir iz Vladimirovca, 1922, poginuo kod Bezdana.
MILOVANOV Stevan iz Pan eva, poginuo kod Batine.
MILOVANOV Stevan iz Opova, 1923, poginuo kod Batine.
MILUTINOV Stevan iz Star eva, 1925, poginuo kod Batine.
MICIN Košta iz Dolova, 1929, poginuo u mestu Re iikac.
MITROVI Jovan iz Stapara, 1925, poginuo kod Batine.
MILI Milenko iz Stapara, 1928, poginuo kod Podr. Slatine.
MILOVANOV Milan iz Stapara, 1925, poginuo kod Osijeka.
MILI Stevan, poginuo kod Batine.
MIRKOVI Vujo.
MIHAJLOV Jelka.
MILJUŠ M. Nikola iz Ban. Sokoloa, poginuo kod Batine.
MILOŠAVLJEV Veljko iz Uljme.
MILOSAVLJEVI Šmilja iz Uljme.
MIHAJLOV Mata iz Sonte.
MIR I Stevan iz Velikih Livada.
MIRKOV Svetislav iz Zrenjanina.
MILOVANOV Mitar iz Sivca.
MILANKOV Slobodan iz Sombora.
MIHAJLO Muha iz Kisa a, 1926, poginuo u Kapelni.
MOROKVA I Milivoj iz Sivca, 1927, poginuo u Cerkovcu.
MOJZEŠ Stevan iz loka, 1924, poginuo kod Bolmana.
MOLNAR Josip iz Sombora, poginuo kod a avice.
MR ANOV Stanko iz Stapara, 1925, poginuo kod Batine.
MUCI Sava iz Stapara, 1928, poginuo kod Batine.
MUCI Stevan iz Stapara, 1910, poginuo kod Ga išta.
MUCI Vujica iz Stapara, 1923, poginuo ikod Bolmana.
MUCI Miiian iz Stapara, 1924, poginuo kod Gradine.
MULI Živa iz Dolova, 1922, poginuo kod Našica.
NESTOROV Radislav iz uruga, 1925, poginuo u Petrijevcima.
NASTASI Petar iz Sombora, 1924, poginuo kod Petrijevacu.
NASTASI Nikola iz Sombora, poginuo kod Ga išta.
NASTASI Desimir iz Sombora, poginuo kod a avice.
NASTASI or e iz Sombora, poginuo kod Miholjca.
NASTASI Tihomir iz Sombora, poginuo kod Batine.
NASTASI Strahimir iz Sombora, poginuo kod Benkovca.
NAKARADA Sava iz Omaljice.
NENADOV Žarko iz Sivca.
NEDELJKOV Bora iz Uljme, 1922, poginuo kod Batine.
NEDIN Sava iz Potpornja, 1926, poginuo kod Batine.
NEPERGA A Milan iz Idvora, 1922, poginuo kod Adolfovca.
NEDELJKOVI Svetozar iz Samoša, 1924, poginuo kod Batme.

NEDELJKOV Nikola iz Ostrava, 1909, poginuo u Slavoniji.
NESTOROV Ilija iz Deliblata, poginuo kod Batine.
NESTOROV Stojan iz Sakula, 1926, poginuo kod Našica.
NEDELJKOV Nika iz Deliblata.
NIKI Petar.
NIKOLI Arsenije iz Svrljiga, 1927, poginuo kod Ba kova.
NIKOLI aka iz Stapara, 1922, poginuo kod Petlovca.
NIKOLI Milica iz Ncvog Sada, 1927, poginula kod Batine.
NIKOLI Vojin iz Samoša, 1916, poginuo kod a avice.
NIKOLI Dragiša iz Izbišta, poginuo kod Batine.
NIKOLI Vladimir Bata iz Sombora, poginuo u Ba kom Bregu.
NIKOLI Lazar iz Uljme.
NIKOLI Stanko iz Dolova.
NIKOLI Petar iz Ba ke Palanke.
NIKOLI Vladimir iz Despotova.
NOVOTNI Standa iz Sombora, poginula kod a avice.
NOVOTNI Stanislav iz Beograda, 1923, poginuo u Slavoniji.
NOVAKOV Ilija iz Pan eva, poginuo kod Batine.
NOVAKOV Ilija iz Dolova, 1920, poginuo kod Batine.
NOVAKOVI Slavujka iz Debelja e, poginula kod Batine.
NOVI Toma iz Bo ana, 1908, poginuo kod Petrijevac.
NJEGUŠ R. Laza iz Sefkerina, 1927, poginuo kod Bolmana.
ODŽI Lazar iz Aleksandrovca, 1927, poginuo u Petrijevcima.
OJNI Ta a iz Belobreške (SR Rumunija), 1926, poginuo kod
OGRIZOVI M. Božo iz Ban. Sokolca, poginuo kod Batine.
OMORJAN Lazar iz Uljme.
OMEROVI Alija iz Ribnice, 1916, poginuo aprila 1945. na Dravi.
ONDRIK Miša iz Vojlovice, 1919., poginuo kod Josipovca.
ORBAN Jani iz Ivanova, 1921, poginuo kod Batine.
ORBAN Lajoš iz Debelja e, 1919, poginuo kod Batine.
Petrijevac.
OSTOJI Stanislav iz Omaljice.
OŠTOJI Stevan iz Samoša, 1922, poginuo kod Virovitice.
OZVAT Jovan iz Kisa a, 1918, poginuo kod Adolfovca.
PANI Milan iz Despot Sv. Ivana, 1922, poginuo kod Bezdana.
PANI Miloš iz Despot Sv. Ivana., 1925, poginuo u Vo in Kanalu.
PANKOVI Dragoslav iz Orahovice, 1925, poginuo u Ga ištu.
PANTI Milan iz Vršca, 1925, poginuo u Monoštoru.
PAVKOV Sava iz Sivca, 1917, poginuo kod Batine.
PAVKOV Gojko iz Stapara, 1929, poginuo u Ciganki.
PAVKOV Mla a iz Sivca.
PAVKOV R. Živko Džolan iz Sivca.
PAVKOV Slavko iz Sivca.
PAVKOV Jovan iz Žarkovca.
PAVKOV Nenad iz Stapara, 1917, poginuo kod Batine.
PAVKOVI Dimitrije iz Dolova, 1923, poginuo kod Batine.
PATI Velislav iz Kovina, 1927, poginuo kod Batine.
PAVI Vojin iz Seleuša, 1923, poginuo kod a avice.
PAVLICA Ilija iz N. Kozjaka, 1923, poginuo kod Bolmana.
PARTALOV (Partala) M. Miloš iz Predovca, 1925, poginuo kod
Bolmana.
PAVLOVI Dobrivoj iz Dolova, 1921, poginuo kod Kapelne.

PAVLOVIC Novica iz Oko išta (Svrljig), 1925, poginuo kod Ba kovca.
PAŠI Teodor iz Sombora, 1928, poginuo kod Batine.
PAROŠKI Dragoljub iz Sombora.
PA KAJI Josip iz Sombora.
PALATKA Tihomir iz Sombora.
PAŠTROVI Martin iz Sombora, poginuo kod Batine.
PAR ETI -CIGI Stipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
PAJI Milivoj iz Sivca.
PAROŠKI Dragoljub iz Stapara, 1919, poginuo kod Batine.
PANIC Miloš iz Stapara, 1924, poginuo kod Osijeka.
PARABU KI Branko iz Stapara, 1923, poginuo kod Ba inaca.
PARABU KI Durica iz Stapara, 1923, poginuo kod Karašice.
PAJDI Aleksandar, poginuo kod Batine.
PAJI Miloš iz Silbaša, 1907, poginuo kod Otrovaneca.
PAVLIK Jan, poginuo na viroviti kom mostobranu.
PANTELI Aleksandar Braca iz Ledinaca, poginuo kod Crepaje.
PATI Vasa iz Ba ke Palanke.
PAVLOV Slavomir iz Bele Crkve.
PAVLOV Petar iz Bele Crkve.
PETREŠ Paja iz Sombora, poginuo kod Batine.
PETKOV Triva iz Sombora, poginuo kod a avice.
PETROV Jovan iz Ivande (SR Rumunija).
PETROV Ivan iz Zrenjanina, poginuo na viroviti kom mostobranu.
PETROV Stevan iz Samoša, 1903, poginuo kod Batine.
PETROV Petar iz Uljme, 1926, poginuo kod G. Miholjca.
PETROV Svetozar iz Uljme.
PETROV Žarko iz Pan eva.
PETROV Nedeljko iz Mramorka, 1925, poginuo u Petlovcu.
PETROVI Jovo, poginuo kod Batine.
PETROVI Zlatibor iz Uljme.
PETROVI Iva iz Deliblata.
PETROVI Milan iz Velikih Livada.
PETROVI Milorad iz Sivca.
PETROVI Lazar iz Ban. Brestovca, 1920, poginuo u Ludbregu.
PETROVI Milan iz Vrbanje, 1924, poginuo kod Batine.
PETROVI Zdravko iz Despot Sv. Ivana, 1922, poginuo kod N. Bezdana.
PEJIN Zdravko iz Sivca, 1917, poginuo kod Batine.
PEJIN Ceda iz Sivca.
PEJIN M. Duško iz Sivca.
PEJAKOV Cvetko iz Sombora, poginuo kod Batine.
PEJIC Marinko iz Sombora, poginuo kod Batine.
PETRŽLJAN Miša iz Ba kog Novog Sela.
PEKANOVI Ivan iz Sombora, 1920, poginuo kod Batine.
PEKANOVI Franja iz Sombora.
PEJAK Pavle iz Silbaša, 1923, poginuo u Koprivnici.
PEJAK Uroš iz Silbaša, 1923, poginuo u N. Bezdanu.
PERIC Mladen iz Crnje, 1924, poginuo kod Ba evca.
PERIC J. Radojica iz Izbišta, 1923, poginuo (ili nestao) kod Batine.
PETRENJAK Miša iz Ba ke Palanke, 1924, poginuo aprila 1945. na Dravi.

PETAKOVI Božidar iz G. Orovice, 1926, poginuo u Petrovom Selu.
PETRI Miloš iz Ban. Kara or eva, 1923, poginuo kod Otrovaneca.
PEJI Stevan iz Bavaništa, 1925, poginuo kod Batine.
PETREŠ Paja iz Sombora, 1925, poginuo kod Batine.
PETROVI or e iz Deliblata, 1923, poginuo kod a avice.
PETROVI Milorad iz Stapara, 1923, poginuo kod Kiš Dobe.
PETROVI Živan iz Deliblata, 1927, poginuo kod Batine.
PETROVI Nikola iz Deliblata, 1927, poginuo kod Senkovca.
PETROVI Lajoš iz Ivanova, 1912, poginuo kod a avice.
PEJIN Sava iz Vojlovice, poginuo kod Bezdana.
PETRIN Joca iz Mošorina, 1914, poginuo kod B. Petrovog Sela.
POPIN Sava iz Despotova.
POPIN Stevan iz Despotova.
POPIN Mita iz Despotova, poginuo kod Koprivnice.
POPI Vasa iz St. Palanke, 1921, poginuo kod eminca.
POPOV Sava iz Uljme.
POPOVI or e iz Kr edina, 1926, poginuo kod Batine.
POPOVI Živa iz Stare Moldave (SR Rumunija), 1913, pog. aprila 1945. pri forsiranju Drave.
POPOVI Života iz ukovice, 1922, poginuo kod N. Bezdana.
POLJAK Marko iz Pan eva, 1926, poginuo kod Bolmana.
POZNI Jovan iz Gra aca, 1928, poginuo kod Batine.
POPOV Vera iz Dolova.
POPOV Mita iz Dolova.
POPOVI Jovan iz Kovina.
POZNI D. Milan iz Ban. Sokolca, 1927, poginuo kod Majskih Me a.
POZNI S. Jovan iz Ban. Sokolca, 1926, poginuo kod Batine.
POPOV Sava iz Sivca.
POPI Uroš iz Zemuna.
POPOV Pera iz Dolova, 1926.
POPI Dušan iz Stapara, 1920, poginuo kod Batine.
POTKONJAK Radovan iz Trži a, 1922, poginuo kod Batine.
PLAVŠI Vlastimir Bata iz Sombora, poginuo kod Batine.
PRVULJ Svetozar iz Dolova, 1925, poginuo kod a avice.
PREDA Slobodan iz Bele Crkve.
PRIBI EVI Dušan iz Grabovca, 1928, poginuo kod a avice.
PRODANOV Branko iz Kulpina, 1914, poginuo kod Otrovaneca.
PRIBI EVI Petar iz Kara or eva, 1925, poginuo kod Batine.
PRVULOVI Dušan iz Lukova (Svrljig), 1920, poginuo na Dravi (ostrvo).
PUSKAREV Milan iz Sivca, 1917, poginuo kod Batine.
PUČOVSKI Jan iz Sele e, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
PUŠKAŠ Viilmoš iz Sente, 1924, poginuo kod Koprivnice.
PUPOVAC Dušan iz Beliš ini (Dalmacija), 1925, poginuo kod Batine.
PUŠKOVI Vladimir iz Uljme.
RADAKOVI Krsto iz Ban. Sokolca, poginuo na reci Karašici.
RADIVOJKOV Doka iz Obrovca.
RAC Boža iz Uljme.
RAC Vlada iz Uljme.
RADIVOJEVI Milan, poginuo na viroviti kom mostobranu.
RADIVOJKOV Borivoj iz Obrovca.

RADNI Pavle iz Tokaja (NR Maarska), 1920, poginuo u Vo in Kanalu.

RADOJEVI Milan iz Krušedola, 1914, poginuo u a avici.

RADOJEVI Slavko iz Kni anina, 1928, poginuo kod Batine.

RADOJCIN Mita iz Tovariševa, 1920, poginuo u Vaški.

RADULOV Zdravko iz G. Viljeva, 1928, poginuo u Rogovcu.

RADIŠIĆ Milisav iz Melenaca, 1924, poginuo u Ga ištu.

RADOSAVLJEVI Emil iz Jagodnjaka, 1918, poginuo kod Adolfovca.

RAJKOVIĆ Sever iz Sokolovca (SR Rumunija), 1911, poginuo u Petrovom Selu.

RAJKOVIĆ Pavle iz Star eva, 1924, poginuo kod Batine.

RAJIC Dušan iz Stapara, poginuo kod Bolmana.

RAJIC Franja iz Sombora, poginuo kod Batine.

RAJIC Franja iz Sombora (mesto pogibije nepoznato).

RAJIC uro iz Sivca.

RAJIC D. Dušan iz Sivca.

RAJIC J. Vlajko iz Sivca.

RAKI Nikola iz Despotova.

RAKI Justin iz Sombora.

RAJNOVI Josip iz Sr. Mitrovice, poginuo u Ba kom Bregu.

RAKIDŽI Ljubomir iz Pan eva, 1924, poginuo kod Babine Grede.

RAKI Milan iz Sr. Karlovaca, 1914, poginuo aprila 1945. na Dravi.

RASAJSKI Boško iz Uljme, 1923, poginuo kod Batine.

RASAJSKI Vukašin iz Uljme.

RASAJSKI Sava iz Uljme.

RASINOVI Joca iz Sr. Mitrovice, 1910, poginuo kod Batine.

RATKOVI Slobodan iz Sombora, poginuo kod Josipovca.

RAKIN N. Veselin iz Sivca.

RADOSAVLJEVI Branko iz Sokolovca (SR Rumunija), poginuo kod Batine.

RAPUPI Franja iz Sombora, 1911, poginuo kod ur evca.

REPARI Dušan iz Stapara, poginuo kod Batine.

ROŽMAN Jovan iz Selen e, 1917, poginuo kod Kapelne.

RUSAK Stevan iz Donje Dubrave (Prelog), 1922, poginuo kod a avice.

RUJAN Trajan iz Seleuša, 1924, poginuo kod Batine.

RUZMIROV Dušan iz Dolova.

RUŽI Slobodan iz St. Palanke, 1927, poginuo kod Petlovca.

SAKS Mihajlo iz Pan eva, 1928, poginuo kod Petlovca.

SADŽAKOV Jovan iz Sivca, 1922, poginuo aprila 1945. na Dravi.

SAVATOVI Dušan iz Virovitice, poginuo kod Batine.

SEVKI R. Mom ilo iz Sivca.

SEKA Stevan iz Zavornja, 1925, poginuo kod Ba evca.

SEKULI Pera iz Sombora.

SIMENDI Stevan iz Sombora, umro od zadobijenih rana.

SIMANOVI Božidar Baba iz Molovina, poginuo kod Bolmana.

SIMIN Milorad iz Dolova.

SITARI Anton iz Ba kog Brega.

SIKI Franja iz Vubinje (Biograd), 1926, poginuo kod Batine.

SIROVNICA Josip iz Novog Sada, 1916, poginuo aprila 1945. na Dravi.

SITARI Anton iz Ba kog Brega, 1922, poginuo kod Koprivnice.
SKENDEROVI Bela iz G. Tavankuta, 1912, poginuo u G. Miholjcu.
SMI BK Stevan iz Lali a, 1926, poginuo u Vo inu.
SMILJANI Dara iz Kara or eva, 1922, poginula u N. Beždanu.
SREMAC Slavko iz Pivnica, 1927, poginuo na Dravi.
STAR EVI Gojko iz Sinja, 1912, poginuo kod Ludbrega.
STANISAVLJEVI Ostoja iz Sakula, 1924, poginuo kod N. Beždana.
STANKOVI Dimitrije iz Star eva, 1922, poginuo kod Adolfovca.
STANKOVI Vukica iz B. Manastira, 1923, poginula kod Bolmana.
STANKOV Ivanka iz Ban. Brestovca, 1925, poginula kod a avice.
STANOJEV Žarko iz St. Palanke, 1924, poginuo na Dravi (ostrvo).
STAN UL Velinka iz Dobrice, 1926, poginula kod Sombora.
STAMBOLI Ilija iz Pan eva, 1922, poginuo kod Kapelne.
STANOJEV Nikola iz Sombora, poginuo kod Batine.
STAMBOLI Sava iz Dolova.
STAJIN Vitomir iz Stapara, poginuo kod Virovitice.
STAJIN Lazar iz Stapara, poginuo kod Ga išta.
STAJŠI Vlada iz Stapara, poginuo kod a avice.
ŠTEFANOV Veljko iz Omoljice.
ŠTEFANOV Miodrag iz Kovina.
ŠTEFANOV Slavomir iz Bele Crkve.
STOJIN Vitomir iz Stapara, 1923, poginuo kod Senkovca.
STOKI Nikola iz Dolova, 1926, poginuo u Nedeljnici.
STOJI EVI Mirko iz Kuši a, poginuo u Ciganki.
STOJA I Kamenko iz Sombora, 1921, poginuo u N. Beždanu.
STOJA I Vladimir iz Sombora, poginuo kod Batine.
STOJA I Triva iz Sombora.
STOJŠEVI Mirko iz Bele Crkve.
STOJKOV Irena, poginula kod Osijeka.
STOJKOV Branko iz Samoša, 1919, poginuo kod a avice.
STOJISAVLJEVI Ostoja iz Velike Popine, 1924, poginuo u Slavoniji.
STOJISAVLJEVI Pera iz Velike Popine, 1924, poginuo kod Bolmana.
STOJI Nenad iz Crnje, 1922, poginuo kod a avice.
STOJIŠI Jovan iz Stapara, 1924, poginuo kod G. Miholjcu.
STOJADINOV Gordana iz Mramorka, 1929, poginula kod D. Bazje.
STOKANOV David iz Stapara.
STOJAN EV Stanko iz Ban. Dubice.
STOJADINOV Mita iz Kovilja.
STOJŠI L. Milan iz Sivca.
STOJANOVI Petar iz Zrenjanina.
STRI EVI Gojko iz Poljana, 1922, poginuo kod Ludbrega.
SUBOTI Cveja iz Surduka, 1928, poginuo u Petrijevcima.
SUBOTIN Jovan iz Stapara, poginuo kod Batine.
SUBOTI *Lazar*, poginuo kod Osijeka.
SUNT Vlada iz Ilandže, 1922, poginuo kod a avice.
SURTOK Sre ko ij Prijedora, 1926, poginuo kod Petlovca.
SUVAJDŽI Duško iz Sivca.
SUVA AR Lazar iz Despotova.
SUVA AREVI David iz Despot Sv. Ivana, 1926, poginuo kod Petlovca.

SUVAJDŽI Bogdan iz Sivca.
ŠAVIJA Nedeljko iz Stapara, 1923, poginuo kod Ga išta.
ŠALAJI Nedeljko Bata iz Stapara, poginuo kod Batine.
ŠAMPOR Jano iz Kova ice, 1921, poginuo kod Vaške.
ŠARCANSKI Vukadin iz Sombora, poginuo kod Batine.
ŠASI Miloš iz Medena (Bos. Dubica), 1926, poginuo kod a avice.
ŠESTANOV Verislav iz Nadalja, 1925, poginuo kod Koprivnice.
ŠIMUNOV Ivan iz Ba kog Monoštora, 1926, poginuo kod Batine.
ŠIMUNOVI Josip iz Vajske, 1925, poginuo kod G. Miholjca.
ŠISLER Anton iz Sombora, 1925, poginuo kod Batine.
ŠKARICA Josip iz Sombora, poginuo kod Batine.
ŠKORI edomir iz Kara or eva, 1926, poginuo kod Batine.
ŠKORICA Julije iz Pu e (Darda), 1923, poginuo kod Batine.
ŠRUGAR Franci iz Šibenika, 1922, poginuo u Globo cu.
ŠMIT Hajnrh iz Dolova, 1925, poginuo kod Batine.
SORAK Nikola, poginuo na Novki.
ŠOK I Ivan iz Sombora, poginuo kod Batine.
ŠOVLJANSKI Rajko iz Kule, 1923, poginuo kod Koprivnice.
ŠTEJI I Mirko iz Kusi a, poginuo u Ciganki.
ŠUKI Franja iz Babinje, 1922, poginuo kod Batine.
ŠUKI Branislav iz Sivca, 1927, poginuo kod a avice.
ŠVARC Mirko iz Virovitice, 1902, poginuo kod Suhomlake.
TAJDI Slobodan iz Ban. Novog Sela, 1927, poginuo kod Batine.
TATI Paja iz Kulpina, 1923, poginuo u Vo in Kanalu.
TANURDŽI Obrad iz Sombora, poginuo kod Batine.
TESI Milan Celer iz Ledinaca, 1920, poginuo u Re anc u.
TEL EŠI Vladislav iz Ba ke Topole, poginuo u Petlovcu.
TOMAŠEVI Jovan iz Ban. Novog Sela, 1920, poginuo kod Batine.
TOJAGI Rada iz Bioseka, 1922, poginuo kod Batine.
TORDAJ Pavle iz Kisa a, 1911, poginuo aprila 1945. na Dravi.
TORDAJ Andrija iz Kisa a, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
TOPALOV Živojin iz Samoša, 1924, poginuo u Ba kovcu.
TODORESKOV ura iz Ban. Brestovca, 1913, poginuo u Bizovcu.
TOJAGI Dušan iz Vladimirovca, 1924, poginuo u Baranji.
TOJAGI R. Dušan iz Ban. Sokolca, poginuo u Baranji.
TODOROV Ilija iz Mramorka, 1911, poginuo kod Petlovca.
TODORESKOV ura iz Ban. Brestovca, 1916, poginuo u Slavoniji.
TOMANOVI Jovan iz Nikši a, 1920, poginuo kod Batine.
TORDA Micolj iz Kovina.
TOPALOV Dimitrije iz Sombora.
TOPALOV Stevan iz Sombora, poginuo kod Batine.
TOPALOV Žarko iz Stapara, 1911, poginuo kod Bjelišta.
TRAKANOV Aleksandar iz Dnjepropetrovska (SSSR), 9127, poginuo u Vo in Kanalu.

TRIFUNOVI Jovan iz Borova, 1925, poginuo aprila 1945. na Dravi.
TRIFUNOV Zdravko iz Stapara, 1911, poginuo kod Bjelišta.
TRIFUNOV Nikola iz Sivca.

TUMARA Stevan iz Slunja, 1925, poginuo kod a avice.
TURAN Jovan iz NoVog Sada, 1926, poginuo kod Koprivnice.
TVRDI Andreja iz Kova ice, 1921, poginuo aprila 1945. na Dravi.
UGRICA Boško iz Stapara, 1924, poginuo kod a avice.

UGRICA Nikola iz Stapara, 1922, poginuo kod a avice.
VASIC Petar iz Bele Crkve, poginuo kod Batine.
VASIC Andrija iz G. Orovice, 1926, poginuo kod N. Bezdana.
VASIC Jovan iz Bege a, 1915, poginuo u Ba evcu.
VARGA Vladislav iz Sombora, poginuo kod Batine.
VARGA Laslo iz Sombora, poginuo kod Batine.
VELICKOVI Cveta iz Curuga.
VELICKOVI Zvezda iz Bele Crkve.
VELICKOVIC Dušan iz Bele Crkve.
VELIMIROV Božidar iz Star eva, poginuo kod Bolmana.
VELIN Marin iz Santova (NR Ma arska), poginuo kod Batine.
VEM Josip iz Sombora, poginuo kod Petlovca.
VESELINOV Vojislav, poginuo kod Adolfovca.
VESELICA Branko iz Biha a, 1922, poginuo kod Batine.
VILOTIC Velizar iz G. Orovice, 1918, poginuo aprila 1945. na Dravi.
VINER Franja iz Sombora.
VISMEG Anton iz Ceri a (Vukovar), 1923, poginuo kod a avice.
VIŠNJI Doka iz Seleuša, 1924, poginuo kod Novog Bezdana.
VIŠNJICKI Dragoljub iz Pan eva.
VITORIO Antonio iz Palerma (Italija).
VI AŠ Dragutin iz Pan eva, ro en 1908.
VLADISAVLJEV D. Mitar iz Sivca.
VLAJKOVAC Svetolik iz Kusi a.
VLAŠKALIC D. Slavko iz Sivca.
VLASKALI Živko iz Sivca.
VOJINOV Živa iz Crepaje, 1912, poginuo kod Batine.
VOJKI Aleksandar iz Sombora, poginuo kod Bolmana.
VRANJEŠ Dragoljub iz Ban. Novog Sela, 1921, poginuo kod G. Miholjca.
VUCKOVIC ura iz Elvenika, 1925, poginuo januara 1945. na Dravi.
VUCAN Ilija iz Ban. Dušanova, 1906, poginuo aprila 1945. na Dravi.
VUJIC Aleksandar iz Novog Sada, 1923, poginuo kod Batine.
VUJIC Vitomir iz Orovice, 1926, poginuo u Petrovom Selu.
VUJANOV Milenko iz Vel. Livada, 1923, poginuo kod Orašice.
VUJ IN Žarko iz Petrovog Sela, 1926, poginuo kod Nedeljice.
VUJNOVI Josip iz Sv. Ane (Sv. Lenard), 1926, pog. u St. Gradu.
VUJKOVIC Ivan iz Sombora, poginuo kod Batine.
VUKOVIC Dan o iz Subotice, 1925, poginuo kod Batine.
VUKOVIC Budimir iz Deliblata.
VUKOVIC Štipan iz Sombora, poginuo kod Batine.
VUKOVIC Milan iz Sombora, poginuo kod Josipovca.
VUKOBABA Dara, poginula na batinskom mostobranu.
VUKOJF.V Bogdan iz Obrovca.
VUKICEVIC Milan iz Sombora, 1908, poginuo kod Otrovaneca.
ZAKI Žiika iz Idvora, 1922, poginuo kod Re enca.
ZAHAREC Miša iz Kulpina, 1930, kod D. Bezdana.
ZARI Neca iz I oša, 1917, poginuo kod Crnca.
ZDRAVKOVIC Milenko iz Kruševca, 1928, poginuo u Lugu.
ZEC Jelena iz Vladimirovca, 1928, poginula kod Ba kog Brega.
ZETOVIC Marko iz Ba kog Monoštora, 1926, poginuo kod Ba evca.
ZGAJBA Slobodan iz Dolova.
ZIDAREVIC Aleksandar iz Sombora, 1925, poginuo kod Spiši a.

ZORI Leposava iz Bavaništa, poginula u Baranji krajem 1944.
ŽABALJAC Paja iz Pivnica, 1924, poginuo aprila 1945. na Dravi.
ŽARKOVA KI Predrag iz Sombora, poginuo kod Batine.
ZEBELJAN Milivoj iz N. Kozjaka, 1924, poginuo kod Bolmana.
ŽIVANOVI Živan iz Omoljice, 1923, poginuo u Perancu.
ŽIVI Dušan iz Tuševca (Švrljig), 1928, poginuo u N. Beždanu.
ŽIVA Evgenija iz Deliblata, 1923, poginula kod Batine.
ŽIVIN Veljko iz Dobrice, 1908, poginuo u G. Miholjcu.
ŽIVKOVI Luka iz Deliblata, 1914, poginuo u a avici.
ŽIVKOVIC Svetislav iz Crepaje, 1915, poginuo kod G. Miholjca.

I Z V O R I

Ljubica Vesili : »Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1945.« (Gra a za istoriju Vojvodine), Novi Sad—Sremski Karlovci 1971.

»Žarko Zrenjanin«, Biblioteka »Ulaznica«, Zrenjanin 1974.

Jovan Veselinov Žarko: »Svi smo mi jedna Partija«, Vojvodina u borbi, Novi Sad, 1971.

Ljubomir Tabaoki: »Neke osobnosti NOB u Banatu u toku 1943«, Zbornik »Vojvodina 1943«.

or e Mom ilovi : »Na banatskoj strani«, Nar. armija, Beograd, 1973.

Živan M. Ninkovi : »6. vojvo anska«, Vojnoizdava ki zavod, Beograd, 1973.

»Se anja komandanata vojvo anskih brigada«, Institut za prou avanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975.

„15 vojvo anskih brigada«, Vojvodina u borbi, Novi Sad, 1953.

»Pan evac«, Pan evo, 6. oktobra 1979.

Sreta Savi : »51. vojvo anska divizija«, Vojnoizdava ki zavod, Beograd, 1974.

General armije Košta Na : »Od Šuljma do Batine«, Dnevnik, Novi Sad, februar 1980.

»Slobodna Vojvodina«, br. 24 od 28. oktobra 1944.

or e Jovi : »Razvoj NOB u ba kopalana koj opštini«, Bilten Muzeološke sekcije jugozapadne Ba ke br. 3 od 1975. g.

or e Vasi : »Hroniika o oslobodila kom ratu u južnoj Ba koj«, Vojvodina u borbi, Novi Sad, 1969. god.

Milan Basta: »Batina — naša rana i naš veliki ponos«, Dnevnik, Novi Sad, novembar 1979.

Nikola Boži : »Batinska bitka«, Rad, Beograd 1979.

Nikola Boži : »Ravnica u plamenu« — rukopis

Milan Basta: »Rat je završen 7 dana kasnije«, Globus, Zagreb 1976.

Zbornik dokumenata i podataka o oslobodila kom ratu naroda Jugoslavije

Vojnoistorijski glasnik br. 1, 2, 3. i 4. od 1953.

Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd (dokumenti)

»Spomenica 51. divizije«, Smederevo, 1945.
»Heroj«, list boraca 12. VUB br. 1—9
Slobodan Peši : »Listovi vojvo anskih brigada«, Rad
vojvo anskih muzeja 12—13.

POGOVOR

Brigadni odbor, a zatim i borci Brigade (na radnom sastanku u Paragama oktobra 1981. godine) usvojili su koncepciju i obim knjige, tako što bi se, pored ostalog, dao i presek zbivanja u godinama rata u južnom Banatu, zatim u Ba koj Palanci, Somboru i u Sremu, jer su u sastav Brigade ušli narodnooslobodila ki partizanski odredi iz južnog Banata (Belocrkvanski, Pan eva ki i Vrša ki), južne (Ba kopalana ki) i severne (Somborski) Ba ke, kao i Udarni bataljon Banatske operativne zone, koji je u Banat prešao iz Srema.

Polaze i od potrebe da itaocima — borcima Brigade, a naro ito mla im generacijama — knjiga bude pristupa na i po obimu i po na inu kazivanja, Redakcija je autoru utvrdila odre ni prostor, pa stoga ona nije mogla šire i potpunije da prikaže pojedina borbena dejstva, doga aje i li nosti, dakle, borbeni put Brigade u celini. S druge strane, šire navo enje neprijateljskih snaga u pojedinim operacijama, kao i zadataka naših jedinica na nivou 51. divizije, a ponegde i 3. armije, dato je samo zato da bi se lakše sagledala veli ina i zna aj tih operacija i važnost zadataka koji su u njima pripali 12. brigadi.

Kako nije izvesno da e se u dogledno vreme pojaviti i 'tzv. »knjiga se anja« boraca 12. brigade, autor je u nekim prilikama koristio izjave i beleške pojedinaca, tako da ovo delo ima i elemenata »se anja«, ime je istovremeno postignuta ve a slikovitost u prikazivanju pojedinih doga aja.

Li nosti unete u podtekst date su s namerom da se vidi koliko je Brigada bila rasadnik kadrova u posleratnom razvoju našeg društva.

Posve je sigurno da brojni junaci podvizi boraca i starešina nisu mogli da nađu mesta u knjizi na ovako relativno skućenom prostoru. U nekim borbama i bitkama (Batina, a i avica...) esto je bilo veoma teško izdvojiti pojedince. Bilo je to, moglo bi se bez preterivanja reći — masovno junaštvo.

•fr -fr -fr

Želim da se zahvalim svima koji su mi pružili pomoć u radu ili dali korisne primedbe na rukopis: Redakciji (Dušan Doronjski, Milenko Brki, Dušan Krajnovi, Srećta Petronijevi, Lazar Petrovi, Živa Šija i Sreten Zari), borcima Južnobanatskog partizanskog odreda, Nikoli Kmeziću, ratnom partijskom rukovodiocu Brigade, Ljubomiru Tabakom, istoričaru, Jovanu Bačanovu, društveno-političkom radniku, Milenku Beljanskom, novinaru, oratoru Momčiloviću, istoričaru, Jovanu Munčanu, rezervnom poručniku, Silviji Mandrešević, likovnoj umetnici, Draganu Tašliću, novinaru, Branimiru Mašuloviću, kustosu Muzeja batinske bitke, Slobodanu Plavšiću, rez. poručniku i drugima.

S A D R Ž A J

	Strana
UVOD	6
JUŽNI BANAT U NOB	9
Fašisti ke snage u Banatu	10
Na poziv Partije	12
»Odmazda« neprijatelja	15
Pogibija Žarka Zrenjanina	21
Južnobanatski partizanski odred u akciji	23
Uspostavljanje veza sa pokrajinskim rukovodstvom	26
Reorganizacija Odreda, dalje borbe	30
Rast Partije, SKOJ-a, mlade narodne vlasti...	33
UDARNI BATALJON BANATSKE OPERATIVNE ZONE	37
Pan evo oslobo eno, Tito u Vršcu	44
VOJLOVICA, 8. OKTOBRA	47
U borbama za oslobo enje Beograda	56
NA PRAGU Ba ke	58
Praznik slobode u Novom Sadu	61
U sastavu 51. divizije	66
BA KOPALANA KI PARTIZANSKI NO ODRED	68
Partizanske baze	77
Aktivnost partizana do oslobo enja Ba ke Palanke	79
SOMBORSKI PARTIZANSKI NO ODRED	83
BATINSKA OPERACIJA	86
Za mesto forsiranja izabrana Batina	88
Dunav brani 60.000 fašisti kih vojnika	89
Pripreme za forsiranje	90
Skojevac Kova ev — prva žetva batinske bitke	92
Tok operacije	93
Kako je batinsku operaciju doživeo komandant Brigade	99
Zamen-ik komesara Brigade spasava ranjenike	103
Komesar Brigade: »Nevi eno teška borba«	105
»Krvava kota« 169	106
Ocena komandanta Divizije	110
Priznanje Vrhovnog komandanta	112
Relativno zatišje na Dravi	115
KAD DVANAESTA ZATALASA STROJ	118

	Strana
VIROVITI KI MOSTOBRAN —	119
Bugari preuzimaju naše položaje — — — — —	120
Do šikloša — bez odmora — — — — —	120
a avica — — — — —	122
Nema ki plan »Vukodlak« — — — — —	127
Organizaciono sre ivanje u Baranji — — — — —	133
PESMA DVANAESTE VOJVO ANSKE BRIGADE —	138
BOLMAN GORI — — — — —	139
U Borbu — iz pokreta — — — — —	142
Priznanje maršala Tolbuhina — — — — —	148
PROLE NA OFANZIVA — — — — —	153
Pripreme za prelaz Drave kod Osijeka — — — — —	153
Po etak prole ne ofanzive — — — — —	158
Osijek je slobodan — — — — —	163
GONJENJE NEPRIJATELJA — — — — —	167
Slava Svetozaru Veli kovi u Cveti — — — — —	171
Poklon za 1. maj — sloboda — — — — —	173
Koprivnica, Varaždin, Ptuj, Maribor... — — — — —	174
»Arnautska eta« — — — — —	179
RAT JOŠ NIJE ZAVRŠEN — — — — —	182
Zarobljavanje generala Lera — — — — —	184
Pregovori sa nema ko-ustaškim štabovima i pokušaj neprijateljskog proboja — — — — —	185
Završne borbe, kapitulacija i zarobljavanje svih ne- prijateljskih snaga pod Lerovom komandom — — — — —	187
DVANAESTA (Odlomci iz poeme) — — — — —	190
BORBENI PUT DVANESTE VOJVO ANSKE UDAR- NE BRIGADE — — — — —	192
DVANAESTA POSLE RATA — — — — —	193
»Divan primer bratstva i jedinstva« — — — — —	195
Susreti boraca, naroda i omladine — — — — —	196
Obeležja — — — — —	198
Brigadna soba — — — — —	198
Pokretna izložba — — — — —	200
Brigadni bilten »Heroj« — — — — —	201
Priznanja — — — — —	201
Brigadna zna ka — — — — —	202
Borci Dvanaeste u Ku i zve a — — — — —	202
SPISAK BORACA 12. VOJVO ANSKE UDARNE BRIGADE — — — — —	206
SPISAK POGINULIH — — — — —	239
IZVORI — — — — —	258
POGOVOR — — — — —	259

Tehni ki urednik i izrada korica

Miodrag Kališki

Korektura

Gorica Popov

Na prvoj strani:

zna ka Brigade

Tiraž: 3.000 primeraka

Rukopis završen aprila 1982.

Štamparija

»SLOBODA« — Vršac

BELEŠKA O PISCU

Branislav Popov Miša, novinar, rođen je u Vršcu 1924. godine. Novinarstvom je počeo da se bavi još za vreme rata, kada je u 12. vojvođanskoj udarnoj brigadi učestvovao u bataljonske listove. Od 1948. godine radi kao profesionalni novinar-urednik u vojnim listovima »Za pobedu« i »Narodna armija«. Prešavši na društveno-politički rad u Vršcu, Pančevu i Novom Sadu, saradivao je u »Dnevniku«, »Pančevcu«, »Libertatea«, »Vešernjim novostima«, »Tribuna mladeži«, »Zrenjaninu« i »Vrša koja kuli« (reportaže i feljtoni), Radio-Novom Sadu (feljtoni) i Televiziji Novi Sad (dokumentarni filmovi).